

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**FRANSIZ DİPLOMAT BARON DE BOIS LE COMTE'UN
RAPORLARINA GÖRE OSMANLI EKONOMİSİ
(1833-1834)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aslı ŞENOL

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı: : Yakınçağ Tarihi**

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Turgut SUBAŞI

TEMMUZ 2012

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

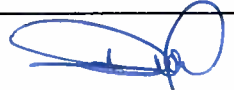

FRANSIZ DİPLOMAT BARON DE BOIS LE COMTE'UN
RAPORLARINA GÖRE OSMANLI EKONOMİSİ
(1833-1834)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ash ŞENOL

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı: : Yakınçağ Tarihi

Bu tez 13/07/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Turgut Subeşi	Kabul	
Yrd. Doç. Dr. Osman Özkeleş	Olumlu (Kabul)	
Yrd. Doç. Dr. Serkan Yılmaz	Olumlu	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Aslı ŞENOL

13.07.2012

ÖNSÖZ

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bu çalışmaya kaynaklık eden Charles Joseph Edmond de Bois le Comte (Baron)'un hayatı ve Mehmet Ali Paşa'nın Mısır İsyanı döneminde Osmanlı Devleti'ndeki misyonu incelenmiştir. İkinci bölümde, Charles Joseph Edmond de Bois le Comte'un Doğu'daki misyonu esnasında tuttuğu raporlar ışığında Osmanlı Devleti'ndeki finans sistemi; İmparatorluğun gelirleri, giderleri ve İmparatorlukta para darlığı üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise, yine bu raporlar ışığında Osmanlı Devleti'nde Ticaret; İstanbul, İzmir ve İran Ticareti ve Osmanlı-Fransız ticaretine değinilmiştir.

Çalışmanın temelini oluşturan Baron de Bois le Comte'un raporları, Paris'te bulunan Fransız Dış İşleri Bakanlığı Arşivi'nden alınmış kaynaklardır. Bu çalışmada Fransız Dış İşleri Bakanlığı'ndan alınan raporlardaki bilgiler Türkçeye çevrilerek aktarılırken, bu bilgiler ikinci el kitap ve makale gibi kaynaklardan yararlanarak doğrulanmış ve yahut var ise elde edilen bilgiler arasındaki çelişkiler ve farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında, yardımlarını esirgemeyen değerli tez danışmanım Sayın Turgut SUBAŞI'ya, bu tezin ana kaynağı olan raporlara ulaşmamda ve bu raporların tercümesinde bana her türlü desteği gösteren Araş. Gör. Özgür YILMAZ'a, çalışma esnasında fikir ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren Doç. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU ve Yrd. Doç. Dr. Serkan YAZICI'ya, bunun yanında çalışma esnasında yardımlarını, fikirlerini ve kıymetli bilgilerini benden esirgemeyen Sayın Mehmet GENÇ'e, destekleriyle her zaman yanımda olan sevgili aileme ve eşim İssam GHEBANTANI'ye, son olarak ise araştırmalarım esnasında bana her türlü kolaylığı sağlayan İSAM Kütüphanesi ve Fransız Dış İşleri Bakanlığı Arşivi çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Aslı ŞENOL

13.07.2012

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: CHARLES JOSEPH EDMOND DE BOİS LE COMTE’UN KARİYERİ VE OSMANLI DEVLETİ’NDEKİ MİSYONU	11
1.1. Charles Joseph Edmond De Bois Le Comte’un Hayatı ve Diplomasiye Girişi.....	11
1.2. Charles Joseph Edmond De Bois Le Comte’un Osmanlı Devleti’ndeki Görevi	17
BÖLÜM 2: CHARLES JOSEPH EDMOND DE BOİS LE COMTE’UN RAPORLARINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ’NDE FİNANS SİSTEMİ	24
2.1. Osmanlı Devleti’nde Gelirler ve Vergiler.....	24
2.1.1. Direkt Vergiler ve Sistemin Temeli.....	27
2.1.2. Dolaylı Vergiler ve Devletin Kazancı.....	31
2.1.3. Vergi Toplama Metotları	40
2.1.4. Babiâli’nin Yönetimi Altındaki Vilayetlerden Alınan Vergi Miktarları	51
2.1.5. Osmanlı Sultanlarının Özel Gelirleri	52
2.2. Osmanlı Devleti’nde Kamu Harcamaları.....	54
2.2.1. Kamu Borçları.....	56
2.3. Osmanlı Devleti’nde Para ve Para Darbında Tokat Şehri.....	60
BÖLÜM 3: CHARLES JOSEPH EDMOND DE BOİS LE COMTE’UN RAPORLARINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ’NDE TİCARET	69
3.1. Osmanlı Devleti’nin Ticari Yapısı	69
3.1.1. Osmanlı Devleti’nin 12 Ticaret Bölgesine Ayrılması.....	78
3.1.1.1. Mısır.....	78
3.1.1.2. Arabistan, Kızıl Deniz, Hint Okyanusu	79
3.1.1.3. Fırat Eyaletleri ve İran Körfezi.....	81

3.1.1.4. Suriye ve Kıbrıs (Akdeniz'in ve Doğu'nun Limanları)	82
3.1.1.5. Tarsus, Trabzon, İzmir, Anadolu ve Ermenistan.....	84
3.1.1.6. İstanbul ve Karadeniz	86
3.1.1.7. Edirne ve Meriç	87
3.1.1.8. Tuna Eyaletleri	88
3.1.1.9. Arnavutluk ve Adriyatik.....	89
3.1.1.10. Selanik ve Makedonya	89
3.1.1.11. Teselya ve Golos (Volos)	89
3.1.1.12. Kandiye Adası	90
3.2. İzmir ve İstanbul'da Ticaret.....	91
3.2.1. İzmir'in Ticari Yapısı.....	91
3.2.2. İstanbul'un Ticari Yapısı ve Denizciliği.....	98
3.3. Osmanlı Devleti ile İran arasındaki Ticaret	103
3.3.1. Bağdat Yolu	103
3.3.2. Erzurum Yolu.....	104
3.3.3. Trabzon Pazarı	105
3.3.4. Tarsus Pazarı	109
3.3.5. Türk Vilayetleri ile Kafkaslardaki Rus Vilayetleri Arasındaki Ticaret.....	110
3.4. Osmanlı Devleti ile Fransa Arasındaki Ticaret ve Denizcilik	111
SONUÇ.....	120
KAYNAKÇA	124
EKLER.....	131
ÖZGEÇMİŞ	181

KISALTMALAR

A.g.e : Adı Geçen Eser

A.g.m : Adı Geçen Makale

AMAEF : Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France

MD : Memoirs et Documents

F : Fransız Frangı

C : Fransız kuruşu, centim.

TABLO LİSTESİ

- Tablo 1** : Afyon Bitkisinin Tekeli ve Fiyat Listesi
- Tablo 2** : Osmanlı Devleti'nin Tekel Ürünlerinden Son Yıllarda Elde Ettiği Ortalama Gelir
- Tablo 3** : Kıbrıs Adasının Vergilendirilmesi ve 1832 Yılında İmparatorluk Hazinesine Tahsildarlar Aracılığıyla Aktarılan Vergiler
- Tablo 4** : 1764 yılından 1834 Yılına Kadar Osmanlı Parasındaki Değer Kaybı
- Tablo 5** : 1815 yılından 1834 Yılına Kadar Osmanlı Kuruşunun Değeri
- Tablo 6** : İran'a Gönderilen Türk ve Avrupa Ticari Ürünleri
- Tablo 7** : Fransız İhtilalından 1832 Yılına Kadar Fransa'nın Doğu'daki Ticaret Hacmi
- Tablo 8** : Doğu'daki Fransız Şirketlerin Sayısı

Tezin Başlığı: Fransız Diplomat Baron De Bois Le Comte'un Raporlarına Göre Osmanlı Ekonomisi(1833-34)	
Tezin Yazarı: Aslı Şenol	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Turgut Subaşı
Kabul Tarihi: 13.07.2012	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım)+ 181 (tez)
Anabilim dalı: Tarih	Bilim dalı: Yakınçağ Tarihi
<p>Baron de Bois le Comte 1796-1863 yılları arasında yaşamış Fransız bir diplomattır. 1814 yılında Fransa Dış İşleri Bakanlığı'nda göreve başlamıştır. Diplomatik kariyerine 1816 yılında Viyana'ya üçüncü sekreter olarak atanarak başlamıştır. Akabinde 1819 yılında Saint-Petersburg'da ikinci sekreter ve 1821-1823 tarihleri arasında maslahatgüzarlık, 1824-1825 tarihleri arasında Madrid'de birinci sekreter ve maslahatgüzarlık görevlerine getirilmiştir. Bu tarihten sonra Dış İşleri Bakanlığı'nın diplomasi bölümünde müdür yardımcılığı yapan Baron, akabinde yeteneği sayesinde Dış İşleri Bakanlığı'nın yönetim kurulu başkanlığına getirilmiştir. 1830 yılında yaşanan Temmuz devrimine kadar bu görevinde kalan Baron, Temmuz devrimi ile görevden ayrılmıştır. Ancak Victor de Broglie'nin Dış İşleri Bakanı olarak göreve gelmesinin ardından, uluslar arası ilişkilerdeki yeteneği ve hüneri sayesinde, bu esnada "Osmanlı Devleti'nin paylaşılması ve Avrupa'nın yeniden organize edilmesi" projesi olarak tanımlanan "Doğu Misyonu"nu yerine getirmek için göreve çağırılmıştı.</p> <p>Zira bu dönemde Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa'nın başlattığı Mısır bunalımı ile uğraşmaktaydı. Mısır isyanı esnasında diğer Avrupa Devletlerinin aksine, Rusya Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış, İbrahim Paşa'nın Anadolu'ya saldırma planına karşılık boğazlara donanma göndermişti. Bu sorunun kendi çıkarlarına uygun çözümlenmesini arzu eden Fransa, Rusya'nın Babiâli'ye bu denli yakın olmasından ve özellikle boğazlarda konuşlanmasından hayli rahatsızdı. Bu sebeple, Mehmet Ali Paşa ve Babiâli arasında sürüp giden soruna kendi lehine bir çözüm bulma amacıyla, dış işlerindeki kabiliyeti nedeniyle Baron de Bois le Comte'u bu soruna arabuluculuk yapmak ve dolayısıyla Rusya etkisini Babiâli üzerinden kaldırmak amacıyla Osmanlı topraklarına göndermişti. Baron'a bu görev ile birlikte Fransa için artık sona yaklaşan Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili çok akıllıca gözlemler yapmak ve bu gözlemlerini bölümler halinde tek bir dosyada Dış İşleri Bakanlığı'na göndermek ve onları yaşanan her gelişme ile ilgili bilgilendirme görevi de verilmişti.</p> <p>Bu çalışmada, bu özel misyon ile Osmanlı topraklarına gönderilen Baron'un kaleme aldığı ve bugün Paris Dış İşleri Bakanlığı'nda bulunan raporlarından hareketle 1834 yılı Osmanlı ekonomisi incelenecektir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Baron de Bois le Comte, Fransa, II. Mahmut, Osmanlı Ekonomisi, Osmanlı Devleti'nde Ticaret	

Sakarya University Insitute of Social Sciences Abstract of Master’s Thesis

Title of the Thesis: Ottoman Empire’s Economy in the reports of French Diplomat Baron de Bois le Comte (1833-34)	
Author: Aslı Şenol	Supervisor: Assist.Prof. Dr. Turgut Subaşı
Date: 13.07.2012	Nu. of pages: vi (pre text)+ 181 (main body)
Department: History	Subfield: The Modern History
<p>Baron de Bois le Comte is French Diplomat who lived between 1796 and 1863. At the year 1814, he took up a position in the France Ministry of Foreign Affairs. In 1816 he appointed as the third secretary in Vienna which was the starting point of his diplomatic career. Soon after, in 1819 he appointed as second secretary in Saint Petersburg and then in the years 1821-1823 as acting ambassador, in the years 1824-1825 he had appointed as the first secretary in Madrid and acting ambassador. From this date forward Baron had became deputy warren in Diplomacy Department of Ministry of Foreign Affairs, afterwards thanks to his abilities he inducted as president of administrative body in Ministry of Foreign Affairs. He maintained his duty until the revolution that happened in the July of 1830. However, after Victor de Broglie had appointed as the Minister of Foreign Affairs, Baron was called for a duty regarding his successful abilities and skills which is an meanwhile project in “East Mission” which is also known as “Sharing Ottoman Empire and Reorganization of Europe”.</p> <p>Yet in this time period Ottoman Empire was struggling with the Egypt Despondence that Mehmet Ali Pasa started. While Egypt Uprising, unlike the other European Countries Russia had positioned at the side of Ottoman Empire and send the Russian Navy to the Bosphorus shores in case of the attacking plans that might come from Ibrahim Pasa. France was very uncomfortable with the problem of Russia being fairly close to Babiâli and Russian Navy location since they were yearning for an advantageous solution for them. Therefore, France sent Baron de Bois le Comte to Ottoman Empire regarding his skills in foreign affairs in order to solve this problem with mediation and consequently remove Russian effect on Babiâli. Alongside with Baron’s current duty he is also assigned to report with a single file about the developments happen in Ottoman Empire that is struggling and close to the end.</p> <p>In this study, Ottoman Empire’s economy in 1834 will be examined by using the reports available in Paris Ministry of Foreign Affairs that Baron indicated who sent to Ottoman Empire with this special mission.</p>	
Keyword: Baron de Bois le Comte, France, II. Mahmut, Ottoman Empire’s Economy, Trade in Ottoman Empire.	

GİRİŞ

Osmanlı ile Fransa arasındaki siyasi ilişkiler, iki ülkenin birbirine uzak olması ve din ayrılığının oluşturduğu farklar nedeniyle, ancak XVI. Yüzyılın ikinci yarısında, yani 1525 yılında kurulmuştur. Bu tarihten önce ise ilk Osmanlı- Fransız karşılaşması Niğbolu Savaşı esnasında, silahlı bir şekilde meydana gelmiştir.

Avrupa’da cereyan eden yüzyıl savaşlarından sonra birliğini henüz oluşturabilen Fransa, bu tarihten sonra dikkatini güneyde genişleme politikasına çevirmiş ve bu politika için Alman imparatoru ile mücadeleye girişmişti. Bu mücadele esnasında Kanuni Sultan Süleyman ise Fransa Kralının yardım taleplerine olumlu cevap vererek, gemiler göndermişti. Bununla beraber, bu savaş sırasında yenilip esir düşen Fransa kralı I. François’ nın Kanuni’den yardım talebi de olumlu şekilde yanıtlanmıştı. (1526)

Bunun yanında Osmanlı Devleti’ne ilk daimi elçi olarak atanan ve ilk Fransız siyasi mümessil olan Jean de la Forest, Fransız Kralı’nın Türklere artık açıktan açığa bağlanmak ve bu işbirliğini saklamamak kararından hareketle çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Osmanlı İmparatorluğu ile kurulacak olan bu iş birliğine ticari ve Hıristiyanlığın himayesi gibi ruhani bir boyut veren Fransa, 1536 yılının Şubat ayında La Forest ile İbrahim Paşa arasında yapılan Barış, Dostluk ve Ticaret Muahedesi (kapitülasyon) ile bir takım kapitüler haklar elde etmişti.¹

Bu antlaşma vesilesiyle İmparatorluğun ticaretinde en önemli paya sahip olan Fransa, artık diğer Avrupa Devletlerinin ticaret yapmak için bayrağı altına sığındıkları ülke konumuna yükselmişti. Ve yine bu antlaşma sayesinde ilk defa Hıristiyan bir kral, Müslüman bir padişah ile eşit muamele görmüştü. Böylece Fransa’nın Doğu siyaseti, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler sürdürerek, Doğu siyaset ve ticaretinde sahip olduğu birinci sırayı korumak olmuştu. Nitekim bu tarihten itibaren geleneksel Türk-Fransız dostluğu kurulmuştu.²

¹ İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.9.

² Şerife Yorulmaz, “Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19.yüzyıl–20.yüzyıl başları)”, *İstanbul ÜniversitesiTürkiyat Araştırmaları Enstitüsü, VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 8–12 Kasım 1999, İstanbul, s.699.

XVII. yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı Devleti eski gücünü kaybetmeye başlamış, Fransa ise yüzyılın başlarından itibaren zeki devlet adamları sayesinde, merkezi ve kudretli bir devlet haline gelmişti. Bu şartlar altında Fransa için Türk ittifakı artık hayati olmaktan çıkmış; bu artık sadece ortak düşmana karşı oyalama ve şaşırtma ittifakına dönüşmüştü.³ Fakat yine de Osmanlı-Fransız ilişkileri Osmanlı- Venedik Savaşı esnasındaki gibi birkaç soğukluk ve İstanbul’da Fransa büyükelçileriyle yaşanan birkaç hadise hariç, dostane geçmişti.⁴

XVIII. yüzyılda Damat İbrahim Paşa’nın sadrazamlığında (1718-1730) Osmanlı-Fransız ilişkileri iyi bir düzeydeydi. Bu dönemde Fransız elçisi Marquis de Bonnac’a verilen talimatta “Katolik mezhebinin idamesi ve yayılmasına hizmet; şarkta Fransız ticaretinin artmasına gayret” politikası yer almaktaydı.⁵ Bu tarihten sonra da I. Mahmut Dönemi’nde de Türk-Fransız ilişkileri oldukça gelişmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru ise Rusya’nın Avrupa siyasetinde kendini göstermesinden hoşnut olmayan Fransa, Rusların Doğu ticaretinde Fransızlara zarar vereceği düşüncesiyle Rusların Karadeniz’e ve Akdeniz’e inmesini önlemeye çalışmaktaydı.⁶ Bununla beraber Fransa, özellikle 1699 Karlofça Antlaşması ardından peyderpey kaybettiği topraklarla ve Rusya’ya karşı yaptığı savaşlarla zayıflamaya başlayan Osmanlı Devleti’ne yakınlaşarak, 1740 yılındaki kapitülasyonları elde etmiş ve elçiler sayesinde diplomasi faaliyetlerini arttırmıştır. 1740 yılında Fransa’ya verilen bu yeni kapitülasyonda “sonsuzca kadar süreklilik” esası benimsenmişti ve bu sayede Fransa, Osmanlı Devleti’ndeki en imtiyazlı devlet olma özelliğini kazanmıştı. Bu antlaşma sayesinde bir takım ticari haklar elde eden Fransa, aynı zamanda yabancı ve azınlık hakları açısından dönüm noktası olarak sayılan bu antlaşma ile bir takım dini ayrıcalıklar da elde etmişti. Örneğin Katolikler, Kudüs’te daha önce yasak olan bazı kutsal yerlere artık girebiliyor ve dinlerinin gereğini serbestçe yerine getirebiliyorlardı. Fransızların davalarını ise artık kendi konsoloslukları görüyor; taraflardan biri Türk, diğeri Fransız ise davaya Türk mahkemesi bakıyor ancak Fransız konsolosluğunun da kontrol yetkisi bulunuyordu. Ayrıca, emlak ve gümrük vergileri dışındaki diğer vergilerden muaf tutulan Fransızlar; Osmanlı sularında avlanma hakkına ve Osmanlı

³ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.17.

⁴ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.17.

⁵ Şerife Yorulmaz, *a.g.m.*, s.699.

⁶ Şerife Yorulmaz, *a.g.m.*, s.699.

topraklarında diledikleri yerde vergilerden muaf şekilde okul, kilise ve hastane açma hakkını da elde etmiş oluyorlardı.⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere, Fransa Osmanlı topraklarındaki Katolikleri himayesi altına almış ve bu antlaşma diğer devletlerin de aynı hakları talep etmesindeki yolu açmıştı.

1768'den sonra, Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa, Avrupa'nın doğusunda tehlikeli olmaya başlayan Rusya'yı zayıflatmak için anlaşıp, 1770 yılında bir Türk-Fransız antlaşma projesi hazırlandıysa da bu proje hayata geçmemişti. Yine bu yüzyılda, iyi bir şekilde seyreden ilişkiler sayesinde Baron de Tott gibi Fransız subaylar Osmanlı ordusunu düzenlemek maksadıyla Osmanlı topraklarına geleceklerdir.⁸ Bununla beraber, yüzyılın sonuna değin imtiyazlı konumunu elinde tutan Fransa, Osmanlı topraklarında 80 kadar ticari kuruluş ve İstanbul, İzmir, Selanik, Girit, Yanya, Rodos, Kıbrıs, Bağdat, Halep, Şam ve Sayda gibi başlıca liman ve şehirlerde konsolosluklar bulundurmaktaydı.⁹

1789 Fransız İhtilali ise, o esnada Avusturya ve Rusya ile savaş halinde olan Osmanlı Devleti'ni uzun süre ilgilendirmede. Çünkü ihtilâlin en önemli sebebi sınıf farklılıklarıydı ve bu kavram Osmanlı'da bilinmeyen bir şeydi.¹⁰ Bu esnada zaten "kadim françe dostluğu" devam etmekteydi. Bunun yanında XVIII. yüzyılın ikinci yarısından Napolyon Bonapart'ın Mısır seferine kadar süren kısa dönemde Fransa ve Osmanlı Devleti arasında bir antlaşma yapılmış; böylece her iki devlet de birbirlerinin toprak bütünlüğüne kefil olmuştu.

Ancak, 1 Temmuz 1798'de Napolyon Bonaparte'ın Mısır'ı işgal etmesiyle Türk-Fransız ilişkileri sekteye uğramıştı. Zira Bonaparte, Fransa'nın en önemli rakibi olarak İngiltere'yi görüyor, onları Akdeniz'den çıkarmak, Süveyş bölgesi ile Kızıldeniz'deki İngiliz ticaret noktalarını ele geçirmek ve uzak doğudaki İngiliz hâkimiyetine son vermek istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için Hindistan'a giden yolların en kısıyası olan Mısır'ı ele geçirmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu girişim esnasında sadece Napolyon'un kendi tutkusundan kaynaklanan bir hadise değildi. Aslında Fransa'nın gelişen ticaretini destekleme yolunda Mısır'ın ele geçirilmesinin Fransa'ya büyük menfaatler sağlayacağı

⁷ İsmail Soysal, "Fransa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c.13, s.182.

⁸ Azmi Süslü, "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, c.XLVII, sayı, 185, Ocak 1983, s.261.

⁹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.41.

¹⁰İsmail Soysal, *a.g.m.*, s. 182.

yönünde fikirler de mevcuttu.¹¹ Napolyon'un savaş ilan etmeksizin Toulon'dan hareket etmesi, Malta'yı, İskenderiye'yi ve Kahire'yi ele geçirmesi üzerine Osmanlı Devleti şaşkınlık içerisindeydi ve Fransızları tek başına Mısır'dan atmanın kendi gücünü aştığının farkındaydı. Bu sebeple, Osmanlı Devleti iki ay sonra İngiltere ve Rusya ile ittifak kurarak Fransızları Mısır'dan çıkarma girişimlerinde bulunmuştu. Ancak Mısır'da kendisine karşı oluşan muhalefet neticesinde bölgede yerini sağlamlaştırmak isteyen Napolyon, bunun ancak Suriye'yi ele geçirmekle mümkün olabileceği kanısındaydı.¹² Bu sebeple Suriye'ye doğru hareket eden Napolyon, Akka'da umduğunu bulamaması, ordusundaki salgın hastalıklar, Cezzar Ahmet Paşa'nın bölgedeki direnişi gibi nedenlerle Akka'dan Mısır'a geri çekilmeye karar vermişti. Burada bir müddet daha kalabilen Napolyon, Fransız ordusunun Avrupa'da koalisyon ordularına yenildiğini duyması ve artık kendisine Fransa'dan gereken yardımın gelmemesi üzerine ülkesine dönmeye karar vermişti. Bunun üzerine başlayan Osmanlı- İngiliz- Fransız görüşmeleri ve Paris büyükelçisi Seyyid Ali Efendi'nin gayretleriyle 1801 yılında bir barış antlaşması yapılmış, Fransızlar Mısır'ı tahliye etmişti. Böylece tersine dönmüş olan Türk-Fransız ilişkileri yeniden düzeltilmişti. Ancak bölgenin tahliyesinden sonra birkaç yıl kaos içinde kalan Mısır'a Kavalalı Mehmet Ali Paşa vali olarak atanmıştı ki bu Mısır'da yeni dönemi başlatacaktı.

Kendisine çok pahalıya mâl olan Mısır macerasından sonra Napolyon Bonaparte, Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşmayı deneyerek, III. Selim nezdinde de nüfuzunu arttırmak için sıkı bir çalışmaya girmişti. 1804 yılında kendisini imparator olarak ilan eden Bonaparte, bu olay ile dünya genelinde oldukça ses getirmişti. Bu esnada Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa ise barış halindeydi ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın imparatorluk rejimi tanınması gayet doğaldı.¹³ Zira İstanbul'daki Fransız elçisi General Péron bu yeni unvanı Babıâli'ye kabul ettirmekle görevlendirilmiş ve bu unvanın tanınmaması halinde ülkesine geri döneceğini söyleyerek III. Selim'i tehdit etmişti.¹⁴

¹¹ Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, sayı II, 2008, s.146.

¹² Kamil Çolak, *a.g.m.*, s.156.

¹³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2007, c. 5, s.48.

¹⁴ Azmi Süslü, *a.g.m.*, s. 268.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti iki ateş arasında kalmıştı. Çünkü bu sırada Fransızlar Venedik'e ve Dalmaçya'ya hâkimlerdi ve ordularıyla Osmanlı topraklarına girebilirlerdi. Diğer taraftan ise Ruslar Karadeniz'den, İngilizler de Çanakkale'den filolarını Osmanlı üzerine yollayabilirlerdi. Bu durumda Rus ve İngiliz tehdidini daha yakın ve korkunç bulan Babıâli, Rus ve İngiliz isteklerini kabul etti. Ancak Rusya biraz aceleci davranarak, Babıâli'nin cevabını beklemezsizin savaş hazırlıklarına girişti. Bu sırada İngiliz elçisinin de İstanbul'u terk etmesi ve İngiliz donanmasının boğaza gelmesi ile İngiliz-Osmanlı ilişkileri de bozulmuş oldu. Ancak İngilizler ile İstanbul'da yapılan görüşmeler neticesinde İngiltere İstanbul'a saldırmanın faydasız olduğunu anlayarak İstanbul boğazını terk etti. Rusya ile süren savaş ise, Fransa'nın ara buluculuğu ile Rusya'nın Eflak- Boğdan'ı boşaltması maddesiyle bir ateşkes antlaşması imzalanmıştı. Fakat 1808 yılında Çar Aleksandr ile buluşan Napolyon Bonaparte, bu defa da Eflak-Boğdan'ı Rusya'ya bırakan yeni bir antlaşma yapınca Osmanlı-Fransız ilişkileri yeniden bozulmuştu. Artık Fransa ile ittifakta kalmanın bir anlamı kalmadığını anlayan Osmanlı Hükümeti, 1807 yılında İngilizlerin Mısır'a asker çıkarmalarıyla bozulmuş olan Osmanlı-İngiliz ilişkilerini de düzeltmek için İngiltere'nin görüşme tekliflerini kabul etmiş ve 1812 yılında Bükreş Antlaşmasıyla son buluncaya kadar sürecek olan Osmanlı-Rus savaşının devamına karar vermişti.¹⁵

1821 yılında patlak verecek Yunan isyanı döneminde ise Fransa, diğer tüm Avrupa Devletleri gibi Yunanlıların yanındaydı. Zira Mora'da asilerle Türkler arasında yapılmakta olan savaş, Hıristiyanlığın İslamlıkla çarpışması manasını alıyordu.¹⁶ Bu sebeple büyük Avrupa şehirlerinde çeşitli cemiyetler kurularak Yunanlılara her türlü yardımda bulunmaya başlanmıştı. Hatta Napolyon'un ordusunda hizmet görmüş Albay ve Lordlar da Mora'ya gidenler arasındaydılar.

Bununla beraber Mehmet Ali Paşa da Avrupa usulünde yetiştirilmiş ordu ve donanmalarıyla, Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla isyanın bastırılmasına katılacağını belirtmişti. Mehmet Ali Paşa, bu iş için oğlu İbrahim Paşa'yı görevlendirmişti ve İbrahim Paşa da Mora'yı asilerden 1827 yılında temizlemişti. Fakat tam da bu sırada Avrupa devletlerinin işe karışmasıyla isyan yeni bir safhaya girmişti.

¹⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 115.

Ruslar ve İngilizler sözde, İbrahim Paşa'nın Mora'da yaptığı zulümlere bir son vermek için Saint-Petersburg'da görüşmelere başlamışlardı ve bir protokol imzalamışlardı. Fransa ise, kendisine karşı kurulmuş kutsal ittifakı parçalamak düşüncesiyle bu protokole katılmış ve akabinde İngiltere, Rusya ve Fransa arasında Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi yönündeki Londra Antlaşması imzalanmıştı. Hatta aynı yıl, Babiâli'nin Londra Antlaşması'nın hükümlerini kabul etmemesi üzerine Navarin'de savaş halinde olmayan Osmanlı donanmasını yakan müttefik donanmanın içinde Fransa donanması da vardı. Ardından müttefik devletler Londra'da imzaladıkları yeni bir protokolle bağımsız Yunanistan sınırlarını Babiâli'ye zorla kabul ettirmişlerdi.¹⁷

Bunun yanında Fransa, rakibi İngiltere'nin Hindistan ile uğraşmasından faydalanarak öteden beri ele geçirmek istediği Cezayir'e büyük bir ordu gönderdi ve bölgeyi işgal etti. Bu esnada Rusya ile savaş halinde olan, orduları Navarin'de batırılan ve Mora'yı kaybeden Osmanlı Devleti'nin yardım edemediği Cezayir'de 12 Haziran 1830 yılından itibaren Fransız hâkimiyeti dönemi başlamıştı.¹⁸ Babiâli ise Cezayir'in işgalini sadece protesto etmekle yetinmek zorunda kalmıştı.

Fransa, Osmanlı Devleti'ne karşı takındığı bu düşmanca tutumu, Akdeniz hâkimiyeti için faydalanmak amacıyla Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanını destekleyerek sürdürecektir.¹⁹ Ki burada, Fransa'nın bu sorun ile yakından ilgilenmesinin sebebini, bu çalışmaya kaynaklık eden Fransız diplomat Baron de Bois le Comte'un Osmanlı Devleti'nde görevlendirilmesini ve yine çalışmanın ana kaynağını oluşturan raporlarını kaleme almasının nedenini Mısır bunalımı ile ilişkilendirerek ele alınacaktır. Bununla beraber, çalışmada Fransa neden Osmanlı Devleti için esasında bir iç sorun olan bu mesele ile böylesine yakından ilgilenmişti, Fransa neden Osmanlı'ya ilgi duymaktaydı ve Baron de Bois le Comte'u özel bir misyon yükleyerek Osmanlı ülkesine gönderirken neyi amaçlamıştı sorularına bu diplomat ve raporları aracılığıyla cevap vermeye çalışılacaktır.

Baron de Bois le Comte'un kariyeri, bu göreve getiriliş süreci ve Osmanlı'da ikamet ettiği süre zarfında icra ettiği faaliyetleri ise çalışmanın birinci bölümünde yer alacaktır.

¹⁷ İsmail Soysal, *a.g.m*, s.183.

¹⁸ İsmail Soysal, *a.g.m*, s.183.

¹⁹ İsmail Soysal, *a.g.m*, s.183.

Bilindiği üzere, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne olan ilgisi sadece siyasi bir ilgi değildi. Fransa Osmanlı Devleti'nde ekonomik çıkarları olan bir devletti. Çünkü Fransa Osmanlı Devleti'nin ilk olarak kapitülasyonlar verdiği ve bu ayrıcalıkları her geçen gün arttırdığı ilk devletti. Mısır ise Fransa'nın öteden beri ilgi duyduğu bir bölgeydi. Bu ilgi ve alakanın amacı ise Napolyon Bonaparte'ın Mısır seferi için yaptığı hazırlıklardan ve sefer çıkarken yanında götürdüğü heyetten açıkça anlaşılmalıdır. Öyle ki Napolyon Bonaparte, Toulon'dan Mısır'ı ele geçirmek için hareket ettiğinde yanında 167 kişiden oluşan bilim ve sanat adamlarından kurulu bir heyet ve yanlarında iki adet matbaa da bulunmaktaydı. Buradan da anlaşılacağı üzere Fransa'nın Mısır'a olan ilgisi sadece bir toprak parçası ele geçirmekten gelmiyordu; bu eski Mısır uygarlığını incelemek, bu uygarlığı Avrupa'ya tanıtmak, Avrupa'nın bilim ve tekniğini Mısır'da uygulamak suretiyle Mısır'ı kalkındırmak ve akabinde bu durumdan Fransa'ya fayda sağlamaktan geliyordu.²⁰ Napolyon'un amacı, Hindistan'ı fethetmek ve orada İngiltere'yi mağlup edip, Fransız hâkimiyetini oluşturmaktı.²¹

Tıpkı Mısır'ın Napolyon Bonaparte tarafından işgalinde olduğu gibi, Fransa'nın Mehmet Ali Paşa tarafından başlatılan Mısır isyanına ilgisi de esasen bu ekonomik çıkarlarından ileri gelmekteydi. Zira Fransa için Osmanlı İmparatorluğu artık parçalanmak üzere olan bir devletti ve imparatorluğun içinde bulunduğu siyasi bunalım, Avrupalı Devletlerde Osmanlı'nın paylaşılması fikrini uyandırmaktaydı. Fransa da Osmanlı Devleti'nin olası bir parçalanma durumunu göz önünde bulundurarak tedbirler geliştirme ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu her yönüyle öğrenme arzusu içindeydi. Bu sebeple Baron de Bois le Comte, hem Mısır'daki diplomatik görevini sürdürmüş hem de Osmanlı Devleti'nin genelindeki yönetim sistemini, İmparatorluğun ekonomik yapısını, Sultan II. Mahmut'un reformlarını ve imparatorluğun yenileşme hareketlerini detaylı şekilde incelemiş; yaptığı gözlemleri ise dönemin dış işleri bakanı Monsieur Broglie'ye raporlar şeklinde sunmuştur.

Raporlar bir bütün olarak incelediğinde ise, Fransa'nın dönem itibariyle Osmanlı Devleti'ne olan ilgisini ve bu ilginin nedeni daha iyi anlaşılabilir. Öyle ki, Baron de Bois le Comte'un bu raporları Arap yarımadasından Balkan topraklarına ve Anadolu'ya kadar imparatorluk genelinde yapılmış gözlemlerden oluşturmaktadır ve Osmanlı

²⁰ Kamil Çolak, *a.g.m.*, s.149.

²¹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.39.

İmparatorluğu'nu her yönüyle ele almaktadır. Bu yönüyle Fransa'nın İmparatorluk hakkında bilgi toplamak amacıyla Baron de Bois le Comte'u bu özel misyonla Türkiye'ye gönderdiği sonucuna varılabilir. Zira raporların dilinden de, Baron'un sanki hiç tanımayan bir insana imparatorluğu baştan sona anlattığı ve ona detaylı bilgiler aktardığı anlaşılmaktadır. Baron'un raporlarında sıkça kullandığı "Ekselansları bu vesileyle şunu anlayacaktır, buradan şu bilgilere ulaşacaktır, bu bilgilerden şu çıkarımı elde edecektir" cümleleriyle esasında Baron'un ve Fransız Dış İşleri Bakanlığı'nın Baron'u Türkiye'ye göndermekle neyi amaçladığı açıkça anlaşılmaktadır.

Bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumu özel bir misyonla Osmanlı ülkesinde bulunan bir Fransız diplomatın raporları aracılığıyla ele almayı, buradan elde edilecek bilgilerin zenginliği ve görülecek bakış açılarının farklılığı nedeniyle ilginç bulduk. Bu sebeple Paris'teki Fransız Dış İşleri Bakanlığı'nın "Mémoires et Documents:Turquie" dosyasında Fransızca olarak bulunan bu raporları incelenmiştir. Ancak, Baron'un Türkiye'de ikameti sürecinde tuttuğu raporlar oldukça hacimlidir. Dolayısıyla bu tez için, bu raporların içerisinden Baron de Bois le Comte'un "Constantinople" olarak adlandırdığı ve 1834 yılında İstanbul'da ikamet ettiği süre zarfında kaleme aldığı raporları seçilmiştir. Seçilen 74 cilt numaralı klasörde, Baron de Bois le Comte, Osmanlı Devleti'nin genel yönetim yapısını, Osmanlı Devleti'ndeki finans sistemi ile ekonomik yapıyı ve II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen reformlar hakkında yaptığı gözlemleri ve edindiği bilgileri kaleme almıştır.

Bu çalışma hazırlanırken, 74 numaralı klasörde de bir sınırlamaya gidilmiştir. Zira bu klasördeki konu çeşitliliği, burada bulunan her konu üzerine yeterince eğilmeyi engelleyecek nitelikteydi. Bu nedenle, bu çalışmada klasördeki konulardan biri üzerine eğilip, o konuyu detaylandırmak tercih edilmiştir. Buradan hareketle, 74 numaralı klasörden, içerisinde bulundurduğu farklı rakamsal değerler ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı döneme farklı bir bakış açısı kazandırması nedeniyle Osmanlı Devleti'nin finans sistemi, ekonomik yapısı ve ticareti başlıkları seçilmiştir.

Çalışmanın hazırlanması esnasında bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. Raporlarda yer alan Osmanlı finans sistemi ve ticaretine ilişkin bilgiler, ikinci el kaynak okuması yapılarak, kitap ve makaleler ile desteklemeye veya var ise farklılıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ancak, 1840 yılı öncesinde Osmanlı dış ticaretinin istatistikleri

henüz yayınlanmaya başlamamıştı. Bu sebeple 1840 yılından önceki toplam ithalat ve ihracat tahminleri büyük bir belirsizlik payı içermektedir. Dolayısıyla 1840 yılı öncesini ele aldığımız bu tezde, Baron'un verdiği rakamları diğer kaynaklarla kıyaslama imkânına çok sık ulaşamadık. Bununla beraber, aynı sıkıntı Baron'un XIX. Yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa Devletleri arasındaki ticaret ile ilgili verdiği bilgiler kıyaslarken de yaşanmış; Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki ticaret hacmi ile ilgili çok fazla bilgiye ulaşamamıştır. Bu yönüyle bu tez, bu alandaki eksikliği gidermek noktasında yardımcı olacaktır.

Bunun yanında, Baron'un Osmanlı ekonomisi ve ticareti ile ilgili birçok detaylı bilgiye yer vermektedir. Bu değerler Osmanlı Devleti'nde üretilip, ihraç edilen veya ithal edilen birbirinden farklı birçok ürüne aittir. Bu sebeple, her bir ürünün fiyatına, ithalat veyahut ihracat değeri ile ilgili bilgiye ulaşmak ve bu değerleri diğer kaynaklar ile karşılaştırmak, ürün çeşitliliği nedeniyle neredeyse imkânsızdı.

Çalışmanın içindikiler kısmı ise Baron'un verdiği başlıklara sadık kalınarak hazırlanmıştır. Her ne kadar Baron'un raporlarındaki düzeni esas kabul edilse de, zaman zaman birbirinden dağınık halde ve farklı başlıklar altında bulunan konuların yerleri üzerinde bir takım düzenlemeler yaparak, konu bütünlüğünü bozan kısımlar çıkarılmış, alakalı olduğu konunun ve başlığın altında verilerek bir ahenk oluşturmaya çalışılmıştır.

Baron de Bois le Comte, 74 numaralı Constantinople klasörünü 1834 yılında kaleme alsada, zaman zaman daha önceki yıllara ait ticari değerlere atıf yapmakta ve bu yıllara ait tablolar da vermektedir. Bu çalışma hazırlanırken, zaman zaman, incelenen konunun desteklenmesi için Baron'un farklı klasörlerde bulunan bu raporlarına ve tablolarına da atıfta bulunulmuştur. Hacim itibariyle metin içindeki ahengi bozmayacak şekilde olan tablolar, konuyla ilgili olarak metin içinde verilmiştir. Hacim itibariyle büyük olan ve örneğin bir bölgenin hem ithalat, hem ihracat, hem denizciliğiyle ilgili bilgileri içeren detaylı tablolar ise çalışmanın ekler kısmında verilmiştir. Bununla beraber, bu tablolarda Baron'un işlem hataları yaptığı da belirtilmesi gereken önemli noktalardan biridir. Bu çalışmada, böyle bir durum ile karşısında, Baron'un verdiği değerler, üzerinde değişiklik yapılmadan verilmiş; karşılaşılan işlem hataları dipnotlarda belirtilmiştir.

Bunların yanında, Baron'un diplomatik bir dille kaleme aldığı raporların dilin ağırlığı, cümlelerin ağıdalı ve uzun oluşu, raporların el yazısı ile yazılmış olması, raporları Türkçeye tercüme edilmesi esnasında zaman zaman zorluklar oluşturan hadiselerdir.

Bu ve benzeri zorluklara karşın, bu çalışmada bir Fransız diplomatın gözünden "XIX. Yüzyıl başında Osmanlı Ekonomisi"ni ele alıp inceleyerek, bu alandaki eksikliğe katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

BÖLÜM 1: CHARLES JOSEPH EDMOND DE BOIS LE COMTE'UN KARIYERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ MİSYONU

1.1. Charles Joseph Edmond De Bois Le Comte'un Kariyeri ve Diplomasiye Girişi

Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne olan ilgisi, Mısır isyanı esnasında daha da yakından görülmektedir. Bilindiği üzere, Padişah ile Mehmet Ali Paşa arasında, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki başarılı faaliyetlerinin İstanbul'daki paşalar tarafından kıskanılması ve Sultan II. Mahmut'a karşı Mehmet Ali Paşa'nın kışkırtılması, Mehmet Ali Paşa'ya Osmanlı- Rus harbi esnasında vaat edilen Girit, Trablus-Şam ve Suriye valiliklerinden sadece Girit'in verilmesi gibi sebeplerle bir Antlaşmazlık çıkmıştı. Bu Antlaşmazlık başta her ne kadar bir aile kavgası, bir iç sorun gibi görünse de, olaylar tahmin edilenin dışında gelişmiş ve Mehmet Ali Paşa'nın Akka'yı alıp, Osmanlı ordularını mağlup etmesi ve Anadolu içlerine kadar ilerlemesi Avrupa Devletlerinin dikkatini iyice Mehmet Ali Paşa ve Padişah arasındaki bu kavgaya çekmişti. Her Avrupa Devleti de kendi çıkarlarına uygun şekilde bu kavganın çözülmesini istemeye başlamıştı.²² Bu kavga, Osmanlı iç işlerine karışmak üzere zaten hazır bekleyen Avrupa Devletleri için adeta bir fırsat olmuştu.

Mısır, Fransa'nın en yakından ilgilendiği bölgeydi. Öyle ki Fransa yıllardır Akdeniz'de yaşanan sorunlara karşı daima büyük bir ilgi göstermekteydi. Bu sebeple, Avrupa Devletleri içerisinde Mısır'ı en çok destekleyen ülke Fransa olmuştu. Zira Mehmet Ali Paşa da özellikle Mısır ordusunun kurulup geliştirilmesinde Fransa'dan büyük yardım görmüştü. Mehmet Ali Paşa ile arasında böylesi bir yakınlık bulunan Fransa'nın bölgeye olan ilgisi Kuzey Afrika'yı ele geçirme isteğinden de kaynaklanmaktaydı.

Bilindiği üzere Fransa, Cezayir'i aldıktan sonra bölgede hâkimiyetini sağlamlaştırma arzusu içerisindeydi. Zaten Fransa'nın Mısır'a olan ilgisi Napolyon Bonaparte'ın 1798 yılında Mısır'ı işgal ve daha sonra bu ülkeden çekilmek zorunda bırakılmasından itibaren sürmekteydi ve bölgenin önemli konumu itibarıyla Fransa, Mısır ile çeşitli vesilelerle ilişkilerini devam ettirmekteydi. Yani Mısır, Fransızlara yabancı bir memleket değildi. Bununla birlikte Fransa'nın Doğu Akdeniz'de İngilizlere karşı

²² Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.132.

Mehmet Ali Paşa'nın desteğini sağlamayı da planlamaktaydı.²³ Bunların yanında, Enver Ziya Karal'a göre, Mehmet Ali Paşa'nın siyaseti, Fransa'nın Mısır'da manevi varlığını anlatmaktaydı. Fransızlar, Mısır'ın padişaha ait olmasından daha çok Mehmet Ali'ye ait olmasını her bakımdan kendi çıkarları için daha elverişli görmekteydi.²⁴

Bununla beraber, Babîâli ile Mehmet Ali Paşa arasında cereyan eden bu savaş esnasında, özellikle Rusya'nın Babîâli'nin yanında yer alması hadisesi de diğer Avrupa Devletlerinin tutumlarını etkileyen en önemli hadiselerden biriydi. II. Mahmut, Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'ya sempati beslediği, İngiltere'nin tereddütlü anlar yaşadığı, Avusturya ve Prusya'nın Rusya'yı desteklediği bu durumda Rus Çarı, Osmanlı Devleti'ne yardım çağrısında bulunmuştu.²⁵ Babîâli zaten ihtiyaç duyduğu bu yardımı kabul etmiş; Rusya da İstanbul'u korumak için 9 harp gemisinden oluşan bir Rus filosunu Şubat 1833'de boğazda demirlemişti.²⁶

Rus donanmasının İstanbul boğazlarında demirlemesi en çok Fransa'yı rahatsız etmişti ve bu hadise, Fransa'yı o ana kadar içinde bulunduğu rehavetten çıkartmıştı. Bu olay üzerine hemen harekete geçen Fransa ve İngiltere, Babîâli ile Mehmet Ali Paşa arasında arabuluculuk yapmak ve esasında kendi çıkarları için tehdit unsuru oluşturan Rus donanmasını boğazlardan çıkarmaya çalışmak için girişimlerde bulunacak olan elçiler göndermişlerdi. Fakat Mehmet Ali Paşa adı geçen devletlerin bu önerilerini kabul etmeyerek, Osmanlı Devleti'ne Suriye ve Adana'nın kendisine bırakılması, aksi takdirde İstanbul'a saldıracağı ultimatomeni vermişti.²⁷ II. Mahmut'un Mehmet Ali Paşa'nın Antlaşmaya ikna edilememesi üzerine Rusya'dan yeniden askeri yardım istemiş, bu olay ise Fransa'yı tam manasıyla telaşlandırmıştı.

Bu sıkıntılı durumda Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupa Devletleri'nden beklediği yardımı görememesi Babîâli'yi Rusya'nın kucağına atmıştı. Özellikle 1829 Edirne Barış Antlaşması'nın yapıldığı sıralarda Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir politika belirlemiş ve artık Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruma ve savunma siyaseti izlemeye başlamıştı. Bu politikadan hareketle, özellikle Fransa tarafından desteklenen

²³ Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, c.IV, s. 207.

²⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 133.

²⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.143.

²⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.135.

²⁷ Ali Sevim, Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.207.

Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa'nın ordularının hareketlenmesine karşı, Rusya Babiâli'ye yardım teklif etmişti.

İşte tam bu esnada Fransa'nın bu meseleyi kendi lehine çözüme kavuşturması ve kendisinin Osmanlı ülkesindeki varlığını tehdit eden Rusya'nın boğazları terk etmesi arzusu nedeniyle, Babiâli ile Mehmet Ali Paşa arasındaki uzlaşmayı sağlayabilecek yetenekte olan bir diplomat arayışına girmişti. Fransız Dış İşleri Bakanlığı bu iş için dış işlerindeki bilgisi ve yeteneğine inandığı bir diplomat olan ve bu çalışmanın konusunu oluşturan Baron de Bois le Comte'u Osmanlı Devleti'ne gönderme kararı almıştır.

Bu esnada İstanbul'da büyükelçi olarak bulunan Fransız elçi Amiral Roussin'in teşebbüsleriyle Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında Suriye'nin Mehmet Ali Paşa'ya verilmesi doğrultusunda bir antlaşma meydana geldiyse de Mehmet Ali Paşa'nın ağzından Adana'dan başka bir şey çıkmamıştı.²⁸ Bu uzlaşmanın sağlanamaması nedeniyle, Rus donanması da halen boğazlardaydı. Bununla beraber, Rus elçisi tarafından hazır olduğu bildirilen 15.000 kişilik bir Rus kuvveti daha yola çıkmıştı ve Nisan ayının ilk günlerinde İstanbul'a gelmişti.²⁹

Babiâli ve Mehmet Ali Paşa arasında yaşanan bu gelişmeler Nisan ayının ilk günlerinde Paris'e de ulaşmıştı ve bu olay Fransız elçisini dehşete salmıştı. Fransa, Rus donanmasının İstanbul'dan hareket etmemesi şöyle dursun, bundan başka çeşitli hazırlıklar içinde olmasından da endişe etmekteydi. Fransa'ya göre, Rusya'nın bu hazırlıkları ve İstanbul boğazına yeni kuvvetler göndermesi, Rusya'nın İstanbul Boğazı'ndaki pozisyonunu kuvvetlendirmekteydi.³⁰

Daha çok Mehmet Ali Paşa yanlısı bir politika izleyen Fransa, Mehmet Ali Paşa'nın ordularının Anadolu'yu boşaltmaları ve Rusya'nın boğazlardan uzaklaşması için, Mehmet Ali Paşa ile Babiâli arasında bir uzlaşma tesis etmeye çalışmaktaydı.³¹ Ancak Amiral Roussin'in bu zamana kadar gereken uzlaşmayı sağlayamaması Fransızlar için bir başarısızlık olarak algılanmaktaydı.³² Ve bu sıkışık durumda, Mehmet Ali Paşa'nın,

²⁸ Emine Eren, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi", Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2008, s.50.

²⁹ Enver Ziya Karal, a.g.e, s. 135.

³⁰ Georges Douin, *La mission du Baron de Boislecomte, l'Egypte et la Syrie en 1833*, le Caire 1927, s.36.

³¹ Enver Ziya Karal, a.g.e, s.135.

³² Georges Douin, a.g.e., s.36.

oğlu İbrahim Paşa'nın Üsküdar'a yürüme ihtimali nedeniyle her an Anadolu'da bir savaş çıkabilirdi. Fransız elçi Roussin İstanbul'a gelir gelmez arabuluculuk için işe koyulmuştu zira Rus donanmasının İstanbul'dan uzaklaşması padişah ile Mehmet Ali'nin Antlaşmasına bağlıydı. Buradan hareketle, Fransız elçi Mehmet Ali'ye Akka, Kudüs, Trablusşam ve Nablus sancaklarını kabul ettirerek padişah ile barış yapmasını teklif etti ve teklifi kabul etmediği takdirde Fransa'nın kendisine silahlı bir saldırıda bulunacağını söyledi. Mehmet Ali Paşa ise, bu teklifi kabul etmemekle birlikte, bütün Beytüşşam vilayeti ile Adana'nın da kendisine bırakılması için Babiâli'ye bir ultimatom verdi ve bu ultimatomun kabul edilmemesi halinde, İbrahim Paşa'yı Üsküdar üzerine yürümele görevlendirdiğini söylüyordu.³³ Babiâli'nin bu teklifi reddetmesi halinde Georges Douin'a göre "Anadolu'da yeni bir yangının olağanca şiddetiyle yeniden alevlenmesi" ihtimali söz konusuydu ve Fransa hükümeti Mehmet Ali'nin yanında olduğu süreçte izlediği arabuluculuk politikasının olumsuz etkilerini önlemeye çalışmaktaydı.

Buradan hareketle Fransa hükümeti, Mehmet Ali Paşa ile uzlaşma sağlayacak bir diplomat aramaya başlamıştı. Bu görev için Fransız Hükümeti seçimini, parlak zekâsı, dış işlerdeki tecrübesi, üslubunda hem yumuşaklığı hem de sertliği aynı anda barındırması gibi yetenekleriyle Mehmet Ali Paşa'yı uzlaşma yoluna çekmekte başarılı olacağına inandığı Baron de Bois le Comte'dan yana kullandı.³⁴ Kendisine, özel bir misyon yükleyerek Mısır meselesinin çözümü için Osmanlı ülkesine gönderdi.

Baron de Bois le Comte, 1796-1863 yılları arasında yaşayan ve 1814 yılında Fransız Dış İşleri Bakanlığı bünyesinde diplomasiye giren bir diplomattır.³⁵

Diplomatik kariyerine Haziran 1816'da Viyana'ya üçüncü sekreter olarak atanarak başlayan Baron de Bois le Comte, 3 yıl sonra Ekim 1819'da, Saint-Petersburg'da ikinci sekreterliğe yükselmiştir. Baron, buradaki görevi esnasında bugün Çek Cumhuriyetinin topraklarında bulunan Opava kentinde - o dönemki adı ile Troppau- 20 Ekim- 30 Aralık arasında elçilikler seviyesinde, ilk olarak İtalya'da mutlakîyetin kurulmasıyla baş gösteren devrimci hareketlerin tehditkâr zararlarına karşı koymak amacıyla düzenlenmiş

³³ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.136.

³⁴ Georges Douin, *a.g.e.*, s. 137.

³⁵ VAPEREAU (G.), *Dictionnaire Uniuersel Des Contemporains*, Paris, Hachette, s. 219.

olan konferansa Kasım 1820'de katılır. 1821 yılının Mayıs ayında, Trappau konferansına katılımının ardından aynı amaçla Laibach'da -bugün ki adıyla Slovenya'nın başkenti Lujbljana- düzenlenen Laibach konferansına ve Aralık 1821'de İtalya'nın kuzeyinde bulunan Verona kentindeki Verona konferansına katılımcı sekreter olarak iştirak etmiştir.

Akabinde 1821-1823 yılları arasında Saint-Petersburg'da maslahatgüzarlık görevine yükselen Baron, ardından 1824-1825 yıllarında Madrid'de birinci sekreter ve maslahatgüzar olarak görev yapmıştır.

Madrid görevinden sonra 1825 yılının Eylül ayı itibariyle diplomatik kariyerine dış işleri bakanlığının politika departmanında şef yardımcısı olarak devam eden Baron de Bois le Comte, buradaki görevinde hızla yükselmiştir. 1824 yılında dönemin kralı X. Charles'ın emri ile François-René de Chateaubriand'ın yerini alarak Savaş Bakanlığında Dış İşleri Bakanlığına atanan Ange Hyacinthe Maxence (Baron de Damas)'un Avrupa'da dönemin krizlerine çözümler bulmak ve dış işleri bakanlığına yeni bir düzen vermek amacıyla yeni görevliler aramaktaydı. Bu görev için, Baron de Damas'ın dış işleri bakanlığı döneminde Londra'da Monsieur Jules de Polignac'ı tanımıştı. Monsieur Polignac da Fransa Dış İşleri Bakanlığına genç bir diplomat olan Baron de Bois le Comte'ü yeteneği ve esnekliği sayesinde bu görev için tavsiye etmişti. 1829 yılının Ağustos ayında, dönemin Kralı X. Charles tarafından dış işleri bakanlığı ve yönetim kurulu başkanlığı görevine getirilen Polignac, Baron de Bois le Comte'ü yeteneği nedeniyle dış işleri bakanlığının yönetiminin başına getirmişti. Zira bu yönetim kurulunda, Ağustos ayının son haftasında amaçlarına uygun olarak; bu genç diplomat ile Osmanlı Devleti'nin paylaşılması planı ve Avrupa'nın yeniden organize edilmesi konusu görüşülmüştü.³⁶

Buradaki görevine 1830 Temmuz devrimi nedeniyle geri çekilene kadar devam eden Baron de Bois le Comte, 1830 yılında tahta çıkan Louis Philippe'nin hükümdarlığının ilk yıllarında, Victor de Broglie'nin Dış İşleri Bakanlığına geleceği tarihe kadar dış işlerinden ve görevinden uzak kalmıştır. Ancak, Monsieur Broglie göreve gelmesinin ardından, Baron de Bois le Comte'ü "Osmanlı Devleti'nin paylaşılması ve Avrupa'nın

³⁶ Georges Douin, *a.g.e.*, s.37.

yeniden organize edilmesi” projesinin yani “Doğu Misyon”unun gerçekleştirilmesi ve tamamlanması için yeteneği ve dış ilişkilerindeki hüneri nedeniyle göreve çağırılmıştı.

Böylece Dış İşleri Bakanlığındaki vazifesine yeniden devam eden Baron de Bois le Comte, Avrupa’nın genel politik işlerini gayet yakından tanımaktaydı ve bu alanda oldukça fazla tecrübeye sahipti. Bu yönüyle Baron, Dış İşleri Bakanlığı tarafından, dönem itibariyle Avrupa ile birbirine sıkı sıkıya bağlı olan “Doğu Sorunu” için tam manasıyla hazır olan bir diplomat olarak kabul edilmiş ve bu görev için seçilmişti.

Baron de Bois le Comte’un Doğu’da yapması gereken asıl iş, çok akıllıca gözlem yapmak ve bu gözlemlerini bölümler halinde tek bir dosyada yayınlamaktı.³⁷

Osmanlı Devleti’nde yaklaşık iki yıl süren misyonunun ardından İspanya’ya da özel bir misyon ile giden Baron, 1836 Aralık’ın da Portekiz Lizbon’a, 1838 yılının Ekim’inde Hollanda Lahey’e tam yetkili elçi olarak atanmıştır. Bu görevlerinin ardından 1846 yılının Ekim ayında İsviçre’ye büyükelçi olarak atanmıştır. Buradaki görevine, 1848 devrimine kadar devam eden Baron, 1848 devriminde Aphonse de Lamartine’e büyük bir ağırbaşlılıkla yazdığı mektupla henüz 52 yaşındayken görevinden çekildiğini beyan etmektedir. Georges Douin’e göre, Baron de Bois le Comte, görevinden çekildiğinde esasen halen önemli işler yapabilecek, aktif bir kariyere sahip olan yetenekli bir diplomattı.³⁸

9 Mart 1863 tarihinde Paris’te ölen Baron, diplomatik kariyeri boyunca birçok gözlemde bulunmuş ve raporlar tutmuştur. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Baron’un Doğu misyonu çerçevesinde hazırladığı bu raporlarına ilaveten, Dış İşleri Bakanlığı’nın arşivlerinde, kaleme aldığı raporların ve eserlerin kayıtları bulunmaktadır. Katıldığı Aix-la-Chapelle, Troppau, Laybach ve Vérone kongreleriyle ilgili notlar, “1700-1827 yılları arasında İspanya ve Fransa arasındaki ekonomik ve politik ilişkiler”, “1830 yılında Fransa ve İtalya arasındaki politik ve ticari ilişkiler”, “Fransız hükümeti tarafından Berberilere karşı oluşturulan girişimler ve izlenilen sistem”, “Portekiz mirası”, “Rus ordusu ve askeri sömürgeleştirme” ve “XI. Louis döneminden 1830 devrimine kadar Fransa’nın geleneksel politikaları tarihi” adlı 13 ciltten oluşan eserleri bulunmaktadır. Ancak bu eserlerin akıbeti bilinmemektedir.

³⁷ Georges Douin, *a.g.e.*, s.38.

³⁸ Georges Douin, *a.g.e.*, s.38.

1.2. Charles Joseph Edmond De Bois Le Comte'un Osmanlı Devleti'ndeki Görevi

Dönemin Dış İşleri Bakanı Duc de Broglie'nin özel çağrısıyla, Osmanlı Devleti'nin Mısır İsyanı esnasında içinde bulunduğu durumun detaylı bir şekilde incelenmesi ve buna göre bir siyaset belirlenmesi amacıyla Baron de Bois le Comte'u 8 Nisan 1833 tarihli görevlendirme yazısı ile Doğu'ya yani Osmanlı Topraklarına göndermişti.

Baron de Bois le Comte'un Osmanlı Devleti'ne gönderilişi ve amacı Monsieur Broglie tarafından kendisine verilen bu görevlendirme yazısında açıkça belirtilmektedir.³⁹

Monsieur Broglie, bu resmi yazıda dönemin siyasi yapısı üzerinde durarak, hâlihazırda Rus filosunun boğaza giriş yaparak demirlediğini, Fransız büyükelçisi Koramiral Roussin'in Mehmet Ali Paşa'ya bir takım barış şartları önererek kendisini barışa çağırdığını ancak Mehmet Ali Paşa'nın barışa yaklaşmadığını belirtmiştir. Monsieur Broglie'ye göre Ön Asya'nın Mısırlılar tarafından işgal edilmesi bir bakıma bir Avrupa sorunudur ve Mehmet Ali Paşa'ya Ön Asya'yı terk etme gerekliliği anlatılmalıdır. Bu iş için de görevlendirilecek kişinin Baron de Bois le Comte olduğunu şu sözlerle belirtmiştir.

“O zamandan beri Krallık hükümeti İskenderiye'ye güvendiği ve bunun yanı sıra Paşa'nın niyetini Mısır'ın gerçek menfaati yönünde etkileyerek, değiştirmek ve bu konuda onu yüreklendirecek bir sözcünün gönderilmesi kararını almıştı. Bu kişi de tereddütsüz siz olacaksınız Baron hazretleri. Majestelerinin hükümeti bu konudaki engin bilginizin ve tecrübelerinizin ışığında bu önemli görev için uygun olduğunuz konusunda kararludur. Mehmet Ali Paşa'ya sizi, bu tehlikeli ve Avrupa'yı tedirgin eden sorunda önderlik edebilecek duyguların sesi ve görüşü olarak takdim edeceğiz. Majestelerinin İstanbul'daki büyükelçisinin Osmanlı Hükümetine sunduğu taahhütler bağlamında onu ikna ederek, uygun açıklamalarda bulunmanızı, kendisini bu yöne çevirmenizi böylelikle Koramiral Roussin'in kendini danışmaya mecbur hissetmesine ve her şeyden önce Avrupa'nın barışını ve dengesini tehdit eden sorumlulukları üstlenmekten kaçınmamasına yol açacaktır.”

³⁹ Baron de Bois le Comte'un 8 Nisan 1833 tarihli görevlendirme yazısının tamamı (Fransızca orijinali ve Türkçe tercümesi) için Ekler bölümüne bakınız. Bkz: EK 29.

Monsieur Broglie, Baron için belirlenen görevleri sıralamaya devam etmektedir. Buna göre Baron, Mehmet Ali Paşa'ya, Fransa'nın kendisinin menfaatleri için hareket ettiğine, aralarında süren dostluk adına, sonuçlarının kendisi için felaket olacak olan bu krizin durdurulmasına ikna etmeliydi. Esasen Monsieur Broglie, Ön Asya'nın boşaltılmasını, böylece Avrupa'nın genel menfaatleriyle ilgili olan sorunla ilgilenbilmesini istemekteydi. Bununla beraber, Monsieur Broglie, Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'ya dostça bir yaklaşım içinde olduğunu; buna ilave olarak ise Baron'un bu görev ile Mehmet Ali Paşa'yı Fransa'nın dostluğuna ve Fransa'yı şimdiye kadar nasıl ise bundan sonra da o şekilde iyi niyetle yanında bulacağına inandıracağını belirtmektedir.

Monsieur Broglie, Baron'un Mehmet Ali Paşa'yı, Fransa'nın iyi niyeti ve barışın Avrupa'nın çıkarlarından ziyade, Mehmet Ali Paşa'nın çıkarları ile örtüştüğü hususunda ikna etmesi gerektiğini de Baron'un görevlerine şu sözlerle eklemektedir.

“Söylendiği gibi, Mehmet Ali Paşa'nunki gibi adaletli ve aynı zamanda aydınlık bir belleğin ona sunmak yükümünde olduğunuz bütün gözlemlerin kapsamını anlayabilmesi için onu önceden ikna ediniz. Özellikle bu görüşlerinin kendi çıkarlarından fazla Avrupa'nın çıkarlarına dayanmadığı, uğraştığı sorunun kabinenin politikasıyla örtüştüğü ve bugünkü konumda ılımlılığın kendisi için bir zafer ve aynı zamanda gereklilik olduğu hususunda onu inandırınız.”

Baron de Bois le Comte'un İskenderiye'de Mehmet Ali Paşa ile alakalı olan görevini tamamladıktan sonra ikinci görevi olan İstanbul'a geçmiş ve bir “Doğu Seyahati” yapmıştır. Baron'un yaptığı bu seyahat de Fransız Dış İşleri Bakanlığı tarafından aldığı resmi görevinin bir parçasıdır. Monsieur Broglie Baron'u İstanbul'daki görevi ile ilgili ve İstanbul'da nasıl hareket etmesi gerektiği ile ilgili bilgilendirerek görevlendirmiştir.

“Ne olursa olsun, söz konusu görevi tamamladıktan sonra, sonucu dikkate almadan İskenderiye'den ayrılarak Kralın büyükelçisine yakın olacağınız İstanbul'a dönün. Böylesine uzak mesafelerde ve hâlihazırdaki durumu değiştirebilecek belirsizlik görevinizin ikinci bölümünde izleyeceğiniz süreci önceden belirtmeyi imkânsız hale getirmektedir. Bunu şartlar gösterecektir. İstanbul'a vardığınızda, Majestelerinin hükümetince Koramiral Roussin'e ulaştırılan talimatları bulacaksınız. Roussin size Kralın size sunduğu güven

belgesini sunacaktır. Dahası, İstanbul'da bulunduğunuz sürede Majestelerine gerçek bir yararınızın dokunmadığını fark eder ve amaca uygun hizmet vermediğiniz kanaatine kapılırsanız oradaki kalışınızı uzatmaktan kaçınarak Fransa'ya dönmek için uygun bir fırsat yakalamalısınız.”

Monsieur Broglie, Baron'un İstanbul görevinin yanında, sınırları belirli olmayan ve hâlihazırdaki duruma göre sınırları genişleyen bir Doğu Seyahati de belirtmiştir.

“Bu aynı zamanda size yüklediğim görevin sürdürülmesinin özel bir konuyla sınırlandırılmaması gerektiğini vurgulayacağınız anlamına gelir. Çember giderek genişlemekte; başka bir ifadeyle arşınlamanız gereken yerler bir sahneyi andıran olayların önemini sergilemektedir. Mükemmel gözlem kabiliyetinizin farkında olan Krallık Hükümeti, böylesine ciddi böylesine kesin sonuca götüren koşullar altında gerçekleştirecek bir Doğu seyahatinin durumu faydalı bir amaç doğrultusunda incelemenize ve onu gerçek konumuyla değerlendirmenize yardımcı olacağı inancındadır.”

Bu görevlendirme yazısından da açıkça anlaşılacağı gibi, Mısır bunalımının kendi menfaatleri doğrultusunda çözüme kavuşmasını arzulayan Fransa Hükümeti, bu sebeple Baron de Bois le Comte'ü üstün yetkilerle donatmış ve Osmanlı Ülkesine geniş gözlemler yapması amacıyla göndermişti. Bu minvalde, Baron de Bois le Comte hemen İskenderiye'ye doğru yola çıkmıştır. 3 Temmuz 1833'e kadar Mısır'da kalan Baron, akabinde 4 Aralık'a kadar Suriye'de ikamet etmiştir. Aralık ayından 1834 yılının Şubat ayının sonuna kadar İstanbul'da ikamet eden Baron, ardından Balkanlara geçerek Mayıs ayı sonuna kadar Eflak-Boğdan'da kalmıştır. Balkanlardaki ikametini, Arnavutluk, Rumeli, Sırbistan'a geçerek sürdüren Baron, 1 Ekim 1834 yılına kadar bölgede kalmıştır. Bu tarihten Kasım ayının sonuna kadar Yunanistan ve İyonya adalarında kalan Baron, Bosna, Bulgaristan, Makedonya, Teselya'da da ikamet ederek, Osmanlı ülkesindeki “Doğu Misyonu”nu sona erdirmiştir.

Baron de Bois le Comte, Osmanlı ülkesindeki bu misyonu esnasında, bulunduğu bölgeler ve Osmanlı Devleti ile ilgili gözlemler yaparak, bunları raporlar haline getirmiş ve dönemin dış işleri bakanı Monsieur Broglie'ye ve akabinde göreve gelecek Monsieur Rigny'e sunmuştur.

8 Nisan 1833 tarihli görevlendirme yazısı ile İskenderiye'ye geçen Baron, burada tutmaya başladığı raporlarında ilk olarak dönemin siyasi yapısına ve gelişmelerine değinmektedir. Avrupa Devletleri'nin Mısır meselesine bakış açısına, İngiliz ordularının İskenderiye'ye gelişine, İngiliz elçisi Campbell ile Baron'un yazışmasına, İbrahim Paşa'nın Mısır bunalımı esnasındaki faaliyetlerine, Doğu sorunu çerçevesinde İskenderiye'de yaşananlara, Mehmet Ali Paşa ile Babîâli arasında yaşanan gelişmeler ve yapılan müzakerelere, Baron'un Kahire'ye yaptığı seyahatine ve raporunun sonlarında kısa bir şekilde Mısır'ın ekonomik yapısına değinmektedir.

Akabinde, Suriye, Anadolu ve İstanbul'a yaptığı seyahat esnasında gözlemler yapıp, bu gözlemlerini raporlar halinde sunmaya devam eden Baron, bu raporunda Osmanlı Ordusunun yapısına ve Sultan Mahmut tarafından uygulanan yeniliklere, Mısır Valisinin sahip olduğu orduya, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlihazırdaki durumuna, imparatorlukta oluşturulmaya çalışılan yeni orduya ve askeri düzenlemeye, İstanbul'da açılan askeri okullara, mühendislik, tıp ve cerrahlık okullarına, Osmanlı ordusu bünyesindeki askerlere, kışlalara, hastanelere, cezalandırmalara, Osmanlı İmparatorluğu'nun denizciliğe, denizcilikteki kaynaklara, İmparatorluğun doğal limanlarına, İmparatorluğun son zamanlarda denizcilik alanında yaşadığı kayıplara ve gücünün azalmasına, Sultan tarafından açılan denizcilik okullarına, Kaptan Tahir Paşa'nın faaliyetlerine, tersanelerin kaldırılmasına, Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu savaş gemilerine değinmektedir. Baron'un bu raporunun ikinci kısmında ise Suriye ve Anadolu'da tuttuğu notlar yer almaktadır. Raporunun bu kısmında kutsal yerler meselesine, burada yer alan kutsal yerlerin korunmasına, bölgede bulunan Marunîler ve Dürzîlerin durumuna, Mısır'ın askeri yapısına, Suriye'de yer alan dinlere ve kültürlere, Hıristiyanlığın Doğu'daki durumuna, Suriye'deki etnik ve dini yapıya, Suriye'nin ekonomik ve ticari yapısına, Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de otoritesini sağlamak için yaptığı girişimlere, Hindistan ve Avrupa arasındaki iletişimi sağlayan Fırat yolunun yeniden açılması projesine, Anadolu'nun mevcut politik yapısına, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki adalara ve bu adaların genel idari ve mali yapılarına değinmektedir. Baron, bu raporunun sonlarında ise, Suriye'den İstanbul'a varışını ve 21 Şubat 1833'de Mısır'da çıkan isyan üzerine Rus ordularının Osmanlı'ya yardıma gelmesi hadisesini ve genel durumu anlatmaktadır.

Baron'un İstanbul'a gelmesinin ardından yaptığı gözlemler ve tuttuğu raporları içeren 74. Klasör ise bu çalışmaya kaynaklık eden raporlardır. Bu raporlarında Osmanlı Devleti'nin idari yapısına, yönetim biçimine değinen Baron, raporunun diğer kısımlarında, Sultan II. Mahmut'un yaptığı reformları, Osmanlı Devleti'nin finansını ve ticari hayatını ele almaktadır. Bu çalışmada da, çalışmanın ana kaynağı olarak, bu raporun ikinci kısmında yer alan bilgiler yani Osmanlı Devleti'nin finans yapısı ve ticareti, bir bütün olarak ise "Osmanlı Ekonomisi", içinde bulundurduğu rakamsal değerler ve farklı bakış açısı nedeniyle seçilmiştir.

Bunun yanında, İstanbul'dan ayrılmasının ardından Balkan topraklarında ve bölgedeki adalarda ikametini ve gözlemlerini sürdüren Baron, kaleme aldığı raporlarında zaman zaman birbirini tekrar eden bilgilerin bulunmasına rağmen, genel itibarla Balkanların yapısı üzerinde durmuştur. Bu raporlarında, Rumeli, Trakya, Bulgaristan'ın ticari yapısına, bölgedeki savunma sistemlerine ve nüfus yoğunluğuna değinmektedir. Raporunun diğer kısımlarında Tuna Eyaletlerinin, diğer Avrupa Devletleri ile olan ilişkilerine, Eflâk'ın sahip olduğu zenginliklerin miktarına ve değerlerine, idari yapısına, askeri gücüne ve vergi toplama sistemlerine, halkın çeşitli sınıflara ayrılmasına, Tuna'nın ticaret ve denizciliğine, Eflak ve Boğdan'ın politik yapısı hakkında birkaç detaylı bilgiye ve bölgede ikametine ve dair birkaç detaylı bilgiye yer vermektedir ve bu bilgileri Nisan 1834 itibariyle Dış İşlerinde görev almaya başlayan Amiral Rigny'e göndermektedir.

Gözlemlerine Bosna ve Sırbistan ile devam eden Baron, Bosna'daki üretim endüstrisine, ticari yapıya, Sırbistan'da yaşayan halka ve demografik yapıya, Sırbistan'ın üretim ve ticari yapısına, bölgedeki genel idari yapıya, hükümete ve gelenek-göreneklere, Prens Miloş'a, ailesine ve Sırbistan'da ileri gelen kişilere, Baron'un Prens Miloş ile yaptığı görüşmeye ve bu görüşmeden elde ettiği bilgiler sayesinde, O'nun idari sistemi ile politik fikirlerine ve Sırbistan'ın meclisine 1834 yılında yaptığı ziyarete detaylı şekilde değinmektedir.

Makedonya için de, hemen hemen aynı gözlemleri yapan Baron, Makedonya'nın genel görünüşüne, üretim endüstrisine, ticaretine ve Makedonya'nın genel politik yapısı ile nüfus yapısına değinmektedir.

Baron, Arnavutluk'ta hazırladığı raporunda da, bölgenin gelenek ve göreneklerine, karakteristik yapısına, bölgedeki halkın genel yapısına, bölgenin tarımına, ekonomisine, üretim endüstrisine, bölgenin politik yapısına, Sultan II. Mahmut'un bölgede yeniden sağlamaya çalıştığı otoritesi için yaptığı faaliyetlere ve kendisinin Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında paşalar tarafından karşılanmasına değinmektedir.

Girit Adası ile ilgili bilgiler de veren Baron, bölgenin Mehmet Ali Paşa tarafından ele geçirilmesi ile ilgili genel politik fikirleri ele almaktadır. Bunun yanında, Yunanistan'a da detaylı şekilde değinen Baron, bu raporunda Yunanistan'a yaptığı seyahati, Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra bölgede yaşanan siyasi değişimleri, bölgedeki İngiliz, Fransız, Rus partilerinin varlığını, Yunanistan'ın mevcut hükümetini ve idari yapısını, Yunanistan'ın askeri gücünü, bölgenin ulusal finans yapısını, bölgenin demografik yapısını, Yunanistan'daki aristokrasiyi, Yunanistan'ın ticaretini ve denizciliğini ve bölgedeki gazeteler ile genel kültürel yapıyı ele almaktadır.

Balkanlarla ilgili raporlarında İyonya Adaları'na da geniş yer veren Baron, bölgenin politik ve idari yapısını, işleyişini, bölgedeki politik partileri, toplumun sınıflandırılması ve organizasyonunu, adalarda ticaret ve denizcilik ile yapılan üretimi, İyonya Adaları'nın genel nüfusunu, adalardaki finansı, askeri yapıyı, denizciliği ve yerel kuruluşları ele almaktadır.

Baron, Fransa'ya geri dönüşü esnasında tuttuğu son raporlarında ise, "Doğu" ile ilgili genel değerlendirmeler yapmaktadır. Özet niteliğinde olan bu raporlarda Baron, Doğu'nun topraklarının verimliliğine ve Doğu'da bulunan verimli bölgelere, Doğu'da ailelerin yaptığı yıllık harcamalara, un ve hububatın genel fiyatlarına, Doğu'daki üretim endüstrisine, Doğu'daki ulaşım ve iletişim yollarına, Doğu'da ticarete, Türk tarifelerinin kullanılmasına, Doğu'da nüfusun genel yapısı ve yoğunluğuna, Doğuların özel hayatlarına ve kamu yaşamlarına, Araplara, Türklere ve Ermenilere, İslav kökenli halklara, Yunanlara ve faaliyetlerine, Sultan II. Mahmut tarafından iç ve dış siyasette izlenen politikalara, Sultan II. Mahmut ve Mehmet Ali Paşa arasında kaynakların yıllık şekilde karşılaştırılmasına, İslam dinini mevcut durumuna, yayılmasına ve gerilemesine ve son olarak Rusya'nın Osmanlı eğilimine değinmektedir.

Bu yönüyle yaptığı gözlemleri raporlar halinde, Fransız Dış İşleri Bakanlığı'na sunan Baron de Bois le Comte'un son raporu Paris'te kaleme alınan 1 Ağustos 1835 tarihli rapordur. Baron'un bu tarihten önceki raporları Fransa'ya dönüşü esnasında konakladığı Ancona, Milano, Basel, Bern gibi şehirlerde kaleme almıştır.

Baron de Bois le Comte'un kapsamlı şekilde ele aldığı bu raporlardan da anlaşılacağı üzere, bu raporlarda her yönüyle bir Osmanlı portresi çizilmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve demografik yapısını eyaletlere ayırarak incelenmiş, bunun yanında eyaletlerin denizcilikleri, yıllık gelirleri, giderleri, Sultan II. Mahmut'un yaptığı reformlar, İmparatorluğun askeri gücü detaylı şekilde analiz edilmiştir.

Buradan hareketle, raporlar incelendiğinde Fransa'nın Baron de Bois le Comte'u Osmanlı ülkesinde "özel bir misyon" yükleyerek görevlendirmesinin amacı daha kolay anlaşılacaktır. Zira Fransa'nın Osmanlı'ya olan ilgisi raporların içeriği itibariyle oldukça aşikârdır. Fransa, esasında çok da fazla ömür biçmediği Osmanlı İmparatorluğu'nun olası bir dağılma ihtimaline karşı önlem almak, adeta bir durum tespiti yapmaktadır. Baron de Bois le Comte'un Osmanlı İmparatorluğu'nun gelirlerine, giderlerine, sahip olduğu zenginliklerine, bunların değerlerine, İmparatorluğun askeri gücüne ilişkin yaptığı tespitler aracılığıyla Osmanlı'yı analiz ettiği açıkça anlaşılacaktır.

Fransız diplomat Baron'un bu misyonunun öneminden yola çıkarak ve O'nun detaylı raporları üzerinde çalışarak Osmanlı Devleti'nin Ekonomik yapısı bu çalışmada temel konu olarak incelenmiştir.

BÖLÜM 2: CHARLES JOSEPH EDMOND DE BOIS LE COMTE'UN RAPORLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE FİNANS SİSTEMİ

Osmanlı Devleti'nde finans sistemini incelemeye evvel, finans kavramını ve barındırdığı manaları incelemek gerekmektedir. Birçok anlama havi finans sözcüğü, en temel anlamıyla, devletin ihtiyacını duyduğu çeşitli kaynakları sağlaması ve para akışında düzenlemeler yapmasıdır. Buradan hareketle Baron de Bois le Comte finans sistemi başlığı altında Osmanlı Devleti'nde gelirler ve giderler, borçlar, vergi sistemi, Osmanlı parası gibi konulara değinmiş ve bu hususta detaylı incelemeler yapmıştır. Baron de Bois le Comte, bu husustaki incelemelerine geçmeden önce Osmanlı Devleti'nin finans sistemini şu ifadelerle özetlemektedir : *“Türklerin finans sisteminin temeli Arapların mali sistemine dayanmaktadır ve sistem basit bir şekilde işlemektedir.”*⁴⁰

2.1. Osmanlı Devleti'nde Gelirler ve Vergiler

Bilindiği üzere, Osmanlı toplumu reaya diye tabir edilen köylerde tarım ve ziraatla meşgul olan köylüler ile şehirlerde ticaret ve zanaatla meşgul olan Müslüman ve Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Yönetici sınıf, devlet hizmetinde çalışan kamu görevlileri idi ve genel itibarla vergiden muaf sınıftı. Reaya ise genel itibariyle çiftçi, köylü, küçük işlerle uğraşan zanaatkâr yahut esnaflardan meydana geliyordu ve yaptıkları iş ve üretimleri ölçüsünde hükümete vergi ödüyordu. Gayrimüslimler ise, zimmî statüsünde devlete haraç ödüyordu. Bununla birlikte genel itibarla Osmanlı Devleti'nin çok geniş topraklar üzerine kurulmuş olduğu; bu topraklardan aldığı vergiler ile finans sistemini oluşturmuş olduğu ve yıllık gelirlerini kuruluşundan itibaren süregelen finans sisteminden yani toprak mülkiyeti aracılığıyla, tarımdan ve kendi kurumlarından aldığı vergiler aracılığıyla sağladığı bilinmektedir. Buradan hareketle mali teşkilat, merkez maliyesi, tımar sistemi ve vakıflar olarak üç kısımda ifade edilmektedir.

⁴⁰ Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, (Pera) Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France (AMAEF), Paris, Memoirs et Documents, Turquie, no: 74/51, s.58.

Osmanlı bütçesinin gelirlerini üç başlık altında toplayıp açıklayacak olursak ilk sırayı gelir kalemi olarak mukataa gelirleri almaktadır. Bunlar doğrudan devletin işletmelerinden; darphaneler, gümrükler veyahut madenlerden alınan vergilerdir. İkinci sırayı cizye gelirleri alır ki, Osmanlı Devleti'nde zimmî statüsünde Müslüman olmayan faal erkek nüfustan alınan ve Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturan vergidir.⁴¹ Üçüncü sırayı ise başlangıçta savaş harcamalarını finanse etmek için konmuş olağandışı vergiler olarak ifade edilen fakat XVII. Yüzyıl sonlarından itibaren olağan vergiler haline gelen *Avarız*⁴² gelirleri almaktadır.⁴³ Bununla beraber, Osmanlı'nın tüm eyaletleri merkez hazinesine mukataalar ve avarız haneleri yoluyla bağlıydı ve bunların hesapları bir bütçe halinde merkeze gönderilirdi.⁴⁴

Fakat XVII. ve XVIII. Yüzyıllardaki gelişmeler; savaşların uzun sürmesi, bunun beraberinde gelirlerin azalması ile gelen mali sıkıntılar, Sultanların klasik dönemin aksine merkezi otoritede yetkilerinin azalması ve buna mukabil oluşan otorite boşluğundan faydalanan mahalli güçlerin iktisadi kaynaklara el koyması ve bunları hazineye aktarma hususunda gevşek davranmaları gibi bu ve buna benzer birçok neden Osmanlı Devleti'nde hemen her alanda merkezleşme ile çözüm bulacak olan bir reformu zorunlu hale getirmişti. Baron'un da belirttiği gibi Osmanlı Devleti'nde reform ihtiyacı zaten birkaç yüzyıldır kendini göstermekteydi. XVI. Yüzyıla değin belli bir tutarlılık ile ilerleyen toplumsal düzen, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren çözülmeye başlamış, kurumlar zamanla geleneksel fonksiyonlarını yitirmeye başlamışlardı. Özellikle gelişen savaş teknolojisi, tımarlı sipahilerin askeri fonksiyonlarını yerine getirmesini engellerken; artan devlet giderleri, oluşan nakit sıkıntısı, tımarların iltizama verilmesine ve dolayısıyla *tımar sisteminin*⁴⁵ yıkılmasına neden olmuştu.⁴⁶ Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynağı olan tımar sisteminin çökmesi ile beraber, Osmanlı toprak düzeni de bozulmuştu. Bir taraftan sürüp giden savaşlar, öte yandan Osmanlı Devleti'ni sarsan çeşitli ayaklanmalar ve özellikle Balkanlardaki tebaa arasında XIX.

⁴¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1997, s. 179.

⁴² Avarız Vergisi: Avarız vergisi, düzenli vergiler dışında olağanüstü durumlarda reyaya götürülecek ek hizmetler karşılığı olarak alınan vergidir. Toplumun emlak sahibi bireylerinin oluşturduğu gruplardan talep edilmiştir. Avarız, XVII. Yüzyıl itibarıyla ise her yıl alınır hale gelmiş bir vergi çeşididir.

⁴³ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 180.

⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 172.

⁴⁵ Tımar Sistemi: Tımar, Osmanlı Devleti'nde, belirli görev ve hizmet karşılığında kişilere tahsis edilen ve yıllık geliri 20 bin akçeye kadar olan askeri dirliklerdir. Bu sistem sayesinde Osmanlı Devleti, toprağı işletir, büyük bir masrafa girmeden askeri kuvvet sağlardı.

⁴⁶ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 17.

Yüzyılda yaygınlık kazanan milli isyanlar, ekonomik ve mali sorunlar içerisinde bulunan devlette reform ihtiyacını doğurmuştur.⁴⁷ Tanzimat öncesinde başlayacak olan bu mali reformları da Tanzimat'ın bir ön hazırlığı olarak kabul etmek yerinde olacaktır.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nde özellikle XIX. Yüzyıl, vergi tahsilâtında devletle bireyin birbirleriyle çok yakından temas kurmalarına vesile olan iktisadi ve idari meselelerden biriydi. II. Mahmut Döneminden, İmparatorluğun sonuna kadar uzanan evrede Osmanlı yöneticilerini uğraştıran en önemli meselelerden birisini vergi tahsili usulünün ıslahı meselesi oluşturmuştur.⁴⁹ Öncelikli olarak vergilerin bir bölümünün belli bir bedel karşılığında devlet tarafından kişilere devredilerek toplanması usulü olan *iltizamın*⁵⁰ kaldırılması ve vergi tahsilâtında aracılara başvurmadan doğrudan devlet görevlileri eliyle toplanması; böylece var olan sistemin yıkıcı etkilerini ortadan kaldırılması amaçlanmıştı ve bu hususta reformun gerekliliği anlaşılmıştı. Bu hususta yapılması gereken bu masraflı ve zahmetli değişim ise Baron'un ifadesiyle, tabii ki Avrupa devletlerinden alınacaktı.⁵¹

Baron de Bois le Comte'a göre, İmparatorlukta belki de finans sistemin kendisini değiştirmekten ziyade sistemin düzgün işlemesine ve gelirlerin devlet hazinesine ulaşmasına mani olan engelleri ortadan kaldırmak yeterli olacaktır. Ya da tam tersine; Osmanlılar hâlihazırda bulunan sistemin ilerleyişine zaten var olan suiistimalleri ve ek vergileri ekleyeceklerdir. Osmanlıların daha kolay şekilde sistemi bu sorunlu hali ile bırakabilecekleri kanısını taşıyan Baron, Osmanlı finans sisteminin aslında kendi kendini güçsüzleştirdiğini ifade eder. Baron'a göre bu haliyle devlette bir dizi karışıklıklara sebebiyet veren sistem, aynı şekilde halkın yaşayış ve alışkanlıklarında; karakter ve entelektüel yapılarında; zenginlik ve refah seviyelerinde, kısacası hemen hemen tüm yerel şartlarda bir takım karışıklıklara ve çözümlere sebep olmuştur.⁵²

⁴⁷ Abdullatif Şener, *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁸ Abdullatif Şener, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁹ Nadir Özbek, "İkinci Meşrutiyeti Hazırlayan Koşullar, Rumeli'de Vergi Tahsilâtı ve Jandarma", *Toplumsal Tarih*, Mart 2009, sayı 183, s. 47.

⁵⁰ İltizam: devletin gelir getiren kurumları olan mukataa birimlerini, vergilendirmeyi rekabete açık, çoğunlukla müzayede ile tespit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre için kârı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle devredilmesi sistemidir.

⁵¹ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s. 58.

⁵² AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s. 58.

Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin eski finans sisteminin olumlu bir yönünden bahseden Baron, bu sistemin devletin içindeki gereksiz memur kalabalığını önlediğini belirtmektedir. Burada Fransa ile Osmanlı'nın sistemleri arasında ufak bir kıyaslama yaparak “*Düzenli şekilde ve direkt toplanan bu vergiler bizdeki gibi devleti tüketip bitiren; kamu gelirlerinin çok büyük bir kısmını silip süpüren gümrük memurlarının oluşumu önleyen bir sistemdir*”⁵³ der. Bu yönüyle Baron'a göre, bu direkt vergi sistemi, ta ki Osmanlı finans sistemi güç kaybedene ve vergilerin toplanması için halkın yanına yerleşen-yerleştirilen yabancı memurların müdahalesi zorunlu hale gelinceye kadar, artık gerçek varlıklarını ve önemlerini kaybeden yerel yönetimleri koruyan bir sistemdi. Buradan hareketle, Baron paşaların inanılmaz baskı ve zulümlerinin ağırlığı altında ezilen ülkeyi korumak amacıyla yeni bir yönetim prensibi ve bir önlem geliştirilmesi gerektiğini ifade eder.⁵⁴

Bundan başka, Osmanlı Devleti'ndeki arazi vergisini de inceleyen Baron bu verginin İmparatorluğu büyük bir ulusal borç yükünden koruduğunu belirtmektedir. Bilindiği gibi, İmparatorluğun müslim ve gayrimüslim bütün tebaasından alınan haraç-ı arazi, biri yalnız mahsul üzerinden alınan, diğeri ise mahsul olmasına bakılmaksızın araziden alınan iki türlü vergidir.⁵⁵ Bu yönüyle arazi vergisinin devletin maliyesine düzenli olarak gelir getiren bir vergi çeşidi olduğu söylenebilir.

2.1.1. Direkt Vergiler ve Sistemin Temeli

Bu raporunda Osmanlı Devleti'nin vergi sistemine detaylı şekilde değinen Baron, Osmanlı'da bu sistemin oldukça basit bir şekilde işlediğini belirtmektedir. Baron'a göre sistemdeki ilk kolaylık, vergi sisteminin devletin idare edildiği dini kanunlar ile idare edilmesinden ileri gelmektedir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti kendisinden önceki diğer Müslüman Devletlerde olduğu gibi kuruluşundan itibaren tamamen İslami bir hukuk sistemine bağlı kalmıştır.⁵⁶ Baron de Bois le Comte da burada buna atıfta bulunmaktadır.

⁵³ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s. 59.

⁵⁴ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.59.

⁵⁵ A. Du Velay, *Essai sur L'histoire Financière de la Turquie Depuis la Regne du Sultan Mahmoud II Jusqu' à nos jours*, Paris 1903, s. 19.

⁵⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1977, s. 50.

Osmanlı Devleti'nin başlıca kamu gelirlerini iki önemli vergi oluşturmaktaydı; Şer'i vergilere dâhil olan ve zirai mahsullerden onda bir miktarında alınan aşar vergisi; Müslümanların fethettiği topraklarda yaşayan halkın topraklarından alınan haraç ve Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan gayrimüslimlerden alınan cizye vergileri şer'i vergilerdir.⁵⁷ Diğer vergi kolu ise dinden ziyade gelenekten gelen örfi vergilerdir ki toprak sahibinin sipahiye ödediği toprak vergisi olan çift resmi ve olağanüstü hallerde divanın kararı ile toplanan avarız vergisidir.⁵⁸ Osmanlı toprakları ise, miri, mülk ve vakıf arazi toprakları olarak üç ana sınıfa ayrılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde topraktan alınan vergiler, tamamen toprağın ürün vermesi ile doğru orantılı olarak ilerlemekteydi. Bu hususta Baron de Bois le Comte'un verdiği bilgiler tahıl (hububat) üretiminde devletin Müslümanlardan %10, gayrimüslimlerden %12 oranında vergi aldığı yönündedir⁵⁹. Topraktan alınan verginin bir kısmının tamamıyla yerel harcamalara ayrıldığını belirten Baron, İmparatorluk hazinesine giren miktarı ise yaklaşık olarak 70-80 milyon frank olarak ifade etmektedir. Hayvan sürülerinden alınan vergiler de tıpkı topraktan alınan vergiler gibi 10'da 1 oranında yani öşür olarak alınırdı. Ve bu vergi tahsilâtı devlet tarafından görevlendirilen özel vergi tahsildarları tarafından her yılın Mart ayının 1. Gününde gerçekleştirilirdi.⁶⁰ (Bu tarih miladi takvime göre XIX. Yüzyılda 12 Mart tarihine denk gelmektedir.) Baron'un verdiği bilgiye göre, bu gelir kolu, genellikle Bulgarlar tarafından yönetilirdi. Baron'un 1834 yılı Şubat ayı itibariyle hâlihazırda Bulgaristan, Trakya, Makedonya ve Teselya için çiftlikler ile ilgilen kişi olan Mösyö Vuler Czaloglou'dan⁶¹ aldığı bilgilere göre, bu 4 vilayette 8.000.000 koyun yetiştirilirken bunun yalnızca 6.000.000'u hükümete bildirilmekteydi ve bu deklarasyondan hareketle hükümete, her yıl değeri koyun başına 8 frank düşecek şekilde 600.000 koyun teslim edilmekteydi. Ve böylece Baron'un verdiği bilgiye göre bu gelirden elde edilen kazanç 4.800.000 franka ulaşıyordu.⁶²

Baron'un verdiği bilgilere göre, 1834 yılında her domuz başına 80 santim (Fransız kuruşu) olan yeni bir hayvan vergisi çıkarılmıştı ve bu hayvanlardan her birinin değeri

⁵⁷ Abdullah Mutlu, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyeti ve Gelişimi*, T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2009, s. 51.

⁵⁸ Abdullah Mutlu, *a.g.e.*, s.54.

⁵⁹ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.60.

⁶⁰ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.60.

⁶¹ Bu şahıs ile ilgili detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.

⁶² AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.61.

16 ila 18 frank arasında değişmekteydi. Büyükbaş hayvanlardan ise şu ana kadar vergi alınmamaktaydı. Bununla beraber hükümet ancak belli başlı şehirlerde başlatılan yeni bir vergi ekleme girişiminde bulunmuştu. Bu, Hükümet tarafından evler üzerinden alınmaya çalışılan bir vergi idi. Baron özellikle İzmir’de önemli sayıda düzmece isimler altında vergisiz (kaçak) şekilde evin olduğunu belirterek, hükümetin bunlar üzerinden artık vergi toplamaya kalkıştığını ifade eder. Ancak yabancıların bu yeni vergiye şiddetle karşı çıkarak “*Bizler İzmir’deki evlerimizle oldukça yeterli çoğunluktaız ve şehrin zenginliğini bizler sağlıyoruz. Şayet siz bu vergiyi eklerseniz, biz bu şehri terk edeceğiz ve böylece şehir dağılmış, zenginliğini yitirmiş olacak.*” dediklerini ve hükümeti tehdit ettikleri bilgisini vermektedir. Hükümetin bunun üzerine bu vergiyi yabancıardan almamaya başladığını belirten Baron, bu sefer de Türklerin “*Bize yabancıardan daha kötü muamele edemezsiniz. Eğer onlar bu vergiyi ödemiyorsa biz de ödemeyeceğiz.*” Diyerek itiraz ettikleri bilgisini vermektedir. Sonuç olarak ise Baron, tüm reayanın itirazı üzerine bu verginin tamamıyla kaldırıldığı belirtmektedir.⁶³

Gayrimüslimlerin ödediğı baş vergisine de değinen Baron, burada haraç ve cizye kelimelerinin ayrımını yapmamış, bu vergilerin tümüne genel bir şekilde haraç demiştir. Esasen ikisinin arasında teorik bir ayrım mevcuttur. Haraç terimi hem araziden ve hâsılatından, hem de Müslüman olmayan şahıslardan kişi başına alınan vergiyi ifade eder. Kişi başına vergi ödemekle mükellef olan gayrimüslimler cizye ödemekte, arazileri için de haraç-ı arz yani bağ aracı ödemekte idiler.⁶⁴ Gayrimüslimlerden alınan bağ haracı arazinin verimine ve ziraatın türüne göre değişiklik gösterebiliyordu. Örneğin bir bağda her 100 üzüm asmasından Birecik bölgesinde 2, Malatya bölgesinde 3 akçe alınırken bu rakam Arap ülkelerinde 4, 6, 8 hatta 10 akçeye kadar çıkabiliyordu.⁶⁵

Gayrimüslimlerden kişi başına alınan baş vergisinin de sınıflandırıldığı bilinmektedir. Baron de Bois le Comte ise bu rakamları şöyle ifade etmektedir: 12 yaşına gelmiş Müslüman olmayan her erkeğin devlete zenginliğı ve malına göre 12, 24, 48 kuruş arasında değişiklik gösteren bir haraç ödemekteydi ve bu haraç miktarı XVIII. yüzyılın

⁶³ AMAEF, MD, Bois le Comte’dan Broglie’ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.60.

⁶⁴ DİA, “Haraç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, c.16, s.89.

⁶⁵ DİA, *a.g.m.*, s. 90.

sonunda 3, 6, 10 kuruş arasında değişiklik göstermekteydi.⁶⁶ Gayrimüslimlerden alınan baş “capitation” vergisi ile ilgili A. Du Velay da d’Ohsson’dan naklettiği birkaç bilgiye kitabında yer vermiştir. D’Ohsson’a göre, baş vergisi gayrimüslimlerin zenginlik durumlarına göre üçe ayrılmaktadır; birinci sınıf 11 kuruş, ikinci sınıf 5 buçuk kuruş, üçüncü sınıf da 3 kuruş 3 çeyrek ödemektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, Baron ile D’Ohsson’un verdiği rakamlar, birbirleriyle örtüşmektedir.

Osmanlı parasındaki değer kaybına da değinen Baron, bu sebeple hazinede oluşan bütçe açığını kapatmak üzere toplanan son divanlarda eski haraç düzenlemesini tamamıyla değiştirecek bir tedbir alındığını belirtmektedir. Baron’un verdiği bu tedbir ve rakamlara göre, bu vergiyi ödemekle yükümlü olan birinci sınıf 20 kuruş, ikinci sınıf 40 kuruş, üçüncü sınıf 60 kuruş⁶⁷ ödemekteydi.⁶⁸ Eyaletlerdeki idari birimlerin bundan sonra bu temele göre hareket edeceklerini bildiren Baron, bugüne kadar asla 48 kuruştan fazla vergi ödemeyen zengin ile asla 12 kuruştan az vergi ödemeyen fakir arasında esasında şaşırtıcı derecede bir orantısızlık olduğunu belirtir. Bundan sonra ise vergilerin herkesin kazanç ve gelinine göre hesaplanacağını ifade eder.⁶⁹ Haraç ile ilgili genel bir değerlendirme yapan Baron, kendisine verilen istihbarata göre Osmanlı Devleti’nin o dönem itibariyle gayrimüslimlerden aldığı haraçtan kazancının toplamda 12 ila 15 milyon frank arasında olduğunu ifade eder.⁷⁰ Buradan hareketle, birbirinden farklı üç incelemeler ile elde edilen veriler sonucunda XIX. Yüzyılın başında Osmanlı devletinde gayrimüslimlerden alınan vergi miktarının birbiriyle aşağı yukarı örtüştüğü ve yaklaşık değerleri taşıdığını söylenebilir.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nde sık sık karşılaşılan bir vakadan da bahseden Baron, vergi tahsildarlarının gayrimüslimlere fazla müdahale ettiklerini ve onları haraçlarını ödeyip ödemediklerini öğrenmek için dahi keyfi olarak durdurma hakkına sahip olduklarını ifade eder. Ancak Baron, netice olarak ülkenin refahını isteyen

⁶⁶ AMAEF, MD, Bois le Comte’dan Broglie’ye, 2 Ocak 1834 (Pera), no: 74/51, s.60.

⁶⁷ Baron verdiği rakamları Frank cinsinden şöyle vermektedir; 20 kuruş: 5 frank 40 santim; 40 kuruş: 10 frank 80 santim; 60 kuruş: 16 frank 20 santimdir. Santim frankın yüzde 1’idir.

⁶⁸ AMAEF, MD, Bois le Comte’dan Broglie’ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.61.

⁶⁹ AMAEF, MD, Bois le Comte’dan Broglie’ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.61.

⁷⁰ AMAEF, MD, Bois le Comte’dan Broglie’ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.62.

herkesin en son alınan iyileştirme tedbirini onayladığını ve bu sayede eski idari sistemin yenilenip onarılacağını savunur.⁷¹

Baron, Osmanlı Devleti'nde cizye gelirlerinin Müslüman olmayan tebaadan alındığı için yeni fütuhatlara göre değişiklik gösterdiğini belirtmektedir. Bu durumu ve devletin cizye vergisinden kazancını Kanuni Sultan Süleyman devri ile bir karşılaştırma yapan d'Ohsson'a bakarak doğrulamaktayız. D'Ohsson'a göre, Kanuni Sultan Süleyman devrinde devletin gayrimüslimlerden alınan baş vergisinin değeri 17 milyon kuruş iken, 1902 yılında bu değer yaklaşık olarak 12 milyondur.⁷² Buradan da anlaşıldığı üzere Osmanlı'da cizye geliri değişkenlik gösteren bir gelir kolu idi.

2.1.2. Dolaylı Vergiler ve Devletin Kazancı

Dolaylı vergiler Tanzimat öncesi dönemin en önemli gelir kaynaklarıydı ve genellikle batılı ülkelerden alınıyordu. Bunlar ticaret yerlerinden, dükkân ve mağazalardan alınan "ticaret resmi"; mukaveleler, satışlar, tahviller, damga resmi; iltizam yoluyla ihale olan ve mültezimler aracılığıyla aidat alınan tuzla ve dalyanlar ile tüketim maddelerinin şehre girmesinden alınan "duhuliye resmi" idi.⁷³ Bunun yanında transferi kara ve deniz yoluyla olan postalar için alınan posta vergileri de dolaylı vergilere dâhildi.⁷⁴ Daha genel bir ifade ile dolaylı vergiler ekonomik faaliyetler yani ticaret ve tüketim yoluyla elde edildiğinden Baron de Bois le Comte da bu vergileri açıklamaya İmparatorluk genelinde yapılan ticaretten, kara ve deniz gümrüklerinin gelirleri ve tekellerden elde edilen gelirler ile başlamaktadır.

Dolaylı vergilerin en önemli kolunu oluşturan gümrük vergisidir. Bilindiği üzere fetihlerin durması neticesinde azalan gelirler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu genel durum, vergi tahsilâtındaki sıkıntılar gibi benzeri mali sorunlar özellikle Avrupa ile ticaretin arttığı XIX. Yüzyılda devletin gelir kalemlerinden biri olan gümrük vergilerine önem kazandırmıştır. Gümrük vergisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iskelesinden diğerine deniz yolu ile ve bir şehir ve kasabasından diğerine nakledilen eşyalar üzerinden alındığı gibi, yabancı ülkelerden Osmanlı topraklarına gelen

⁷¹ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.62.

⁷² A. Du Velay, *a.g.e.*, s. 39.

⁷³ Fatma Doğruel, Suut Doğruel, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s.27.

⁷⁴ A. Du Velay, *a.g.e.*, s. 23.

eşyalardan da yazılı hükümler çerçevesinde alınan vergidir ve iç gümrük- dış gümrük olarak ikiye ayrılmaktadır.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde bir mal üretildiği bölgenin dışına çıktığında vergiye tabi oluyordu. Bir ürünün bir memleketten başka bir memlekete gerek kara yolu ile gerekse deniz yolu ile girmesi durumunda alınan vergiye “âmediyye”, bu ürünün başka bir memlekete çıkışı esnasında alınan vergiye “reftiye” vergisi denmeydi.⁷⁶ Gümrük vergisi XVIII. Yüzyılın sonuna kadar ihracat ve ithalattan %3 oranında alınırdı.⁷⁷ İç gümrük düzeninde ise yerli ve yabancı tüccarlar imparatorluk içinde mallarını bir bölgeden başka bir bölgeye taşırken %8 oranında bir iç gümrük vergisi ödemekle yükümlüydüler.⁷⁸ İç gümrük vergilerinin özellikle bu son zamanda oluşturulduğunu ve iç gümrük ürünlerinin hayli fazla olduğunu belirten Baron de Bois le Comte'un verdiği bilgiye göre de Avrupa mallarından alınan en düşük gümrük vergisi %3 idi. Baron, bu vergilerden İmparatorluğun kazancını yaklaşık olarak 12 ila 15 milyon kuruş yani 3-4 milyon frank olarak belirtmektedir.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nin dolaylı vergilerini elde ettiği ticaret sistemi içerisinde, Avrupa devletlerini sistematik olarak taklit eden ilk Türk lideri olan III. Selim'in Avrupa'nın tüketim vergilerine, ürünlerin ülke içindeki transferine ve endüstriye eğildiğini belirten Baron, bu yenilikleri üzümün, şarabın, brendinin,⁸⁰ yünün, pamuğun, tütünün ve kahvenin ticaretinde uyguladığını ifade eder. Fakat Baron, bu yeni uygulama nedeniyle dönem itibariyle hemen hemen herkesin muhalefet ettiği III. Selim'in tahttan indirildiğini ve yerine geçen II. Mahmut'un da bir takım Avrupai yeniliklere adım attığını belirtmektedir. Raporunda bu süreci ele alan Baron, Sultan Mahmut'un Yeniçeri Ocağını kaldırmak ile işe başladığını ve selefi III. Selim'in oluşturduğu vergileri yeniden gözden geçirerek onları yeniden yapılandırıldığını aktarmaktadır. Ancak Baron, bunun üzerine aynı muhalif grubun, II. Mahmut'a karşı geldiğini söylemektedir.

⁷⁵ Fatma Doğruel, Suut Doğruel, *a.g.e.*, s. 27.

⁷⁶ Süleyman Sudi, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, Yay. Haz, Mehmet Ali Ünal, Isparta 1996, s. 190.

⁷⁷ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayınları, İstanbul 2004, c.2, s. 944.

⁷⁸ Fatma Doğruel, Suut Doğruel, *a.g.e.*, s. 34.

⁷⁹ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.62.

⁸⁰ Brendi, özünü meyve ve bitkilerinin oluşturduğu alkollü bir içecek.

Bununla birlikte Baron, dönem itibariyle birçok eyalette yeni oluşturulan dolaylı vergilere karşı kısmi ayaklanmalar çıktığı bilgisini de vermektedir.

Baron'a göre, II. Mahmut'un zahire ürünlerinin iç akışı; satışı; gemiler ve dükkânlar için oluşturduğu yeni vergiler ile kâr geçen sene 60.000.000 kuruşa yani 16.000.000 franga ulaşmıştı.⁸¹ Bununla beraber, Baron, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Sultan Mahmut'un, Mehmet Ali Paşa'yı taklit ederek, yasalara uygun şekilde yeni tekeller oluşturmaya başladığını bildirmektedir. Baron'a göre, Sultan Mahmut özellikle 1829 yılında İmparatorluğun Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sarsılmasının ardından, daha çok bu kaybı telafi etmeye ve devletin gelirlerini arttırmaya yönelik tedbirler almıştır.⁸²

Ayrıca Baron, "İmparatorluğun vergi gelirini toplamak ve kayba yol açmamak için bazı faaliyetlerin devlet tarafından kayıt altına alınması ve bunun için özel birimlerin oluşturulması" olarak tanımladığı Tekel yani inhisar sisteminin kuruluşu üzerine de birkaç değerlendirme yapmaktadır. Bu zamana kadar paşaların kendi baskın güçleri ile istekleri doğrultusunda tekeller oluşturduklarını ifade eden Baron, bunun esasen Osmanlı İmparatorluk sisteminin zıttı bir uygulama olduğunu ancak paşaların bu tekelleri kendilerini garanti altına almak için uygulamaya koyduklarını, aslında sistemi suiistimal etmek kaydıyla oluşturduklarını da belirtir.⁸³

Baron, devletin önemli bir gelir kalemi olan dolaylı vergileri sağlayan tekellerin Sultan Mahmut tarafından yasal olarak oluşturulmuş olduğu bilgisini verdikten sonra, tekel ürünlerinde ilk sırayı ipeğin aldığını belirtmektedir. İpek ticareti için önemli ölçüde vergi koyulduğunu belirten Baron, ipeğin üretiminin yapıldığı yerden, İstanbul'a naklinden önce dahi ipek için vergi ödeme zorunluluğunun olduğunu bildirmektedir.⁸⁴

Tekel ürünü olarak yünden de bahseden Baron, yünün tekele alınması esnasında daha ciddi bir direnişle karşılaşıldığını belirtmektedir. Baron'a göre bunun sebebi 1830 yılında devlet hazinesinin yünü 50 kuruştan satın alması ve bunu halka 180 kuruşa yeniden satmasıdır. Bu durumun halk arasında ciddi manada bir hoşnutsuzluk oluşturduğunu belirten Baron, oluşmaya başlayan bu genel hoşnutsuzluğun, halkın hayvancılığı yavaş yavaş terk etmeye başlamasının ve yerel direnişlerin meydana

⁸¹ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.62.

⁸² AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no:74/51, s.62.

⁸³ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no:74/51, s.63.

⁸⁴ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no:74/51, s.63.

çıkmasının yün ticaretinin yeniden serbest bırakılmasını zorunlu hale getiren sebepler olduğunu savunur.⁸⁵

Baron, afyon bitkisinin ise bugüne değin tamamıyla devletin tekelinde kalan tek ürün olduğunu belirtmektedir. Bu durumun afyonun üretimini düşürdüğünü ve afyonun devlete sağladığı kazancı hatırı sayılır miktarda azalttığını belirten Baron, tekel (yed-i vahid) idaresinin başındaki yetkili kişiden aldığı bilgiler ışığında afyondan elde edilen miktarı ve afyon ticaretini aşağıdaki tabloda bildirmektedir. Tabloda verilen değerler Osmanlı kuruşu cinsinden belirtilmiştir.

Tablo 1

Afyon bitkisinin tekeli ve fiyat listesi

	Afyonun Çeki Fiyatı		Toplam Meblağ		Hükümetin Kârı
	Çiftçiye Ödenen Fiyat	Ticareti için Satıldığı Fiyatı	Çiftçiye Ödenen Fiyat	Ticaretinden Elde edilen miktar	
Elde edilen toplam afyonun çekisi ⁸⁶					
Yıl 1830 –88.000	40 kuruş	70 ila 85 kuruş	3.872.000	9.416.000	4.544.000 kuruş
1831-145.000	45 “	82 ila 90 “	6.525.000	12.470.000	5.945.000 “
1832- 98.000	45 “	85 ila 92 “	4.410.000	8.722.000	4.712.000 “
1833- 58.000	47 “	92 ila 95 “	3.726.000	5.452.000	2.726.000 “

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, no: 74/51, s.63.

Bundan başka, Baron'un verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere hükümet yeni bir ürünü daha tekel idaresine dâhil etmişti ki bu ürün dönem itibariyle önemini hayli kaybetmiş bir metaa olan sülüktür. Hatta Baron'a göre, bu ürünün ticareti sistemden neredeyse el

⁸⁵ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no:74/51, s.63.

⁸⁶ 1 Çeki (4 Kantar) =225,79832 kg.

çekmeye hazır bir haldedir. Bu tarihten itibaren ise devlet sülük ticaretinin iznini yalnızca bir kişiye verilmişti.⁸⁷

Bununla beraber, buğdayın tekeline de değinen Baron, sadece İmparatorluğun başkentinde hükümetin buğdayı tekele aldığı belirtmektedir. Bilindiği üzere buğdayın üretiminde öncelikli amaç başkent'in ihtiyacını karşılamaktı ve bu sebeple ihracatı kontrol altında tutulmaktaydı. Baron'un verdiği bilgiye göre, buğday dönem itibariyle - 1834 yılı- bugün Ukrayna sınırları içerisinde bulunan Odessa kentinden yahut çeşitli vilayetlerden düşük fiyatlara hükümet tarafından satın alınmaktaydı ve yine hükümetin belirlediği bir fiyata fırıncılara satılmaktaydı. Baron, Hükümetin çeşitli vilayetlerden aldığı buğdaya 1833 yılında 2 frank öderken, bu buğdayı fırınlara 4 franka satmaktaydı. Fırınlara ise buğdayı halka 5 franka satmaktaydılar. Yine Baron'un verdiği bilgiye göre, aynı tarihlerde Edirne ve başkent İstanbul'un 50 farklı yerinde buğday ancak 1 frank 80 santim etmekteydi.⁸⁸ Burada bir değerlendirme yapan Baron, vilayetlerde buğdayın bolluktan taşmasına rağmen hükümetin bu ürünün ihracatı için yalnızca izni-lisansı olan kişilere müsaade ettiğini ve ancak bu kişiler aracılığıyla ticaretinin yapılmasına izin verdiğini belirtir. Fakat Baron'a göre bu kişiler de buğday ticaretini aşırı pahalıya yapmaktaydılar.⁸⁹

Kahvenin ise, Osmanlı yed-i vahit sisteminde yalnızca başkent için yarı tekel ürünü olduğunu belirten Baron, hükümet tarafından her yıl şehrin ihtiyacı oranında bir stok satın alındığı bilgisini vermektedir. Hükümetin, kahvenin kullanımını ve satışını kahvecilere ve kahvecilerin dükkânlarından başka yerler için yasakladığını belirten Baron, hükümetin bu sene 2 buçuk franktan aldığı kahveyi, kahvecilere 4 franktan sattığını belirtmektedir. Dolayısıyla Baron, hükümetin kahveyi günlük 6,7 bin livre⁹⁰, yıllık 2.500.000 livre; kişi başına 4 livre, aile başına ise 20 livre kahvenin perakende olarak sattığı bilgisini vermektedir.⁹¹ Bunun yanında, satılan bu kahve miktarının yarısı kadar da evlerde kahve tüketildiği Baron'un verdiği bilgiler dâhilindedir. Buradan

⁸⁷ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.64.

⁸⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.64.

⁸⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.64.

⁹⁰ Livre, 400 ila 500 gram arasında gelen bir ağırlık birimidir.

⁹¹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.64.

hareketle bir değerlendirme yapan Baron, tüketilen bu kahve miktarının İngiliz ve Fransız nüfusunun toplam tüketiminden 6 kat daha fazla olduğunu belirtmektedir.⁹²

Vergi sistemini yavaş yavaş genişleten Sultan Mahmut'un, dolaylı vergilere olan eğilimini de arttırdığı yorumunu yapan Baron, Sultanın bu sebeple öğütülmüş tütünü de tekele aldığını belirtmektedir. Bununla beraber Baron'un verdiği bilgiyle göre, Sultan Mahmut içilen tütün için de ayrıca vergiler oluşturmuştu. Fakat Baron, edindiği bilgilere göre, dönem itibariyle tütün üretiminin yetersizliği ile aşırı derecede tüketiminin karşılaştırılarak vergiler üzerinde yeni bir iyileştirmeye gidileceği ve karara varılacağı bilgisini vermektedir. Tütün tüketimi ile ilgili rakamsal birkaç değer veren Baron, bugün Yunanistan'ın Epir bölgesinin en büyük kenti Yanya'ya bağlı küçük bir kasaba olan Vasiliko'nun idarecisinin kendisine, kişisel tütün tüketiminin her yıl 200 frank arttığını söylediğini belirtir.⁹³

Tekel sisteminin içerisinde şarabın, tam manasıyla bir tekel olmadığı bilgisini veren Baron, Hükümetin belli başlı haklara sahip zengin meyhanelerde şarap satışına izin verdiğini belirtmektedir. Fakat Hükümet, bunun için kendisinin belirlediği bir oranda vergi ve bağbozumu ürünlerinden de imtiyaz ücreti almaktaydı. Baron'un verdiği bilgiye göre, İstanbul'da hükümet litresi 8 ila 10 frank arasında değişen bir fiyatla satılan şarabın her bir litresinden 112 santim vergi almaktaydı.⁹⁴

Baron, kısaca değindiği balıkçılığın ise sabit bir vergi ile serbestçe yapılabildiğini belirtmektedir. Buna göre, Hükümet birkaç göl yahut nehirde yapılan balıkçılıktan sabitlenmiş olan vergiyi almaktaydı. Ancak Baron, alınan bu vergi miktarı ile ilgili bilgi vermemiştir.

Bunlardan başka tuza da değinen Baron, Osmanlı Devleti'nin birçok ürünün vergilendirmesi üzerinde değişiklik-iyileştirme yaparken tuz vergisi üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadığı bilgisini vermektedir. Bu sebeple hükümetin tuzdan az oranda gelir sağladığına değinen Baron, tuzla sahiplerinin 7x33 litre (33 litre= 1 veilot⁹⁵) oranında tuz elde ettiklerine ancak bunun yalnızca 1 veilotunu yani 33 litresini devlete

⁹² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.64.

⁹³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.64.

⁹⁴ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.64.

⁹⁵ Baron verdiği bu ağırlık ölçüsünü 33 litre olarak belirtmektedir ancak kelimenin Türkçe karşılığına ulaşamamıştır.

iletiklerini belirtmektedir. Ve dolayısıyla devletin tuzla sahiplerinden bu şekilde elde ettiği gelirin 125,000 frank olduğunu ifade etmektedir.⁹⁶ Bununla beraber, tuzun yarım kilosunun tuz çıkarıcı tesislerde 1 buçuk Fransız santimine alındığını, Edirne ve İstanbul'da, çıkarılan bu tuzların nakliye ücretlerinin ise tuzu 6 Fransız santimine yükselttiğini belirtmektedir.

Raporunun sonunda, posta gelirlerine de değinen Baron, bu kurumun aslında modern Avrupa Devletlerinin başlıca gelir kaynağını oluşturduğunu söyler. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı posta örgütlerinin faaliyetleri yaklaşık 250 sene sürmüştür. İlk faaliyet Temmuz 1718 tarihinde Avusturya ile yapılan Pasarofça Ticaret Antlaşması ile başlamıştır. Bu Antlaşmanın 18. maddesi ilk defa Avusturya'ya kendisine ait kurye hizmeti oluşturma imkânı veriyor ve düzenli olarak yolculuk yapan kuryelerin güvenliğini garanti ediyordu.⁹⁷ Bunun haricinde, 1739 Belgrat Antlaşması ile Avusturya'nın bu tarz kurye hizmetleri sunan ticari heyetleri çalıştırma hakkı yürürlüğe girmişti. İlk Avusturya postanesi ise resmi olarak 1746 yılında kurulmuş ve kuryeler düzenli olarak her ay İstanbul Viyana arasında diplomatik posta taşımaya başlamışlardı.⁹⁸ 1783 yılında Rusya ile yapılan İstanbul Ticaret ve Denizcilik Antlaşması ile Rusya da posta hizmetleri hususunda gereken imtiyazı kazanmıştır. Tam da bu hususa atıfta bulunan Baron, Osmanlı Hükümeti'nin bu konudaki ihmalkârlığının ve gevşekliğinin Avusturya ve Rusya'ya ülke içindeki ulaşım ağını ele geçirmesine sebebiyet verdiğini ve böylece bu ülkelerin gayet düzenli olarak çalışan postalarını Osmanlı topraklarında kurma yetkisini kazandırdığını söyler. Bunun üzerine, "*Zaten Rusya ve Avusturya'nın böyle düzenli çalışan postalarını Osmanlı ülkesinde kurmaları ve böylesi büyük bir imtiyazı ele geçirmeleri için ancak böylesi bir gevşeklik ve ihmalkârlık gerekirdi.*" yorumunu yapan Baron, burada Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu rehaveti eleştirmektedir.⁹⁹

⁹⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.65.

⁹⁷ Nilgün Cön-Gruhlke, *Almanca Filateli Dergilerinde Osmanlı Pulları ve Postaları (1863-1922)*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 13.

⁹⁸ Cön-Gruhlke, *a.g.e.*, s. 13.

⁹⁹ "*Il a fallu véritablement toute l'indolence et le relâchement de ce gouvernement pour permettre à l'Autriche et à la Russie de s'emparer de la correspondance du pays et d'établir dans ses propres états des postes régulièrement organisées.*" AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.65.

Bu değerlendirmesinin ardından Baron, Rus Posta Servisinin İstanbul, Bükreş ve Yaş kentleri arasında hizmet ettiğini, Avusturya Posta Servisinin ise 3 ulaşım ağını elinde tuttuğun bilgisini vermektedir. Buna göre Avusturya birinci olarak, Belgrat'tan İstanbul ve İzmir'e gelen hat, ikinci olarak Belgrat'tan Selanik'e gelen hat, üçüncü olarak ise Ragusa'dan¹⁰⁰ Kuzey Batı Arnavutluk'ta bulunan Scutari kentine giden hatlara sahiptir.¹⁰¹

Avusturya ve Rusya postalarının bu hizmetten hatırı sayılır miktarda gelir elde ettiğini ifade eden Baron, Avusturya'nın bu sayede İstanbul'daki papazların görüşmelerine ve bu gibi özel bilgilere ulaştığı bilgisini verir.¹⁰² Bunun yanında Baron, Avusturya'nın para basımında kullanmak üzere yaptığı altın taşımacılığının Avusturya'ya aylık 6.000 ila 8.000 frank arasında bir kazanç sağladığını belirtir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sistem içindeki durumuna da değinen Baron, İmparatorluğun bu posta servislerinden bir pay almaktan uzak olduğunu, aksine bu fırsattan yararlanmak yerine kurye görevi gören atları tedarik etmesinden dolayı yeterince zarar ettiğini belirtmektedir. Hatta elde ettiği gelirin posta servisinin masrafları karşılamaya yetmediğini söylemektedir.¹⁰³ Bununla beraber, Baron de Bois le Comte'un verdiği bilgiye göre, Türk postaları kendi servislerini çok çeşitli yollar üzerinde kendisi yapmaktaydı ve tatarlardan; yolcu taşıyan kuryelerden yahut tüccarlar veya büyükelçiler tarafından gönderilen paketlerden bir miktar vergi almaktaydı ve böylece az da olsa bir kâr elde etmekteydi.

Dolaylı vergi kalemini oluşturan vergilerin hemen hepsine değindikten sonra, genel bir değerlendirme yapan Baron, birbirinden farklı bu vergilerin son yıllardaki ortalama değerlerini kendisine verilen bilgiler ışığında ufak bir tablo ile aktarmaktadır.

Tablo 2

Osmanlı Devleti'nin tek el ürünlerinde son yıllarda elde ettiği ortalama kazanç

Afyon	1.800.000 frank
-------	-----------------

¹⁰⁰ İtalya'nın Sicilya bölgesinde bulunan bir il.

¹⁰¹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.65.

¹⁰² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.65.

¹⁰³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.65.

Tablo 2'nin Devamı

Un	1.620.000 “
Tütün	800.000 “
İpek	810.000 “
Kahve	675.000 “
Şarap	405.000 “
Tuz	162.000 “
Kereste	135.000 “
Av ve Balıkçılık	135.000 “
Toplam	3.764.500 frank

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, Turquie, no: 74/51, s.66.

Tablodan anlaşılacağı üzere, hükümet en çok kârı, afyon bitkisinin ve buğdayın ticaretinden elde etmiştir.

Bu tablonun ardından İmparatorluğun kamu gelirlerinin tümü için bir değerlendirme daha yapan Baron, hazineye giren direkt ve dolaylı vergilerin miktarları rakamsal olarak vermektedir. Buna göre, direkt vergilerden mal vergisi olarak alınanların 73.000.000 frank; kişi başına alınan vergilerin 13.000.000 frank olduğunu belirterek, devletin toplamda direkt vergilerden 86.000.000 frank kazanç sağladığını ifade etmektedir. Dolaylı vergilere dâhil olan gümrük gelirlerinden elde edilen kazancın 4.000.000 frank; tekellerden elde edilen kazancın 8.000.000 frank; olduğunu bildiren Baron, diğer ticari emtialardan elde edilen kazancın ise 16.000.000 frank olarak belirtmektedir. Dolayısıyla

Baron, 28.000.000 frank¹⁰⁴ dolaylı vergi kazancı ile hazineye giren toplam geliri 114.000.000 frank olarak belirlemektedir.¹⁰⁵

Bu bilgilere ek olarak, İmparatorluğun arazi gelirleri ile ilgili de bir değerlendirme yapan Baron, Türk finans sisteminde arazi vergilerinin toplam kamu gelirlerinin dörtte üçünü oluşturduğu bilgisini vermektedir. Oysa Baron'a göre, bu gelir kolu Fransa'daki gelir bütçelerinin üçte birini oluşturmakta, İngiltere'de onda birini oluşturmakta olduğunu, Amerika Birleşik Devletleri'nin bütçesinde ise neredeyse hiç görülmediğini belirtmektedir.¹⁰⁶ Buradan hareketle toprak gelirlerinin Osmanlı Devleti bütçesinde hatırı sayılır bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

2.1.3. Vergi Toplama Metotları

Osmanlı maliyesinde vergi toplama usulüne bakılacak olursa, bunun klasik tımar sistemi ile ilişkili olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik yapısının temelini oluşturan tımar en yaygın tanımı ile geçimleri veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, belli bölgelerden nam ve hesaplarına tahsili salahiyetiyle birlikte tahsis edilmiş olan senelik gelirleri 20.000 akçeye kadar olan dirliklerin bırakılmasıdır.¹⁰⁷ Bu sisteme göre devlet, ziraattan alacağı vergiyi, kendisi araya girmeden, doğrudan doğruya büyük bir kesimi asker olan tımar sahiplerine bırakıyordu. Ancak tımar sisteminin giderek zorlaşan ekonomik şartlar, tımarların ehil olmayan kişilere verilmesi, uzun süren savaşlar gibi birbirine bağlı birçok neden tımar sisteminin tasfiyesini hızlandırmıştır. Dolayısıyla tımar sisteminin devletin nakit ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalması üzerine vergi toplamada iltizam usulü yaygınlaşmaya başladı.¹⁰⁸ İltizam, devletin gelir getiren kurumları olan mukataa birimlerini, vergilendirmeyi rekabete açık, çoğunlukla müzayede ile tespit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre için

¹⁰⁴ Baron de Bois le Comte, dolaylı vergilerden elde edilen gelirlerin toplamını hesapladığı tabloda bir işlem hatası yapmış, gelirlerin toplamı için 28 milyon frank yerine, 26 milyon frank yazmıştır. Burada ise, yapılan toplama işlemi sonucunda çıkan doğru değer yazılmıştır.

¹⁰⁵ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.66.

¹⁰⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.66.

¹⁰⁷ Yılmaz Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", *OSMANLI*, c. III, Ankara, 1999, s. 59–65.

¹⁰⁸ Genç Osman Yaraşlı, *Türkiye'de Vergi Reformu*, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara 2005, s.7.

kârı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle devredilmesi sistemidir.¹⁰⁹

XVII. Yüzyıl itibariyle alanı oldukça genişleyen iltizam usulünde, daha fazla nakite ihtiyaç duyan devlet mukataaların sürelerini arttırdı ve daha sonra bunları mültezimlere kaydı hayat şartıyla verilmeye başladı. Bu şekilde vergileri toplama hakkı ölene kadar özel kişilere devredilen mukataalara malikâne adı verilmekteydi.¹¹⁰ Fakat bu sistem de devletin mali bunalımına çözüm getirmemiş; çözüm getirmemekle birlikte iltizam ve malikâne sahiplerinin merkezi otoritenin zayıflığını fırsat bilip etkinliklerini arttırmaları ve halk üzerinde baskı kurmalarını kolaylaştırmıştır. Örneğin malikâne sahipleri, devletin mali yönden zor durumda olmasını kendi menfaatleri doğrultusunda değerlendirerek, kanun dışı vergi toplamaya başladılar.¹¹¹ Ayanlar da daha önceden genelde iltizama verilen mukataaları alarak mültezim olup bu kurumların vergilerini toplamaya başlayarak kişisel servet ve otoritelerini arttırdılar. Öyle ki bazı ayanlar ticarete suiistimale yönelip, ihracatı yasaklanmış malları ihraç ediyorlardı ve böylece ticarete hükümet tarafından tehdit unsuru olarak algılanıyorlardı.¹¹² Dolayısıyla başlangıçta devletin kârını arttırmak için başvurduğu iltizam ve ayanlık usulleri, ilerleyen yıllarda ve özellikle XIX. Yüzyılda bilakis devleti zarara uğratan usuller haline gelmişti.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu durumla ilgili değerlendirmeler yapan Baron, devletin ilk dönemlerinde –Baron'un ilk dönemden kastı, devletin klasik çağıdır- hayli güzel ve kârlı olan bu sistemin, çiftçilerin; vergi toplama yetkisini tamamıyla ele geçirmiş olan mültezimlerin ve vergi tahsildarlarının araya girmesi ve nüfuzlarını arttırmaları neticesinde çok ciddi bir zarara uğradığını belirtmektedir.¹¹³ Baron'a göre, Osmanlı Sultanları, kamu gelirlerinin düzenli bir şekilde toplanması için başvurdukları bu yöntemlerin işe yaracağını beklerken, aslında halkı ciddi bir sıkıntıya maruz bırakmışlardır ki bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun çürüme sürecini gözler önüne sermektedir. Eyaletlerde hükümetin gücü azaldıkça, ayan ve mültezimlerin baskı ve

¹⁰⁹ Mehmet Genç, "İltizam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c.22, s. 155.

¹¹⁰ Genç Osman Yaraşlı, *a.g.e.*, s. 7.

¹¹¹ Mehmet Alkan, *Alemdar Mustafa Paşa'nın Devlet Hayatı*, Sakarya Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2011, s.11.

¹¹² Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.71.

¹¹³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, 3. Kısım, s.73.

zulümlerinin arttığını söyleyen Baron, bu durumun aslında çok da yeni olmadığına atıfta bulunmaktadır. Ve bu hususta, 1695 yılında Sultan Mustafa'nın fermanlarından birinde, eyaletlerdeki nüfus azalışının çiftçilerin ve toprakla uğraşanların hırs ve açgözlülüğünden dolayı arttığına vurgu yaptığını aktarmaktadır.¹¹⁴ Öyle ki bölgede belirli bir saygınlığı haiz olan zengin insanlar oldukça geniş araziler ele geçirmişler ve bu sayede kendilerine inanılmaz bir birlik belirlemişlerdi.

Bilindiği üzere İstanbul'da oturan orta ve üst tabaka askeri zümre mensubu olan malikâneciler ve mukataaların bulunduğu bölgede yerleşmiş güçlü ayan ve eşraftan oluşan ikinci elden mültezimler bulunuyordu.¹¹⁵ Ve bunlar tüm kazancını aynı şekilde İstanbul'da belirli bir itibar ve saygınlığa sahip olan kişiler ile paylaşıyorlardı.¹¹⁶

Bunlardan başka Osmanlı Devleti genelinde bulunan çiftliklerden bahseden Baron, bunun birçok eyalette uygulanan bir sistem olduğunu ancak bu çiftliklere sahip olmak isteyen bir paşa, müsellim ya da ağanın ancak devlet hazinesine bir bağış yapıp, hediye vermek yani rüşvet vermek şartıyla buralarda bir yer sahibi olabileceklerini ve bu yerlerini korumaları için kendilerine yardım edenlere de rüşvet verdiklerini belirtir.¹¹⁷ Bu önceliği sağlayan kişinin yani aracının her zaman bir ermeni olduğunu ifade eden Baron, eyaletlerden elde edilen yıllık kârı İstanbul'a götürmekle işinin her zaman bu kişiden istendiğini belirtir. Genel olarak sistemin işleyişinden bahseden Baron, devletin içindeki birilerinin yardım ve koruyuculuğu ile bu yerine sahip olmuş paşanın, kendisine yardım eden kişinin İstanbul'da kendisi hakkındaki iyi niyetini sürdürmesi için O'na durmaksızın hediyeler göndermesi gerektiğini belirtir. Baron'un verdiği bilgiye göre, eğer bu paşa görevinden vazgeçmek istiyorsa en az kendisi kadar gelir sağlayabilecek ve kâr yapabilecek daha küçük bir çiftçiye yerini bırakabilmekteydi.

Baron Osmanlı Devleti'nde vergiyi toplayanların inanılmaz bir kazanç elde ettiklerini; halkın ise her halükarda daha fazla vergi talebiyle karşı karşıya kalarak güçlükler yaşayan taraf olduğunu belirtmektedir. Baron'a göre, bu durumla bağlantılı olarak ceza almama noktasında kendilerini garantiye almış ve yerlerini sağlamlaştırmış olan paşa,

¹¹⁴ AMAEF, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.73.

¹¹⁵ Mehmet Genç, *a.g.m.*, s. 157.

¹¹⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.73.

¹¹⁷ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.74.

ağa ve mütesellimlerin karşısında artık nasıl bir mali sistem olduğunu, onların ne tür vergiler koyduğunu araştırmanın bir anlamı yoktur; nihai olarak bunların hepsi onların kendi arzu ve istekleri doğrultusunda oluşturulmuş olan sistemlerdir.¹¹⁸

Raporunda çiftliklerin ihale yani açık arttırma yolu ile kiralanmasına da değinen Baron, bu çiftliklerin hazineye en azından umulan miktarda kârı sağlamak zorunda olduğunu belirtir. Bu hususta istisnalardan olan Kıbrıs örneğini veren Baron, Kıbrıs'ta gümrük arazilerinin ihalesinde, 40.000 kuruş teklif edildiği halde arazilerin bir Avrupa konsülü tercih edilerek 25.000 kuruşa ihale edildiğini belirtir.¹¹⁹

Halkı ezen ve baskı altında tutan vergi sözleşmelerinin varlığından bahseden Baron, yöneticilerin ve çiftlik sahiplerinin esasen hiç ihtiyaç olmayan kasaba ve köylerde bir takım yatırımlar ve ilerlemeler yaptıklarını ve hayli masraflı olan bu girişimlerin giderlerini karşılamak için yeni ek vergiler oluşturduklarını belirtir.

Bu ve benzeri açıklamalar yaptıktan sonra, Osmanlı Devleti'ndeki vergi toplama ve işletme usullerini sıralayan Baron, ticari malların ve zahire ürünlerinin tartma, ölçme ve kalitesinde aldaticılık yapmak; tüm ürünleri bir eyalette tekele almak; herhangi bir ticari ürünün satışını veya almasını yani bu ürünün ticaret iznini yalnızca tek bir kişiye vermek ve fazla olan bir üründen kurtulmak için halkı onu almaya zorlamak gibi yolların hepsinin özellikle Anadolu ve Adalarda uygulanan yöntemlerden olduğunu vurgular.¹²⁰ Ve bu yönüyle Osmanlı Devlet sistemindeki problemlere atıfta bulunur.

Devletin vergi toplama metotlarıyla ilgili çeşitli örnekler veren Baron, adalarla ilgili örneğine Midilli'den başlar. 1833 yılında Midilli Valisinin ölmesi üzerine, oğlunun İstanbul'da bu işle ilgilenenlere, babasının yerini alması karşılığında neredeyse 3.000.000 frank ödediğini; bundan başka, Sultan'a da ölen kişinin kişisel servetini elde edebilmek için 1.000.000 frank ödediğini belirtir.¹²¹

¹¹⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.74.

¹¹⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.75.

¹²⁰ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.75.

¹²¹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.76.

Baron'un verdiği bu bilgi Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde yalnız devletin malını zimmetine geçirenlerle isyancılar hakkında uygulanan bir ceza türü olarak başlayan fakat özellikle XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren şahsi otoritelerini ön plana çıkaran hükümdarlar tarafından zamanla merkezi yönetime siyasi ve iktisadi menfaat sağlamak amacıyla başvuru bir vasıta haline alan Müsadere usulünü anımsatmaktadır.¹²² Öyle ki, ulema dışındaki devlet görevlilerinden kayda değer mal varlığı olan herkesin ölümünün ardından bu mal varlığına el koyulması suretiyle uygulanan ve özellikle XVII. Yüzyılın başından itibaren devletin ekonomik, idari ve askeri açıdan gittikçe ağırlaşan bir bunalıma sürüklenmesi ile yaygınlaşan müsadere usulü daha çok hazineye gelir sağlama işlevi gören bir uygulama şekline dönüşmüştü.¹²³ Baron'un burada Midilli Valisinin ölümü ile ilgili verdiği örnek her ne kadar müsadere usulünün işleyişiyle birebir örtüşmese de, ölen valinin oğlunun, babasının mallarını elde etmek ve babasının görevini üstlenmek maksadıyla hükümete ödeme yapma zorunluluğu, hazineye gelir sağlama yöntemlerinden biri olarak algılanabilir ve müsadere usulünün amacına hizmet ettiği söylenebilir.

Yöneticilerin vergi toplama ve gelir elde etme metotlarına yine Midilli adası ile devam eden Baron, Midilli Valisinin, pazarda esas değeri 3 frank olan zeytinyağı ve zeytinyağından elde edilen ürünleri, halkı kendisine 1 franka satmaya zorladığını belirtir. Bu sebeple Baron, halkın valiye yapacağı 1 franklık satışta ve üreteceği zeytinyağında artık bir kâr göremediğini ama valinin halkın ürün toplayıp, zeytinlerinin yağını çıkarması ve akabinde valinin istediği fiyata valiye satması için halkı zorlayan askerler gönderdiğini belirtmektedir. Baron'un beyanına göre, yine aynı yönetici, halkın ürettiği buğdaya 1 buçuk franka sahip olmak istiyor; daha sonra bu buğdayı halka 5 franka satıyordu. Bununla beraber, vali olası bir buğday kaçakçılığını önlemek ve kalanını kendisi için kullanmak maksadıyla her ailenin tüketebileceği buğday miktarını hesaplayarak, aileleri yalnızca ihtiyaçları ile eş değer miktarda buğday almaları için zorluyordu.¹²⁴

¹²² Müsadere usulü ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Müsadere Maddesi, c.32.

¹²³ Tuncay Öğün, "Müsadere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c.32, s.67.

¹²⁴ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.76.

Yöneticilerin vergi tahsilâtı ve gelir elde etmeleri sırasında otoritelerini kötüye kullanmaları ile ilgili örnekler vermeye devam eden Baron, İzmir’de ikamet ettiği süre zarfında kendisine aktarılan, henüz cereyan etmiş bir olaydan bahsetmektedir. Buna göre, Bornova’ya komşu köylerden birinde Selim adında Türk bir çiftçinin, arazisinde olgunlaşmaya başlamış, hasada hazır olan ürünlerine, hasattan kazanacağından daha fazla tutan keyfi bir vergilendirme yapılmış; çiftçi Selim yapılan bu keyfi ve haksız vergilendirmeye itiraz ettiyse de, itirazı kabul edilmemiştir. Bu haksızlık üzerine kendi arazisini ateşe vermek suretiyle yakan çiftçi, ülkeyi terk etmiştir.¹²⁵ Bu örneğin ardından Baron, bu ve buna benzer suiistimallerin ve kötüye kullanmaların, aslında nüfusun genelini nasıl umutsuzluğa düşürdüğünü, halkın yerlerini ve topraklarını nasıl terk ettiklerini ve ne tür sıkıntılar çektiklerini açıklamak için yeterli örnekler olduğunu belirtir.

Baron, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde, ajanlık görevini üstlenip, devletin içinde ayrılıklar oluşturup, yöneticiler arasına nifak sokmak ile görevli İngiliz politik partilerinden birinin görevlisinin kendisine birkaç rapor aktardığını ve Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durumu ve sebeplerini kendisine açıkladığını belirtmektedir. Baron, Osmanlı Devleti’ni iyi tanıyan bu ajanın sözlerini aynen nakletmektedir.

“Eskiden parlak, iyi silahlara, besili ineklere, güzel parlak tüylü sığırlara ve iyi atlara sahip köylüler görürdüm. Bu köylüler işleri bittikten sonra sigaralarını, kahvelerini içerlerdi. Ancak bugün bakıyorum, bütün bu bolluk ve zenginlik ortadan kayboldu. Köylüler artık yalnızca yaşamak için, asli olarak ihtiyaç duyduklarını kazanmak için çalışmak istiyorlar, yani artık gerekenden fazla çalışmak istemiyorlar. Çünkü biliyorlar ki, şikâyetleri reddedilecektir. Artık zengin fakire dönüştü, hem de acınası zavallı fakire dönüştüler. Halkın genel mutsuzluk ve hoşnutsuzluğuna, bireylerin baskısı da eklenince Türkler, kendi içlerinde boğuluyorlar. Ve artık bu zenginlik bitti, bitti diye bağıryorlar. Bununla beraber, Türk köylüsünün içindeki iman ve sadakat, onun sabretmesine ve bunlara dayanmasına, bu mutsuzluğa tahammül etmesine artık yardım etmiyor. Görüldüğü üzere, eğer

¹²⁵ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte’dan Monsieur Broglie’ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.77.

tamamıyla kusursuz, temiz bir çare bulunmazsa yok olma ve dağılma zamanı yaklaşıyor. Fakat tüm hayalleri, ümitleri bırakıp, bunlardan vazgeçmeye boyun eğilmeyebilir. Çünkü sorun eğer böyle büyükse, çaresi de net ve açık görünüyor: Adalet, hafif vergiler, genel ve özel tekellerin kaldırılması başlıca yollardır. Bu toprakların verimliliği ve tekrar cennet gibi, Tanrı'nın favori toprakları haline gelmesi için bunlardan fazlasına ve yeni çözümler icat etmeye hiç gerek yoktur. Bu şartlar sağlandı mı, halkın hatıralarında bile uzaklaştığı o dinginliği ve huzuru yakalayabilirler.”¹²⁶

Bu İngiliz ajanın Osmanlı İmparatorluğu hakkında yaptığı değerlendirmelere bakılarak, imparatorluğun uyguladığı politikalar neticesinde halkın yaşadığı mağduriyet ve toplumdaki sosyal değişim rahatça görülebilir. Bu hususta Baron de Bois le Comte da başka bir raporunda, Osmanlı Devleti'nin bozulan idari ve mali yapısına sebep olarak gösterdiği suiistimaller ve kötüye kullanmalar ile ilgili İngiliz ajanın tespiti ile hemen hemen örtüşen şöyle bir değerlendirme yapmaktadır. “*Bu durum tıpkı çok güzel ve büyük bir binanın güzelliğinin enkazlar altında kalması veya bir takım engeller nedeniyle kapanması ve görünmez hale gelmesi gibidir, oysa bu ilkel yapıdan kurtulmak için bu enkazları temizleyip engelleri atmak yeterli olacaktır.*”¹²⁷ Buradan hareketle İmparatorluğun içinde bulunduğu sancılı durumdan kurtulması, ancak geçmişteki refahına dönmek için çözüm araması ve uygulayacak olduğu hakkaniyetli politikalara bağlıdır.

Bu örneklerden sonra, Baron önemli olan başka bir noktaya dikkat çekmek maksadıyla, Kıbrıs adasının 1832 yılında hazineye ödediği miktarı ve genel mali durumundan

¹²⁶ “*Je voyais autrefois le paysan avec des armes brillants, des boeufs bien nourris, bien vêlu lui-même et montant de beaux chevaux. Le travail fini, il fumait et prenait le café. Je le regard aujourd’hui: Toutes ces superfluités sont détruites. Le strict nécessaire est entamé. Il ne veut plus travailler que ce qu’il lui faut pour vivre car tout le reste serait enlevé et sa plainte repoussée; le riche est devenu pauvre et le pauvre miserable. Les malheurs publics se sont joints à l’oppression des individus et ont étouffé dans le coeur du Turc le sentiment de dignité qui l’élevait. Il s’écrie maintenant: C’est fini, c’est fini! Et sa foi ne lui sert plus qu’ à supporter son malheur avec résignation. Le moment de la dissolution approche, si le remède ne vient pas proprement.. Mais on ne peut se résigner encore à déposer tout espoir car si le mal est grand, le remède semble facile: justice, taxes légères, abolition les monopoles généraux et particuliers. Il ne faut rien inventer de plus pour rendre encore à cette terre favorisée du ciel sa fertilité et à la population un sort dont elle a connu la douceur dans des temps qui sont peu éloignés encore de ses souvenirs.*” AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte’dan Monsieur Broglie’ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.77. Baron bu kısmı, 25 Kasım 1833 tarihli raporun ekinden almıştır.

¹²⁷ “*C’est comme un bel édificé obstrué par des décombres. Il suffirait de déblayer ces débris pour le faire reparaitre dans sa majorité primitive.*” AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte’dan Monsieur Broglie’ye; 2 Ocak 1834, no: 74/50. s.34.

örnekler vermektedir. Baron, örnek olarak Kıbrıs'ın, yabancı konsoloslukların taşınmasıyla beraber Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir ihraç noktası ve önemli bir ticaret bölgesi haline gelen Larnaka kentindeki Fransız konsolosluğu tarafından hazırlanan tabloyu vermektedir.

Tabloyu vermeden önce ada ile ilgili birkaç bilgi vermek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Kıbrıs'ın Osmanlı topraklarına katılması 1570 yılında Lefkoşa'nın alınmasıyla gerçekleşmiş ve adanın fethi tamamlanmadan adayı Osmanlı idari sistemine göre yapılandırma faaliyetleri başlamıştı. Ada nüfusunun çoğunluğunu Ortodoks Rum halkının oluşturması yönüyle, başpiskopos Hıristiyan reyanın yegâne temsilcisi konumuna yükseltilmiş ve reyadan toplanan vergileri tayin ve tahsilâtla yükümlü kılınmıştı.¹²⁸ Fakat bundan sonra sistem birçok defa değişmiş, ada yönetimi ağaların eline geçmiş, bu idare tarzı bir takım huzursuzluklara sebebiyet verince yönetim muhassıllara devredilmişti. XVIII. Yüzyılın sonunda ada yönetiminde tekrar değişikliğe gidilmiş; sık sık yapılan bu yönetim değişiklikleri, mütesellimlere tanınan ayrıcalığın muhassıllara tanınmaması, piskoposların yetkilerinin genişletilmesi gibi sebepler Kıbrıs adasındaki refahı bozan unsurlardan olmuştu. Bununla birlikte adanın mali durumu, üretimi ve bununla doğrudan ilişkili olarak ihracatı oldukça iyiydi. Adada en önemli geçim kaynağı olan tarım oldukça gelişmişti. 1801 yılında adada üretilen tahılların çok kaliteli olduğu; 1844 yılında Fransız konsolosu M. Fourcade'ın verdiği bilgiye göre ise 350.000 dönüm ekili alan olduğu bilinmektedir.¹²⁹ Fakat aşağıda verilen tablodan anlaşılacağı üzere, 1839 yılındaki gibi adanın henüz merkezce tayin edilmiş bir muhassıl vasıtasıyla yönetilmesi durumu söz konusu olmadığı için, keyfi vergi alımlarının oldukça fazla olduğunu görmekteyiz.

¹²⁸ Kemal Çiçek, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c.25, s.375.

¹²⁹ Kemal Çiçek, *a.g.m.*, s. 378.

Tablo 3**Kıbrıs Adasının Vergilendirilmesi ve 1832 yılında imparatorluk Hazinesine Tahsildarlar Aracılığıyla Aktarılan Vergiler**

Genel Vergiler	Halk Tarafından Ödenen Meblağ	İmparatorluk Hazinesine Gönderilen Meblağ	İstanbul'da Çeşitli Kişilere Gönderilen Meblağ	Yerel Giderlere ve Tahsildarlara giden miktar
Arazi Vergisi	1.080.000 frank	216.060 frank	-	864.000 frank
Gümrükler ve Tuz vergileri	54.000	11.000	-	43.000
Üzüm Bağları, Pamuk ve İpek	192.000	80.000	-	112.000
Beyliklerin ve Sipahiliklerin Vergi Tahsilâtından Kazançları	68.000	6.800	-	61.200
Satış Masrafları	40.000	40.000	-	-

Yerel Vergiler

Ticari Ürünler ve Dükkânların Vergisi	412.000 frank	-	-	412.000 frank
İdarecilerin Giderlerini Karşılama için koydukları Vergiler	135.000	-	-	135.000
Piskoposların Giderlerini Karşılama için koydukları vergiler	135.000	-	-	135.000

Tablo 2'nin Devamı

Vergi Tahsildarları Tarafından Alınan Haksız Vergiler

Çiftçilerden avans olarak alınan %5 oranında vergi	468.000 frank	-	-	468.000 frank
Arpa ve Buğday Teslimatından Kazançları	415.000	-	-	415.000
Beyliklerde ve Sipahiliklerde üretilen tüm ürünlerden alınan aşar vergisi	472.000	-	-	472.000
Atların angaryalarından, katırlardan alınanlar ve yetkililer için ödetilenler	160.000	-	-	160.000

İstanbul'a Vergilerden Elde edilen kâr olarak Gönderilen miktar

Yıllık Hediye Olarak Gönderilenler	135.000 frank	135.000 frank	-	-
Yunanistan'ın Kaybından sonra bu hediyelere eklenen ek ücret	80.000 f	80.000 f	-	-
İdareciler tarafından onları himaye edenlere gönderilen meblağ	-	-	135.000 f	-
Bu fonların başkente ulaşımı için bankacılara ödenen meblağ	-	-	98.000 f	-
Genel Toplam	3.846.000 F	368.000 F	233.000 F	3.277.200 F

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/50, s.78.

Tabloyu verdikten sonra birkaç açıklama yapan Baron, normalde Kıbrıs halkının 439.000 frank vergi ödemek ile yükümlü olduğunu, ancak adanın 3.846.000 frank vergi ödediğini, bu verginin de 3 sınıfa ayrıldığını belirtmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, 568.000 frank imparatorluk hazinesine doğrudan aktarılan miktardır. 233.000 frank İstanbul'daki çeşitli insanlara hediye adı altında gönderilen ya da mubayacıların yararına gönderilen miktar; 3.277.000 frank ise yerel yönetimlerin hediyelerine ve ülkedeki yerel idarecilerin, piskoposların arasında paylaştığı miktardır.¹³⁰

Bu yönüyle, verilen bu tablo ve Kıbrıs'ın bütçesi Baron'un ifadesiyle halkın içinde bulunduğu durumu, İstanbul tarafından inkâr edilen gerçekleri ve genel şikâyetleri anlamaya yardımcı olmaktadır. Gereğini aşan vergiler ve rüşvet diye tabir edilebilecek hediye kabulleri Kıbrıs'ta sıkça görülen ve bir Fransız konsolosunun dikkatini çekerek O'na bu hususta tablo hazırlatan ciddi bir vaka halini almıştır.

Kıbrıs örneğinden hareketle değerlendirmeler yapan Baron, objektif bir tavır sergilemeye çalışarak *“Biliyorum ki, bu olumsuzluk, bu kötü yönetim tüm imparatorlukta böylesi büyük değildir, verilen bu örneği gelişi güzel şekilde imparatorluğun her eyaleti için söylemek de doğru değildir ama az ya da çok, bir suiistimal imparatorluk genelinde vardır.”*¹³¹ der ve asıl sorunun ne olduğu ile ilgili düşüncelerini aktarır. Baron'a göre, ülkeyi telef edip mahvedenin kötü idari yapısıdır; vergiler adaletli şekilde oluşturulmalıdır, ne aşırı çok ne aşırı az; halkın kaldırabileceği, halkı zorlamayacak kadar olmalıdır ve ele alınması gereken en önemli nokta, kanunun izin verdiğinden fazla oranda kişiyi işe alma gerekliliğidir. Bununla beraber, Baron'a göre önemli bir diğer nokta, hazinenin durumunu, gelir ve giderleri doğru bir şekilde görebilmek için temiz ellere sahip, dürüst çalışacak insan bulma zorunluluğudur. Baron'un yaptığı bu tespitlerinden hareketle, imparatorluk hakkında içinde bulunulan döneme uygun, ihtiyaca binaen değerlendirmeler yaptığı rahatlıkla söylenebilir.

¹³⁰ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.77.

¹³¹ *“Je sais que le mal n'est pas aussi grand sur tous les points de l'empire et qu'on aurait tort d'appliquer indistinctement cet exemple à toutes les provinces. Mais à un degré moindre ou plus grand encore, l'abus existe généralement.”* AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.77.

2.1.4. Babiâli'nin Yönetimi Altındaki Vilayetlerden Alınan Vergi Miktarları

Osmanlı Devleti'nde eyaletler Sultan'ın direk yetkisi altında değil, Babiâli bünyesindeki eyalet kethüdası denilen görevliler tarafından yönetilirdi. Bunlar beylerbeylerinin Babiâli'deki adamları ve iş takipçileri durumunda idiler. Eyaletlerde vali azledilince kapu kethüdası da azledilmiş oluyordu ve bu durum hizmetin devamlılığına engel oluyordu. Bu durumun ortadan kaldırılması ve işlemlerin aksamaması için kethüdalık Babiâli tarafından bir esasa bağlanmıştı.¹³² Buna göre kethüdalar, Babiâli'de kendilerine tahsis edilen dairelerinde, Babiâli bünyesinde devamlı olarak temsil ettiği eyaletin işlerini ve gelen giden evrakların takibini yapacaklardı. Baron bu raporunda, Babiâli bünyesindeki eyaletlerden olan Mısır, Suriye, Arabistan, Sırbistan, Eflak ve Boğdan örneklerine değinmiştir.

Baron kethüdalar ya da paşalar tarafından yönetilen eyaletlere değinmeye ilk olarak Sultan Mahmut ve Mehmet Ali Paşa'dan başlar ve Sultan Mahmut ile Mehmet Ali Paşa'nın vergi tahsilâtını ve vergilerin miktarlarını kesin olarak 2 ay önce belirlediklerini belirtir. Baron'a göre, İmparatorluğun finansal raporları gözden geçirildiğinde, özellikle Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ve Suriye'de ele geçirdiklerinden Babiâli'nin zarardan çok yarar sağladığını anlaşılabilir. Öyle ki, Baron'un verdiği rakamlara göre Memlûklülük döneminde Mısır'dan Sultan'a ancak 6.000 frank geldiğini ve Suriye'nin büyük bir kısmının da, Mehmet Ali Paşa'nın yönetimi altına geçtiğinde bir anarşi devletini andırdığını ifade eder.

Bu hususta Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği esnasında doktorluğunu yapan Fransız Doktor Antoine Clot¹³³, Osmanlı Devleti'ndeki adıyla Clot Bey yazdığı eserinde Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a geldiğinden beri Memlûk beylerine ve Vahabilere karşı mücadele ettiğini ve hatta Mısır'ın da harap bir halde olduğunu, halktan çoğu kişinin öldürüldüğünü sağ kalanların ise kaçtığını, şehirlerdeki nüfusun aşırı vergilerle yüklendiğini ve köyleri kırıp geçiren, yağmalayan düşmanların varlığından dolayı Mısır'ın perişan olduğunu belirtmektedir.¹³⁴ Buradan hareketle Baron, Mısır'daki

¹³² Mehmet İpşirli, "Babiâli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c.5, s. 378-388.

¹³³ Doktor ve aynı zamanda cerrah olan Antoine Clot, Mehmet Ali Paşa'nın doktoru, askeri ve sivil tıp servisinin genel müfettişi, uluslar arası Paris tıp akademisinin üyesi olan ve 30 yıl Mısır'da ikamet eden, 1793-1868 yılları arasında yaşamış Fransız doktordur. Bkz: Gerard N. Burrow, Clot-Bey: Founder of Western Medical Practice in Egypt, *The Yale Journal of Biology and Medecine*, n.48, 1975, s.251-257.

¹³⁴ M. Clot Bey, *Mohammed Ali Vice Roi d'Egypt*, Paris, Victor Masson et Fils.

Mehmet Ali idaresinin hükümete ekstra gider ve harcama çıkartmadığından dolayı hükümetin bu idareden hoşnut bile olması gerektiğini savunmaktadır. Zira Enver Ziya Karal'ın verdiği bilgilerden, Mehmet Ali Paşa döneminde Mısır'ın gelirlerinin hızla arttığı; Paşa Kahire Valiliğine atandığında (1804) gelirinin 13 bin kese altın olduğu, görevinin ikinci yılında 18 bin kese, dördüncü yılında 35 bin kese, daha sonraları bu rakamın 400 bin keseye yükseldiği ve bunun 12 bin kesesinin İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır.¹³⁵ Buradan hareketle Mehmet Ali Paşa yönetimindeki Mısır'ın Osmanlı Devleti'nde yol açtığı siyasi ve akabinde mali sıkıntıyı bir kenara koyulursa, genel itibarla Mısır'ın kendi içinde oldukça zengin ve Avrupa tarzında gelişim gösteren bir eyalet olduğu söylenebilir.

Mısır ve Suriye'den başka, Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak yerli hanedanlar tarafından idare edilen Sırbistan, Eflak ve Boğdan beyliklerine de değinen Baron, bu beyliklerin aslında gelirlerinden az bir kısım ödediklerini, ayrıca bu prenslerin Babıâli'ye görevlerinin onayına sahip olmak için hediyeler gönderdiklerini belirtir.¹³⁶ Baron, kendilerine has idareciler ile yönetilen bu eyaletlerin belirlenmiş sabit vergileri ile ilgili şu rakamları verir: Mısır, Suriye ve Arabistan eyaletleri; 16.000.000 kuruş, Eflak Beyliği; 2.000.000 kuruş, Boğdan Beyliği (Moldova) 1.000.000 kuruş, Sırbistan Beyliği 3.500.000 kuruş¹³⁷ olarak vergilendirilmişlerdi.¹³⁸

2.1.5. Osmanlı Sultanlarının Özel Gelirleri

Bilindiği üzere Osmanlı Sultanlarının, devletin genel kamu gelirlerinden bağımsız olarak kendilerine has özel gelirleri vardı. Padişahların bu şahsi gelir ve giderlerine ait işleri yürüten bu kuruma da Hazine-i Hassa denirdi. Sultanın özel gelirlerinin büyük bir kısmı sultanın kendine ait olan yurtluk arazilerden, tarla, bahçe ve korulardan oluşmaktaydı. Diğer bir kısmı ise, imparatorluğun para üretiminden, maden ocaklarından, İstanbul gümrüğünün ürünlerinden, kendi yakın çevresinden aldığı

¹³⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.127.

¹³⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.66.

¹³⁷ Baron, bu miktarları frank değerinden şu şekilde vermiştir: Mısır, Suriye ve Arabistan eyaletleri;4.320.000 frank, Eflak Beyliği;560.000 frank, Boğdan Beyliği; 280.000 frank, Sırbistan Beyliği;945.000 frank.

¹³⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.66.

hediyelerden, müsadere usulüyle el koyduğu mallar ve sultanın kendisine kalan miraslardan oluşmaktaydı.

Baron'un raporlarından öğrendiğimize göre, sultana ait malikâne toprakları aşırı geniş değildi; bunlar henüz yakın bir döneme kadar ancak 500.000-600.000 frank etmekteydi. Sultanın en çok kazanç sağladığı gelir kalemi, para basımından elde edilen gelirdi. Baron'un verdiği bilgiye göre, son dönemlerde Sultan'ın bu birimden kazancı 40.000.000 kuruşa yani 10.080.000 franga yükselmişti.

Baron, Sultana gelir sağlayan hatırı sayılır bir diğer gelir kaleminin ise, İstanbul Gümrüğü olduğunu belirtmektedir. İstanbul Gümrüğü'nün devlet başkanının şahsi servetine hayli yarar sağladığını belirten Baron, özellikle afyon ve ipek üreticilerinin, ürünlerinin satışa çıkışı için ödemekle yükümlü oldukları verginin hükümet tarafından zorunlu tutulduğu bilgisini vermektedir. Baron, bu sebeple şahısların bu vergiyi gelirleri devlete iletilen İzmir Gümrüğü'nde ödemek yerine, gelirleri direkt olarak sultanın şahsi hazinesine aktarılan İstanbul Gümrüğü'nde ödediklerini belirtmektedir. Bundan elde edilen kazancı ise genel olarak, 30.000.000 kuruş yani 8.000.000 frank olarak belirler.¹³⁹

Sultanlar için yapılan ve onların şahsi hazinelerine intikal eden arazi, ev ve yerleşim yerleri gibi hediyelerden bahseden Baron, bu hediyelerden memurlar, paşa ve valiler tarafından her sene görevlerinin onayını almak ve devamını garantilemek için hükümete de gönderildiğini; dolayısıyla bu kalemin hazine için hayli kazançlı olduğunu belirtir.

Müsadere usulü ile elde edilen gelirlere de değinen Baron, daha önce de belirtildiği gibi, önceden sadece bir suç işleyen yahut devlete karşı isyan eden devlet memurlarının mallarına el koyulduğunu ve kanunların fazlasına izin vermediğini belirtmektedir. Ancak Baron, son yıllarda artan bir biçimde sultanların ölen tüm devlet memurlarının mal ve mülklerine el koyup, kendi hazinelerine aktardıklarını söyleyerek, bu uygulamaya Sultan Mahmut'un son verdiğini ifade eder. Müsadere usulünün uygulanmasına ilişkin birkaç örnek veren Baron, yeniçerilerin ilgasından itibaren dört tane hayli zengin memura müsadere yapıldığını belirtir. Bunlardan en sonuncusunun Baron'un İstanbul'daki ikameti sürecinde gerçekleştiğini söyleyerek, bu örneği açıklar.

¹³⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.68.

Baron, buğday işi ile uğraşan Ahmet Paşa adlı bir kişinin 5.000.000 franklık bir servet bıraktığını, bu miktarın paşanın ailesi ve yakınları arasında paylaşıldığını; 3.000.000 frankın ise sultana ayrıldığını belirtir. Bu hususta bir başka açıklamaya daha yer veren Baron, Ahmet Paşa'nın ölümüne değinen bir Türkün, kendisine 800.000 frank miras bırakarak ölen başka bir memurdan bahsettiğini ve hatta müsadere usulünün tehlikeli birkaç yönünü de kendisine anlattığını belirtir. Baron'un raporunda yer verdiği bu iddiaya göre, eskiden sultan insanların mirasına el koymak için, onların kafalarını kestiriyor ve bazen onları zehirliyordu.¹⁴⁰

Bunlardan başka, Sultanların mutlak güçleri olmasına karşın çok nadiren imparatorluk hazinesine dokunduklarını, tam tersine sık sık hazineye borç verdiklerini ifade eder. Bu hususta birkaç örnek vermek gerekirse, 1768-1774 Osmanlı- Rus Savaşı ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı maliyesi oldukça zor duruma düşmüş, mağlup olan Osmanlı, tarihinde ilk defa savaş tazminatı ödemek zorunda kalmıştı. Savaş sonunda kaybedilen topraklar nedeniyle, bu bölgelerin gelirlerini de kaybeden İmparatorluk, Rusya'ya üç senede, üç taksitle ödenecek olan toplam 15 bin kese altın borca girmişti. Bunun ciddi bir mali sıkıntı oluşturması üzerine, Baron'un ifadesiyle "*Belki de Sultan'ın özel hazinesine geri ödenmesi mümkün olmayan bir miktar olan*" 110.000.000 frank Sultan'ın hazinesinden alınmak zorunda kalınmıştır. Buna benzer bir örneğe de daha yer veren Baron, Mehmet Ali Paşa ile İstanbul arasında yaşanan gerginlik ve akabinde ki savaş esnasında bu sefer de Sultan Mahmut'un imparatorluk hazinesinden 20 milyon kuruş aldığını ifade eder.¹⁴¹

2.2. Osmanlı Devleti'nde Kamu Harcamaları

Osmanlı Devleti'nde bilindiği üzere, kamu harcamalarının büyük çoğunluğu eyaletlerin kendi bütçesinden veya bu harcamalar için kendilerine tahsis edilmiş gelirler aracılığıyla karşılanmaktaydı. Baron'un ifadesiyle, her vilayet, kendi yerel harcamalarını, yönetim giderlerini, yollarının bakım masraflarını, kamuya ait binaların, türbelerin bakımını, kalelerin bakım ve tamirini, askerlerin geçiş yaptıkları alanların bakımını sağlamak ile

¹⁴⁰ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.68.

¹⁴¹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 2 Ocak 1834, no: 74/51. 3.kısım, s.66.

yükümlüydü. Fakat Baron'a göre, dönem itibariyle Osmanlı Devleti'ndeki güçsüz-zayıf gelirler ile devletin ancak sıradan giderlerinin karşılanabilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin genel gelirleri ile ilgili birkaç rakam veren Baron, kendi ifadesiyle "Muhteşem Süleyman"'ın yönettiği geniş imparatorluk döneminde devletin gelirlerinin 90.000.000 frank iken II. Mahmut döneminde bu gelirlerin yalnızca 35.000.000 frank değerinde olduğunu ve bu meblağ ile dönem itibariyle devletin giderlerini karşılamamanın oldukça zor olduğunu belirtir. Yavuz Cezar'a göre ise devletin 1838 yılında yıllık ortalama 250-300.000.000 kuruş toplam geliri vardır ve bu gelirlerin büyük çoğunluğunun da parada yapılan taşşıştan elde edilmiştir.¹⁴²

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nin özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda karşılaştığı mali bunalımlar ortaya ciddi bir gelir-gider dengesizliği çıkarmıştı. Bozulan mali yapının yanında, devletin vergileri etkin bir şekilde toplayamaması, uzun süren savaşlar, buna bağlı olarak ödenemeyen maaşlar ve kaybedilen savaşlar neticesinde azalan hazine gelirleri gibi birçok neden Osmanlı Devleti'ni mali bir krizin içine sokmuştu. Bu tarihi gerçekten hareketle Baron, Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderleri ile ilgili birkaç değerlendirme yapmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde feodal milislerin bakımı askeri tımarların getirdiği gelirler tarafından sağlanmaktaydı. Baron'a göre, bu gelirler Kanuni Sultan Süleyman döneminde devlete hatırı sayılır bir gelir kaynağı oluşturmaktayken, Sultan Mahmut döneminde uzun süren savaşlar ve topraklarını terk eden sipahiler nedeniyle azalmıştır. Baron'un verdiği rakamsal bilgiye göre dönem itibariyle bu gelirler ancak 24.000.000 frank etmekteydi.¹⁴³

Bununla birlikte, devlet ve hazine için oldukça değerli olan ordu ve donanmanın devletin giderlerinin neredeyse tamamını kapsamış olduğu bilgisini veren Baron, bu sebeple ordu ve donanmanın ihtiyaçlarının büyük bir kısmının karşılanması için taşra yönetimlerinin bedavaya yahut düşük bir fiyata ürün temin etmek için zorlandığını belirtmektedir. Bu hususa bir örnek veren Baron, son zamanlarda seraskerlere, süvariler için arpaya ihtiyaç duyulduğu bilgisinin verildiğini belirtmiştir. Bunun üzerine çıkan bir

¹⁴² Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s.280.

¹⁴³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım, s.78.

tezkere ile İzmit'te var olan tüm arpanın, normalde 13 kuruş değerindeyken, 7 kuruş karşılığında satın alınması emri verilmişti.¹⁴⁴ Buradan anlaşıldığı üzere eyalet yönetimlerinin gider kalemlerinin başında ordu ve donanmanın ihtiyaçları için yapılan harcamaların var olduğu görülmektedir.

Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin gider kalemlerinden birinin de işçilere ödediği maaşlar olduğunu belirten Baron, hükümetin çalışanlara oldukça düşük maaşlar vererek, giderlerini azaltmaya çalıştığını belirtmektedir. Raporlarda verilen rakamlara göre, hükümet işçilere günlük 1 ila 3 kuruş arası gündelik verilirken, hükümet dışında işçi çalıştıranlar yani özel işyerleri İstanbul'da işçilerine 5 ila 6 kuruş arasında bir gündelik vermekteydi.¹⁴⁵ Yine Baron'un verdiği bilgilere göre, devletin memurlarının büyük çoğunluğu hemen hemen aynı durumdaydılar ve bu memurların şuan için işleri, gelecek için ise emekli maaşları yoktu.¹⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin giderlerini kendilerinin barış zamanlarındaki bütçeleri ile kıyaslayarak açıklamaya çalışan Baron, örnek olarak 1827 yılı Fransız bütçesini alır. Baron'a göre, Osmanlı Devleti'nde gelirleri azaltan, kamu hazinesinin aleyhinde; borçların faizi, kefaletler, diplomatik harcamalar, emekli maaşları, nazırların maaşları, vilayetlerin giderleri, kamuya ait harcamalar, adli masraflar gibi giderler mevcuttur. Eğer bu giderlerin tümü bizim 1827 yılındaki bütçemizde var olsa idi ve vergi toplama giderleri de bütçe giderlerine eklenseydi, bütçemiz 990 milyondan 370 milyon franka inerdi diyen Baron¹⁴⁷, bu hesaptan anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nin giderlerini takriben 620.000.000 frank olarak ifade etmektedir.¹⁴⁸

2.2.1. Kamu Borçları

Osmanlı Devleti'nin borçlarından bahsetmeden evvel, devletin içinde bulunduğu ekonomik durum ile ilgili bir değerlendirme yapmak doğru olacaktır. Bilindiği üzere,

¹⁴⁴ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım, s.79.

¹⁴⁵ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım, s.79.

¹⁴⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım, s.79.

¹⁴⁷ "Si nous en retranchons ensuite les frais de perception qui sont un peu de chose en Turquie, Notre budget se trouvera réduit de 990 à 370 millions.", AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım s.79.

¹⁴⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım, s.79.

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıla kadar hemen her bakımdan Avrupa Devletleri ile aynı seviyede bulunan bir yapıya sahipti. Mali bakımdan ciddi farklar bulunmasa da, Osmanlı Devleti özellikle Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rus çarlığı arasında 1683-1699 yılları arasında gerçekleşen Kutsal ittifak savaşları nedeniyle Osmanlı Devleti uzaktaki sınırları korumaya çalışırken kaynaklarını ciddi oranda kullanmış ve mali problemler diğer problemlerle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nde 1699 Karlofça Antlaşması ile zaten başlamış olan askeri ve siyasi gerileme, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda çeşitli cephelerde savaşlar ve karışıklıklar, ticarete gayrimüslim azınlıkların egemen olması ve benzeri diğer nedenlerin yanı sıra, özellikle Avrupa'da makineleşme ve yeni teknolojilerin üretime girmesi gibi Batı Avrupa ülkelerinin lehine iktisadi ve askeri unsurları içinde barındıran gelişmeler ile sanayi devriminin gerisinde ve hatta dışında kalması sonucu daha da hızlanmıştı.¹⁴⁹ 1800'lü yılların başından beri Avrupa ülkelerinin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın sanayi devrimini gerçekleştirmesi ve gelişen endüstri ürünleri için pazar arayışına girmeleri ile bu devletler dünya çapında, ekonomideki ağırlıklarını ortaya koymuşlardı. Bu esnada Osmanlı Devleti'nin 1808 yılında ayanlarla imzaladığı Sened-i İttifak ile ayanların vergi gelirlerinin çoğunluğunu kendi tasarrufları altına almaları Osmanlı Devleti'ni mali olarak zora sokan bir diğer unsur olmuştu. Bu mali sıkıntıya Osmanlı İmparatorluğu'nda baş gösteren Rum ayaklanmaları ve isyana karışan Avrupa Devletlerinin 1827 yılında (İngiliz, Fransız ve Rus gemilerinin) Osmanlı Donanmasını Navarin'de yakmaları da eklenmişti. Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarla baş başa kaldığı bir anda, Rusya, Yunan sorununa çözüm bulmak bahanesiyle harekete geçmiş ve Osmanlı sınırlarına saldırıya geçmişti.¹⁵⁰ Rusya'nın Edirne ve Erzurum'u işgali üzerine Rusya'dan barış talebinde bulunan Osmanlı Devleti, 1829 yılında Edirne Antlaşmasını imzalayarak Avrupa Devletleri'nin bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulması yönündeki Londra protokolünü de kabul etmek zorunda kalmış ve bu antlaşma maddeleri gittikçe kötüleşen mali yapıya yeni giderler eklemişti. Osmanlı- Rus Savaşını sona erdiren bu antlaşma, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin imzaladığı maddi, manevi en ağır antlaşmaydı.¹⁵¹

Raporlarında bu tarihi gerçeğe atıfta bulunan Baron, Osmanlı Devleti'nin bu zamana kadar çok ciddi bir borcunun olmadığını ancak bu antlaşma ile yüklü bir miktar savaş

¹⁴⁹ Bıltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 2009, s.5.

¹⁵⁰ Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, c.III, s. 189.

¹⁵¹ Yaşar Yücel, Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 191.

tazminatı ödemek zorunda kaldığını belirtir. Bu antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti, Rusya'ya 10 taksitte ödemek şartıyla 10.000.000 duka altın savaş tazminatı verecektir.¹⁵² Nicolae Jorga, Osmanlı Tarihi adlı eserinde bu rakamı 15.000.000 Hollanda dukası olarak vermektedir.¹⁵³ Bu rakam Baron'un raporlarında 11.500.000 duka altın olarak belirtilmektedir.¹⁵⁴ Ki bu miktar mali durumu zaten bozulmuş olan bir devletin altından kalkamayacağı bir yükü.¹⁵⁵ Baron'un raporlarında bu borcun ödenme biçimine ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Raporlarda verilen bilgilere göre, Babıâli ilk olarak antlaşmadan sonra Rus tüccarlarına tazminat olarak ödenmesi gereken 1.500.000 Hollanda dukasını ödemişti. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Rusya'ya elçi olarak gönderilen Damat Gürcü Halil Rıfat Paşa ise 1830 yılında Rusya Hükümeti'nden 2.000.000 dukalık bir indirim elde etmişti. Baron'a göre, 3 Şubat 1830 tarihinde Avrupa devletlerince Yunan meselesine nihai kararı vermek amacıyla toplanan ve bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulmasını öngören protokolü Babıâli'nin zor ve acı da olsa kabul etmesinin ardından, Rusya kalan borç üzerinden 1.000.000 dukalık indirim yapmıştı.¹⁵⁶

1832 yılında Yunanistan adına hareket eden temsilciler ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan protokole göre ise, yeni kurulan devlet Osmanlı Sultanı'na tazminat ve Müslümanlara ait yerler ile camilerin bedeli olarak 30-40 milyon ödemeyi taahhüt ediyordu.¹⁵⁷ Zaten Rusya'ya olan savaş borcunu ödemekte sıkıntı yaşayan Osmanlı İmparatorluğu aldığı bu tazminat ile borcunun bir kısmını daha ödemişti. Baron'un raporlarında yeni kurulan Yunan Devleti üzerinden alınan bu tazminat 22.000.000 kuruş olarak belirtilmektedir ve bu miktar kalan borcun ancak 1.000.000 dukasını ödemeye yetmiştir.¹⁵⁸ Baron'a göre, Sadaret Kaymakamı Ahmet Hulusi Paşa'nın St. Petersbourg'da elde ettiği 2.000.000 dukalık son indirim ile geriye 4.000.000 duka borç kalmıştı.¹⁵⁹ Yine Baron'un verdiği bilgilerden hareketle, Ahmet Hulusi Paşa tarafından St. Petersburg'da akdedilen uzlaşmaya göre, geriye kalan borç, Rusya hükümetine yıllık

¹⁵² Yaşar Yücel, Ali Sevim, *a.g.e.*, s.191.

¹⁵³ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, c.V, s.293.

¹⁵⁴ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım, s.80.

¹⁵⁵ Turan Karanfil, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Edirne ve çevresi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, Ekim 2005, s.79.

¹⁵⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım, s.80.

¹⁵⁷ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 296.

¹⁵⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım, s.80.

¹⁵⁹ Baron'un hesabına göre; 47.720.000 frank.

500.000 duka ödeme yapmak suretiyle ödenecekti. Bununla birlikte, Rusya hükümetine borçlu bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni kurulmuş olan Yunan Devleti'nden 10 Temmuz 1832 yılında belirlenen oran ile halen 18.000.000 kuruş yani 5.220.000 frank alacaklı olduğu ve Babiâli'nin 13 aydır kendisine ödenmesi gereken bu miktar için Yunan Devleti'ne şikâyetle bulunduğu Baron'un raporlarında belirtilen bir diğer unsurdur.¹⁶⁰

Raporların kaleme alındığı tarih olan 1834 yılı dikkate alınacak olursa imparatorluğun borçları Baron'un da ifade ettiği gibi genel itibarla savaş tazminatlarından meydana gelmekteydi. Ancak, hükümet ve birçok bakanlık bozulan mali yapıdan dolayı ortaya çıkan bütçe açıklarını kapatmak ve yahut savaş giderlerini temin etmek ve ihtiyaçlarını karşılamak için iç borçlanmaya başvurduğu da Baron'un üzerinde durduğu bir husustur. İç borçlanmada İslam devletlerinin çoğunda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de iltizam sistemi hem vergi toplama hem de kısa vadeli iç borçlanma için kullanılmıştı.¹⁶¹ Buna göre, devlet bir gelir kaynağından (mukataadan) vergi toplama hakkına sahip olan kişiden muaccel denen bir peşin ödeme ve ardından her yıl belli bir miktarda yapması gereken ödemeyi bekliyordu.

Buradan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti 1834 yılı itibariyle, 1856 Kırım Savaşı sonrasında gireceği gibi bir dış borçlanma krizinin içersinde değildir. Dönem itibariyle, Osmanlı Devleti iç borçlanmaya ağırlık vermiş ve bu iç borçlanma birkaç bakanlığın bünyesinde de kendini göstermişti. Bu iç borçlanmaya örnek olarak donanmayı ve harbiye nazırlığını veren Baron, donanmanın yaklaşık 40.000.000 kuruş; harbiye nazırlığının ise 10.000.000 kuruş borcu olduğunu belirtir. Bu bakanlıkların borçlarını kendi imkânları ile peyderpey ödediklerini ve borçları üzerinden çeşitli indirimlere de sahip olduklarını ifade eden Baron, Tahir Paşa'nın (Çengelöğlü Tahir Mehmet Paşa) alacaklı tahsildarlar ile borçlular arasında bir düzenleme yapmaya başladığını ve alacaklılarının %60 oranındaki kaybını onlara ödediğini belirtir.¹⁶² Bununla beraber iltizam usulü ile iç borçlanmada dikkatini çeken başka bir noktaya da değinen Baron,

¹⁶⁰ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım, s.80.

¹⁶¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.207 (Şevket Pamuk'un birden fazla çalışması referans olarak kullanıldığından bu çalışma kısaca "Paranın Tarihi" olarak gösterilecektir.)

¹⁶² AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım, s.79.

hükümetin ve bakanlıkların ekonomik olarak zor durumda olduğunu bildiği halde, mültezimlerin ve tüccarların niçin hükümet ile bu işi yapmaya devam ettiklerini ve hükümete niçin borç verdiklerini merak ettiğini belirtir. Onların da Baron'a cevaben, hükümet ile yaptıkları işte kazançlarının büyük olduğunu ve sonunda muhakkak hükümetten bir şeyler elde ettiklerini belirttiklerini bildirmektedir.¹⁶³

2.3. Osmanlı Devleti'nde Para ve Para Darbında Tokat Şehri

Osmanlı'da para sistemi, madeni para rejimine dayanıyordu ve ilk sikke devletin kurucusu Osman Bey tarafından basılmıştı.¹⁶⁴ Osmanlı Devleti'nde asıl parayı gümüş sikkeler oluşturmaktaydı. I.Süleyman devrine kadar (1520-1566) her padişah başa geçtiğinde bu sikkeleri kendi adına bastırarak tecdid-i sikke siyaseti uygulardı.¹⁶⁵

Osmanlı parasının gelişimini dönemsel olarak ele alırsak, incelenmekte olan II. Mahmut dönemi daha rahat anlaşılacaktır. 1300-1477 yılları arası, devletin gümüşe dayanan ve istikrarlı bir para birimi olan akçeye sahip olduğu kuruluş dönemidir. 1477-1585 yılları ticarete gelişmelerin yaşandığı, Osmanlı Devleti'nin mali, iktisadi ve siyasi olarak güçlü olduğu dönemde altın, gümüş ve bakır sikkelerden oluşan üçlü para sistemini kullandığı bir dönemdir.¹⁶⁶ 1565-1600 yılları arası Osmanlı'da fiyat artışları dönemi olarak nitelenebilecek ve Osmanlı piyasalarında yabancı madenlerin-sikkelerinin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Avrupalıların elde ettikleri kıymetli madenler ile "guruş" denen iri gümüş sikkeler görülmeye başlandı ve gümüş paranın bolluğu, içeride mal fiyatlarında yukarı doğru bir harekete sebep oldu. Ülkedeki yabancı para bolluğu ise darphanelerin ve maden ocaklarının kapanmasına neden oldu.¹⁶⁷ 1600-1685 yılları ise sikke tahsisleri dönemi diye adlandırılabilir, Avrupa madenlerinin artış göstermesi ve uzun savaşların getirdiği büyük harcamalar sebebiyle meydana gelen taşışların yaşandığı bir dönemdir.¹⁶⁸ Bu dönemde mali, iktisadi ve siyasi sorunlardan kaynaklanan istikrarsızlıklar parasal sıkıntıları da beraberinde getirmişti. 1690-1840 yılları arasında ise, mali ve iktisadi koşullar yeni bir gümüş para birimini, guruşu

¹⁶³ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 4 Ocak 1834, no: 74/51. 4.kısım, s.80.

¹⁶⁴ Ali Akyıldız, *Para Pul oldu Osmanlı'da Kâğıt Para*, Maliye ve Toplum, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 30.

¹⁶⁵ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.263.

¹⁶⁶ Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 22.

¹⁶⁷ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 268.

¹⁶⁸ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 268.

piyasaya sürmüştü. Bu yıllar altın darlığının şiddetle hissedildiği ve maden kaçakçılığının ciddi manada yaşandığı yıllardı.

1770'lerden 1840'lara kadar sık sık yaşanan savaşlar ve girişilen reformlar nedeniyle Osmanlı maliyesi ciddi boyutlara varan bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalmıştı. Bu mali kriz döneminde tağşişe yani devalüasyona başvuran Sultanların içinde, bunu en fazla ve en hızlı şekilde yapan da Sultan II. Mahmut olmuştu.¹⁶⁹ Zira Anadolu ve Balkanlarda ortaya çıkan bir dizi milliyetçi ayaklanmalar ve savaşlar ile II. Mahmut'un saltanatı İmparatorluk için en zor dönemlerden birini teşkil ediyordu ve bu sıkıntılar ciddi mali bunalımları ve karmaşayı beraberinde getiriyordu. Öyle ki, Osmanlı parasının birçok iç ve dış etkenler sonucunda değer kaybetmesi ve Avrupa paralarının değer kazanması neticesinde II. Mahmut döneminde piyasada 36 çeşit gümüş para bulunmaktaydı.¹⁷⁰ Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde paranın değerindeki genel düşüş hakkında birkaç tespitte bulunan Baron, 1780 yılında 3 frank eden kuruşun bugün ise ancak 27 santim ettiğini ifade eder.¹⁷¹ Kuruşun değer kaybetmesi ile ilgili birkaç rakama yer veren A. Du Velay ise, kuruşun değer kaybetmesinin VXII. asır ortalarında, IV. Murat'ın saltanatı esnasında zuhur ettiğini; İspanyol kuruşu ebadında darp edilen kuruşun İspanyol kuruşu gibi 5 ila 6 frank değerinde olduğunu belirtir. A. Du Velay'a göre, 1774 yılında yarı fiyatına inen kuruş, ancak 2 frank 60 santim etmekteydi. 1780 yılında 2 franga düşen kuruş, 1811 yılında 1 franga düşmüştü.¹⁷²

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti 1690'lardan itibaren kendi sikkesinin egemenliğini tekrar kurmaya çalışmış ve 1780'lere kadar bunu bir ölçüde başarmış olduğu söylenebilir. Ancak III. Selim ve II. Mahmut'un Avusturya, Rusya, Yunanistan, Mısır savaşlarıyla içeride derin siyasal bunalımlarla dolu saltanatları sırasında kuruş da tağşişe uğramış ve değerini hızla kaybetmiştir.¹⁷³

II. Mahmut, 1808 yılında tahta çıktığında ise, Osmanlı kuruşunun içinde 5,9 gram gümüş bulunmaktaydı, daha sonraki 30 yılda içindeki gümüş miktarı bazen hızla bazen

¹⁶⁹ Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 205.

¹⁷⁰ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁷¹ AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 2 Ocak 1834, no: 74/51, s.61

¹⁷² A. Du Velay, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁷³ Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 171. (Şevket Pamuk'un birden fazla çalışması referans olarak kullanıldığından bu çalışma kısaca "Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi" olarak gösterilecektir.)

yavaşça azaldı ve Osmanlı parasındaki gümüş 1831-32 yılında 0,5 gram ile en düşük düzeyine indikten sonra 1844 yılında 1 grama çıktı ve böylece içeriğinin %83'ünü kaybetmiş oldu.¹⁷⁴

II. Mahmut döneminde paranın genel olarak değer kaybetmesinin etkilerine değinen Baron, bu kaybın vergileri ve giderleri arttırdığını belirterek, genel idari yapıda hoş olmayan birçok sonucu doğurduğunu ifade etmektedir. Buna göre, vergi tahsildarlarının, zenginlerin ve çiftçilerin, köylerin bu sıkıntılardan yararlandıklarını; köylülerin içinde bulunduğu imkânsızlıklarda onları borçlarını ödemeye zorladıklarını ve bu zengin kesimin insanları adeta senyoral bir bağımlılık çeşidi ile kendilerine bağlı tuttuklarını ifade eder ve halkı kendi kazançları uğruna güçsüz ve sıkıntılar içinde bıraktıklarını belirtir.¹⁷⁵

Baron de Bois le Comte'a göre, Sultan Mahmut her ne kadar bu sıkıntılara karşı geçici olarak bir takım önlemler almaya çalışıp, sık sık sikke taşışına başvurursa da, Osmanlı parası ciddi bir değer kaybında idi. Baron, bu kaybı göstermek için aşağıdaki tabloyu vermektedir.¹⁷⁶

Tablo 4

1764 yılından 1834 yılına kadar Osmanlı Parasındaki Değer Kaybı

Sultanlar	Tahta Çıkış Yılı	Sikkede Yapılan Değişiklik Yılı	Paradaki Altın Miktarı	Paranın Ayarı	Paranın Çeşidi	Altın Paranın Fransa'daki Değeri	Kuruşun Ortalama Kuru	Paradaki Değişiklik Türü
I. Mahmut	1730	-	1/3 dirhem ¹⁷⁷	0.958	3 kuruşluk Fındık ¹⁷⁸	3.51 f	3.50 f	-
III. Mustafa	1757	-	-	-	-	-	-	-

¹⁷⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 171.

¹⁷⁵ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51, s.70.

¹⁷⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51, s.71.

¹⁷⁷ 1 Dirhem; 3,2073625 gr.

¹⁷⁸ Fındık altın: Osmanlı Devleti'nde 1716 yılında piyasaya sürülen bir altın para çeşidi. Bkz: Ali Akyıldız, *Para pul oldu*, s. 33. Fındık altın, Sultan II. Mahmut döneminde 11 kuruş etmektedir. Bkz: Ekrem Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, Doğu Matbaası, Ankara 1958. Sultan II. Mahmut dönemi altın paralar için Bkz: Cüney Ölçer, *Sultan II. Mahmut zamanında darp edilen Osmanlı madeni paraları*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.

Tablo 4'ün Devamı

		1764	1/3 dirhem	0.895	3 kuruşluk fındık	3.28 f	3.30 f	Ayarın düşürülme
Abdülhamid	1773	-	-	-	-	-	-	-
		1780	1/3 dirhem	0.802	3 kuruşluk fındık	2.93 f	3.30 f	Ayarın düşürülmesi
III. Selim	1788	-	“	0.800	8 kuruşluk fındık	1.09 f	1.50 f	Ayarın ve ağırlığın düşürülmesi
IV. Mustafa	1808	-	-	-	-	-	1.50 f	“
II. Mahmut	1808	1808	1/10 dirhem	0.800	Fındık altın	0.87 f	1.20 f	Ağırlığın düşürülmesi
		1817	3/50 dirhem	0.956	25 kuruşluk altın para			
		1822	“	0.802	“	52 c	66 c	Ayarının düşürülmesi
		1823	1/20 dirhem	0.833	10 kuruşluk altın para	45 “	62 “	Ayarının arttırılması, ağırlığının düşürülmesi
		-	1/24 “	0.833	12 “	38 “	62 “	Ağırlığının düşürülmesi
		1827	1/24 “	0.750	12 “	34 “	42 “	Ayarının düşürülmesi
		-	9/320 “	0.875	40 “	37 “	42”	Ayarının arttırılması

Tablo 4'ün Devamı

								ağırlığının düşürülmesi
		1830	9/320 “	0.791	40 “	24 “	33 “	Ayarının düşürülmesi
		1833	½ “	0.828	20 “	22 “	27 “	-

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51, s.71¹⁷⁹

Tablodan anlaşılacağı üzere, Osmanlı parasında, Sultan I. Mahmut'un saltanatından sonra yavaş yavaş başlayan ama sürekliliğini koruyan bir düşüş söz konusudur. Sultan II. Mahmut dönemi ise, paranın değerinde ve çeşidinde en çok değişikliğin yaşandığı dönem olarak görülmektedir. Öyle ki, 1800-1839 yılları arasında, ortalama ağırlığı 2.32 gram olan, 17-22 ayar arasında değişen 31 çeşit altın para basılmıştı.¹⁸⁰ Yine 1792-1839 yılları arasında ortalama ağırlığı 0.19 gram ve ayarı 460 olan çeşitli gümüş paralar basılmıştı.¹⁸¹

Bilindiği üzere 1789-1844 yılları Osmanlı tarihinin en hızlı taşış oranlarını barındıran yıllardır. Osmanlı tarihinin hiçbir döneminde para birimi ve değeri bu kadar kısa süre içerisinde bu kadar yüksek oranda taşışe uğramamıştır.¹⁸² Bu hususta Baron, Osmanlı paralarının değerini oldukça hızlı şekilde kaybettiğini, kendilerinin buna yetişemediklerini ve dolayısıyla imparatorluğun finansal işlemlerini takip etmekte zorlandıklarını belirtir.¹⁸³ Osmanlı parasının hızla değiştiği bu yıllar arasında hüküm süren Sultan II. Mahmut da saltanatı esnasında sık sık taşışe başvurmuştur. Baron'a

¹⁷⁹ Yaptığımız araştırmalar sonucunda, Baron de Bois le Comte'un bu tabloyu, “Pour l'an 1833, présenté au Roi par le bureau des longitudes, Imprimeur libraire du bureau des longitudes, Paris 1832” adlı eserden aldığını anlamaktayız. Bu bölüm, Fransız oryantalist, seyyah ve aynı zamanda tercüman olan Pierre Amédée Émilien Probe Jaubert'e İstanbul'daki Fransız baş ticaret vekili Monsieur Louis Castagne tarafından verilmiştir. 16 Temmuz 1832, Paris.

¹⁸⁰ Selim Tarlan, *Tarihte Para*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama Ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 1992, s.77.

¹⁸¹ Selim Tarlan, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁸² Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, s.210.

¹⁸³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834,no: 74/51, s.71.

göre, paranın tağışında kalpazanlığın artması, halkın para birimine olan güveninin azalması, hükümete karşı oluşabilecek muhalif güçlerin ortaya çıkması gibi dezavantajları olmakla beraber, asıl amaç devlete gelir sağlamaktı. Tağış sayesinde devlet, aynı miktarda gümüşle itibari değeri daha fazla sikke basmakta ve o para birimi cinsinden ifade edilen ödemelerinin daha büyük bir bölümü karşılayabilmekteydi.¹⁸⁴ Bu hususta benzer şeyler söyleyen Baron, Sultanların paranın değer kaybetmesini de paraya yani kâra çevirdiklerini belirtmektedir.¹⁸⁵

Baron, Osmanlı parasının değişken değeri ile ilgili verdiği bu tablodan sonra, 1815 yılından sonra tesis edilen genel barış döneminde, Osmanlı parasının kuru ile ilgili de bir tablo vermektedir.

Tablo 5

1815 yılından 1834 yılına kadar Osmanlı Kuruşunun Değeri

1815-1816	90 centime
1817-1818	85 “
1819	80 “
1820-1821	75 “
1822	70 “
1823	64 “
1824	60 “
1825	55 “
1826	46 “
1827-1828	43 “
1829	38 “
1830	35 “

¹⁸⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 213.

¹⁸⁵ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51, s.71.

Tablo 5'in Devamı

1831	32 “
1832	30 “
1833	27 “
Ocak 1834	26 centime

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51, s.72¹⁸⁶

Tablodan da anlaşılacağı üzere, geçen yıllarla ters orantılı olarak Osmanlı parasının değerinde ciddi bir düşüş görülmektedir. Bu tablo aracılığıyla Sultan II. Mahmut'un saltanat yıllarını kapsayan bu yıllarda yaşanan siyasi sıkıntıların Osmanlı finans sistemi üzerindeki olumsuz etkileri görülmektedir. Osmanlı parasının değer kaybetmesi ile ilgili olarak Pierre Amédée Émilien Probe Jaubert, 1730 yılından 1780 yılına kadar Osmanlı parasının yalnızca ağırlığında azaltmaya gidildiğini, paranın şeklini ve yaklaşık olarak değerini koruduğunu; bu dönemde yeni isimlendirmeler ile paralar basıldığını ancak paranın yine de önemli oranda değişikliğe uğradığını belirtmektedir. III. Selim döneminde yeni ve ağırlığı ile ayarı düşürülmüş bir paranın basıldığını, II. Mahmut döneminde ise, padişahın tahta çıkar çıkmaz paranın ağırlığını düşürdüğünü, bunun 1 kuruşun 40'ta 1'i oranında olduğunu ve paranın 1817 yılında yeniden bir düşüş yaşadığını ifade eder. 1830'lu yıllarda ise 1 kuruşun ancak 33 fransız centimine denk geldiğini belirtir.¹⁸⁷ (1 centime, 1 fransız kuruşudur; Fransız frangının yüzde biridir.) Bu bağlamda elde edilen bu bilgiler ve Baron'un verdiği rakamlar karşılaştırıldığında, Osmanlı parasının dönem itibarıyla birbirleriyle yaklaşık olarak örtüşen değerlerde olduğu anlaşılmaktadır. Böylece, bir Osmanlı kuruşunun yaklaşık olarak 33 fransız kuruşuna tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁸⁶ Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, Archives du Ministère des Affaires Étrangères de France (AMAEF), Paris, Memoirs et Documents, Turquie, no: 74/51, s.72.

¹⁸⁷ Pierre Amédée Émilien Probe Jaubert, "Note sur l'altération que les monnaies turques ont éprouvée depuis 1730 jusqu' à ce jour", Pour l'an 1833 présenté au Roi par le bureau des longitudes, Imprimeur libraire du bureau des longitudes, Paris 1832, s.83. (81-85) Pierre Amédée hakkında detaylı bilgi için Bkz: <http://www.iranicaonline.org/articles/jaubert-pierre>

Bunlardan başka, para basımına da değinen Baron, Osmanlılarda paranın üretim masraflarının, hâlihazırda var olan sistemin iyi işlemeyişinden ve sık sık yapılan değişikliklerden dolayı Fransa'ya göre çok daha masraflı olduğunu belirtir.

İmparatorluğun para basarken ihtiyaç duyduğu madenlere de değinen Baron, Tokat'ın bakır madeni konusunda Osmanlı Türkiye'sinin en zengin bölgesi olduğunu belirtmektedir. Bilindiği üzere, Tokat bakır madenleri ve bakırdan yapılan mamulleri ile XVII. Yüzyıl ortalarından itibaren dikkat çekmeye başlamış ve bakır metalürjisinde Türkiye'nin en büyük merkezi haline gelmişti.¹⁸⁸ Bu dönemde Ergani'den getirilen ham bakır, tasfiye edilerek saf bakır haline getirilmekteydi ve kervanlarla Samsun'a ve İstanbul'a gönderilmekteydi.¹⁸⁹

Bakır, sadece para basımı için değil, gemilerin yapımında ve denizcilikte de kullanılmaktaydı. Geriye kalanı ile ise bakırın ve bakırdan elde edilen ürünlerin ticareti yapılmaktaydı. Öyle ki, Tokat'ta yapılan bakır ticareti, Tokat'ın en büyük ticaret kalemi haline gelmişti.¹⁹⁰ Bu hususta Baron'un verdiği bilgilere göre, Tokat'tan her yıl 7 bin kilogram bakır çıkarılmaktaydı ve 4 defa daha bu miktar kadar çıkarılabildi.¹⁹¹ Baron'un verdiği bilgilere göre, Çengeloğlu Tahir Mehmet Paşa (Kaptan Tahir Paşa), silah fabrikası ve tersanede fazladan bulunan bakırı satışa çıkarmıştı ve 520.000 franka satın alınmış olan 250.000 kilogram bakır ticareti yapılmak üzere bırakmıştı.¹⁹²

Madenlerin, Osmanlı Türkiye'sinde kullanımına dikkat çeken Baron, maden üretiminin yalnızca bir şartla serbestçe yapılabilirdiğini, bu şartında, kazancın yüzde beşinin hükümete verilmesi şartı olduğunu belirtir. Maden işletmesinin halktan az bir kesimin aldığı belirten Baron, bunun nedenin de yerel yönetimlerin halktan bu işin karşılığı olarak ücret talep etmesi olduğunu ifade eder.

Bunun yanında, Osmanlıların maden işletmesi hususunda bir eksikliklerine değinen Baron, Osmanlı Sultanlarının dini ve milli önyargılarından ötürü madenlerin çıkarılmasını ve tarım arazilerinin ekilip biçilmesini yabancılara bırakmadıklarını, ancak bu önyargıları azaldığında buraların işletmesini yabancılara verilebileceğini ve böylece

¹⁸⁸ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s.288.

¹⁸⁹ Mehmet Genç, *a.g.e.*, s.288.

¹⁹⁰ Mehmet Genç, *a.g.e.*, s.288.

¹⁹¹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51, s.72.

¹⁹² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51, s.72.

Osmanlıların genel zenginliklerinin artacağını ifade etmektedir. Öyle ki, Baron'a göre, Osmanlı Sultanı, nasıl bir zenginliğe sahip olduğu hakkında bir fikre sahip değildir. Bu hususta Baron, "*Dünyada neredeyse hiçbir ülke Anadolu'nun sahip olduğu kadar zengin madenlere sahip değildir, bu kaynaklar burada her köşede oldukça boldur, yalnızca bunları kazanca çevirmeyi bilmek gerekir.*"¹⁹³ Diyerek Osmanlı ülkesinin zenginliğini bir defa daha vurgulamaktadır.

¹⁹³ "*Il est peu de contrée au monde qui possède autant de mines que l'Asie Mineur. Les ressources abondent ici de tout côtés, il ne s'agit que de savoir les mettre à profit.*" AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 4 Ocak 1834, no: 74/51, s.73.

BÖLÜM 3: CHARLES JOSEPH EDMOND DE BOIS LE COMTE'UN RAPORLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TİCARET

3.1. Osmanlı Devleti'nin Ticari Yapısı

Baron de Bois le Comte, Osmanlı Devleti'nin ticaret sistemini açıklamaya şu tespit ile başlamaktadır. “*Türk ticaret sistemi, onun idari ve finansal sistemini oluşturan aynı fikirten meydana gelmiştir. Bunlar, eski Arap sistemdeki üç büyük koldur: Direkt vergiler, vergilerin yerel yönetimlerce dağıtılması ve toplanması, yabancı ve yerli ticari ürünlerin serbestçe dolaşımı.*”¹⁹⁴ Türk ticaret sistemini, hemen hemen diğer tüm alanlarda olduğu gibi Arap sistemi ile bağdaştıran Baron, yine buradan hareketle Doğu'daki ticaretin toplumsal hareketlilikte Batı'dakine oranla daha geniş bir yer tuttuğunu ve ticaretin her zaman daha fazla saygınlık ve itibarla çevrili olduğunu belirtmektedir. Baron, ticaretin bu saygınlığını ve önemi Hz. Muhammed'in, “*Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tâcir; nebîler, siddîklar ve şehitlerle beraberdir.*” hadisi ile ilişkilendirmiştir.¹⁹⁵ Bunun yanında, doğulu tüccarların yaşam tarzlarının, haklarında var olan övgüleri ve beğenileri haklı çıkartan yapıda olduğuna değinen Baron, doğulu tüccarların kendi emtialarını kendilerinin takip etmelerini, tüccarların çeşitli birçok bilgiye sahip olmalarını, yaşadıkları ülkelere en uzak yerlerde olan ülkelerdekilerle kurdukları direkt iletişimlerini, beğeniyle karşılar. Bu yönüyle, Baron'a göre, doğulu tüccarların sürekli taşıdıkları silahlarıyla, savaşa hazır bir halde seyahat etmeleri ve onların bu savaşçı gelenekleri ile sahip oldukları pratik bilgileri harmanlamalarını onları belki de Müslüman halk arasında en üstün ve en değerli sınıf konumuna getirmektedir.¹⁹⁶

Bilindiği üzere, bir İslam toplumu olarak ticarete değer veren Osmanlılarda, tüccarlar sosyal mertebede köylü, esnaf, hatta bir kısım askeri zümre mensubunun da üstünde bir

¹⁹⁴ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.81.

¹⁹⁵ Tirmiziî, Büyü 4. Baron'un ifadesiyle; “*Le commerçant droit et juste est au rang des ames les plus élevées par la piété.*” AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.81.

¹⁹⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.81.

prestije sahip idiler. Osmanlı toplumunda ticaret, takbih edilen, küçümsenen değil, aksine istenilen, övülen ve korunan bir faaliyet idi.¹⁹⁷

Osmanlı tüccarları hakkında birkaç noktaya değinen Baron, akabinde Osmanlı topraklarındaki ve doğu ülkelerindeki pazarların yapısına da değinmektedir. Osmanlı pazarlarında, şehirlere kervanlarla gelindiğini ve bunun şehirler için göze çarpan, önemli bir hadise olduğunu belirten Baron, birbirinden çok uzak ülkelerde doğan; bazen pek çok tehlikelerle, yokluklarla, sıkıntılarla dolu bazen de şansla dolu uzunca seyahatler ederek gelen ve çeşitli birçok dilde konuşan insanların ürünlerini sergilediği kervanların, şehirlerde adeta bir toplanma aracı olduklarını ifade etmektedir. Baron'a göre, bu kervanlar, birçok kıymetli ve hatta çoğu zaman pek duyulmamış ürünleri halka sunarlardı. Baron, bu esnada Müslümanların, kervanların seyahatlerini kolaylaştıracak ve onları koruyacak faaliyetlerde bulunmalarının Tanrı tarafından övülen ve hatta kutsal sayılabilen bir hareket olarak kabul edildiği bilgisini de vermektedir.¹⁹⁸

Bilindiği üzere, devlet de ticaret hayatını canlandırmak üzere kervansaraylar inşa etmekteydi. Baron burada bireylerin ticareti kolaylaştırmak için hazırladıkları, şehirleri kaplayan bu muhteşem kervansarayların ve süslü ve şık çeşmelerin ticarete verilen önemden ileri geldiğini belirtmektedir.

Baron, Doğu ülkelerinin hemen hemen hepsinde aralıksız şekilde, sıkıntılar veren savaşların, yağmaların, eşkıyalıkların ve isyanların ortasında devam eden ticari faaliyetleri ve Osmanlı ticaretini saran düşünce gücünü ele almak ve tanımak maksadıyla birkaç örnek vermektedir. İlk olarak Şam kenti ile başlayan Baron, Şam'ın yağmacı Arap orduları ile çevrili olduğunu ve sivil ordularının yani halkın kendi kendilerine karışıklık çıkarttıklarını ve kentin iç savaşlarla çalkalandığını, şehrin bu kervanlar aracılığıyla bu hale geldiğini belirtmektedir. Buna karşılık, diğer örneğini İzmir ile veren Baron, geniş olduğu kadar zengin de olan İzmir ticaretinin “*gürültüsüz, patırtısız, sakince*” sürdüğünü ve İzmir ticaretinin Avrupalı güçlerin bayrağı ile gölgelenmiş olduğunu ve İzmir'in dünyadaki hemen hemen tüm halkların gemilerinin sık sık gelip gittiği bir kent olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁹ Bu yönüyle Baron, Şam ve İzmir'in ticaretini, özellikle İzmir'in yabancı tüccarlara ev sahipliği yapmasından

¹⁹⁷ Mehmet Genç, *a.g.e.*, s. 205.

¹⁹⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.82.

¹⁹⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.82.

hareketle kıyaslamakta ve bu yönüyle İzmir'in bu hususta oldukça ileride olduğunu vurgulamaktadır.

Osmanlı Türkiye'sinde ilk zamanlardan itibaren saygınlığın ve itibarın ticaret ile bağlaşık, ilişkili olduğunu belirten Baron, bu refahın devamı için ticarete dolaşım serbestiyetinin ve özgürlüğünün istendiğini ifade eder. Osmanlılarda eski politik ve dini sistemin takip edildiği süre zarfı içerisinde ise, ticaretin halkı can sıkıcı vergi yükünden koruduğunu belirten Baron, dönem itibariyle hiçbir fazladan verginin, hiçbir iç gümrüğün ve hiçbir polis müdahalesinin ticari emtianın taşınmasında engel arz etmediğini ve düşük vergiler sayesinde bunun uzunca bir süre devam ettiğini ifade eder.²⁰⁰ Bu kısımdan da anlaşıldığı üzere, klasik Osmanlı sistemindeki iç ve dış gümrük rejiminde XVII. yüzyılın ilk on yılından itibaren tedricen Avrupa Devletlerine tanınan indirim ve onlara bahşedilen imkânlarla kadar Müslümanların gümrük oranları bakımından %3 ile en düşük statüde olmalarını göz önünde bulunduran Baron, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış "değişim" baskılarına maruz kalıncaya kadar bu sistemi sürdürmeye çalıştığına atıfta bulunur.

Baron, gümrükler hususunda bir Osmanlı vatandaşının, İngiliz seyyah Monsieur Ughart'a verdiği ve birkaç gün önce aynı seyyah tarafından kendisine iletilen birkaç bilgiyi de nakletmektedir. Bu kişi, Osmanlı Hükümeti'ne ödenen gümrük vergileri ticarete ihtiyaç duyulan güvenliğin ve taşımacılıkta ihtiyaç duyulan kolaylığın sağlanması maksadını taşımaktadır ve bir hükümet, yollarını, rıhtımlarını, köprülerinin bakımını sağlamazsa, bu vergileri adalet üzere toplamaya devam etmeye hakkı olmaz demektedir. Bu yönüyle Türklerin ve Arapların buradan hareketle yola çıktıklarını ve ticaret-vergi sistemlerini bu fikre göre yeniden organize ettiklerini belirtmektedir.

Bunun üzerine doğudaki ticaret sistemi ile batıdaki ticaret sistemini kıyaslayan Baron, doğunun ticaret sisteminin insan sever-hayırsever bir ruhu olduğunu ve insanlar arasındaki yakınlık ve iyiliği sağlayan bir yakınlaşma aracı olduğunu belirtirken; batıdaki ticaret sisteminin ise mücadeleci bir karaktere ve barış zamanının tamam ortasında bile ortaya çıkabilecek bir savaş rekabetine sahip olduğunu belirtmektedir.²⁰¹

²⁰⁰ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.82.

²⁰¹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.83.

Baron'a göre bu her iki topluluk da, ticarete esasında kendi mallarını bir diğerdinden ayırmak suretiyle üstün tutmak için çaba harcamaktadırlar.

Bu tespitlerinden sonra Baron, Türk ticaret sisteminin Türklere kazandırdığı avantajlardan bahsetmektedir.

Türklerin kazandıkları yararı, ilk olarak zahire ürünlerinin ucuzluğu ile ilişkilendiren Baron, halkın bu ülkede yalnızca topraktan çıkan ürünleri elde etmediğini, Osmanlı Türkiye'sinin 4 mevsimin yaşandığı bir ülke olduğundan, çeşitli iklim türlerinin meydana getirdiği her şeyi ve evrende üretilebilecek tüm ürünlerin burada elde edebildiğini belirtmektedir. Ve hemen ardından, Fransa ile bir kıyaslama yapan Baron, *“Bir takım ürünlerin tasarrufu ve kullanımı bizim ülkemizde maddi olarak en üst düzey imkâna sahip zengin sınıflara ayrılmış, tahsis edilmiştir. Bu ürünler, şeker, kahve, baharat gibi her zaman kullanılan ürünlerdir ve bu ülkede bunların kullanımları en alt sınıfa kadar düşmüştür. Bu ülkede halk, İngiliz pamuğunu, Belçika ve Alman çuhasını üretim yerlerindeki fiyatlara giyebiliyor. Sonuç olarak Türk halkı bu sistemleri ile bizim Avrupa ülkelerimizi bir dönem kuşatan ve kemiren sürekli yoksulluktan korunmuş oldu.”*²⁰² Diyerek esasında Osmanlı Devleti'nin doğal zenginliğine atıfta bulunmaktadır.

Zahire ürünlerinin Osmanlı toplumunda değerini korumasını, el emeğine yani insan gücüne dayandıran Baron, çalışmak isteyen herhangi birinin, yeteneğinin sonucunda sadece ihtiyaç dâhilinde değil, gereğinden fazlasını dahi üretebileceğini ve Osmanlı Türkiye'sinde kahvenin, şekerin, tütünün, tuzun, baharatların ve şarabın fiyatlarının gerçekten düşük olduğunu belirtmektedir. Akabinde, Monsieur Broglie'nin İngiltere ve Fransa ile bir kıyaslama yapması maksadıyla, Osmanlı sınırları dâhilindeki İstanbul, Edirne, Selanik, Bükreş, Beyrut gibi şehirlerdeki zahire maddelerinin ve günlük tüketim

²⁰² *“L’habitant se procure ici non seulement les produits du sol; mais tous ceux que les divers climats engendrent, que les divers industries façonnent dans tout l’univers; aussi, des jouissances réservées chez nous aux classes les plus aisées, telles que l’usage habituel du sucre, du café, des épices sont-elles descendues ici dans les dernières classes de la population; le peuple n’apprécie pas moins l’avantage qu’il a de s’habiller avec des cotons anglaises avec des draps belges et allemands presque au prix des lieux de production: Enfin la Turquie a été préservée du ...paupérisme qui envahit et ronge nos états européens en proportion de ce qu’ils sont plus avancés dans leur systèmes restrictions commerciales et de taxes sur les consommations.”* AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye;16 Ocak 1834, no: 74/52, s.83.

için gerekli birkaç ürünün fiyatlarını belirttiği bir tablo vermektedir.²⁰³ (Bkz EK 1) Baron bu yolla iki farklı ticaret sisteminin en temel sonuçlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bundan sonra Osmanlı ticaret sisteminin içinde Sultan II. Mahmut'tan bahseden Baron, Fransız üst düzey yöneticilerinin genel kanısına atıfta bulunarak, Sultan II. Mahmut'un Fransa'da her ne var ise onu taklit ettiğini, bunu da var olanların değeri hakkında açık konuşmaksızın ve Fransızlardan bilgi almaksızın yaptığını belirtmektedir. Buradan hareketle Baron'a göre, Sultan Mahmut, ekonomik sistemde yabancıların vergilerini düşürmek gibi yaptığı değişikliklerle ve buna benzer girişimci açık görüşleriyle, modern Avrupa fikirlerine en yakın görüşlere sahip olan kişidir.²⁰⁴ Bu fikrini ifade ettikten hemen sonra Baron, kendi kendine yönelttiği "*Acaba bu ilerlemeyi eski Arapların tasarladıkları ticaretlerinde ve ticari faaliyetlerinde bulabilir miydik?*" sorusuyla aslında bu zamana kadar sık sık benzeştirdiği Arap ve Türk sistemlerini; hepsinden önce benzeştirdiği Arap-Türk zihniyet ve işleyişini birbirinden ayırmakta ve Sultan II. Mahmut'un ileri görüşlülüğünden hareketle kıyaslamaktadır.²⁰⁵

Baron, kendi ülkelerinde artık önemini kaybetmeye başlamış olan vergisel yapı içerisinde (Baron'un burada Avrupa'da yavaş yavaş kaldırılmaya başlanan iç gümrük vergilerine atıfta bulunduğu sanılmaktadır) Sultan Mahmut'un gelirlerini arttırmak için ticaretle ilişkili olarak 3 çeşit önlem aldığını söyler ve bunları şu şekilde sıralar: Ticaretteki iç dolaşım için yeni vergiler oluşturulması, birkaç ürün üzerindeki vergilerin artırılması ve tekellerin kurulması.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyıl başlarında yapılan antlaşmalar gereği, yabancı tüccarlara gümrük vergilerinde indirimler yapılmış, yeni vergiler ise ticari ürünler için değil, bu ürünlerin ülke içindeki dolaşımı ve gümrükleri için oluşturulabiliyordu. Bu hususa da değinen Baron, Avrupalı tüccarların İzmir'e girişlerinde sadece %3 oranında vergi ödediklerini, bundan başka bir vergiyi kimsenin kendilerinden istemediğini belirtirken, bu tüccarların şehirden çıkarken ürünlerinin Osmanlı sınırları dâhilindeki iç dolaşımı için bir gümrük kapısı bulduklarını ve bunun

²⁰³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.88.

²⁰⁴ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.84.

²⁰⁵ "*Mais peut-on y trouver un progrès sur la manière dont les anciens Arabes envisageaient le commerce et ses opérations?*" AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.84.

için kendilerinin vergi ödemeye zorlandıklarını belirtmektedir.²⁰⁶ Bununla beraber, Sultan Mahmut'un yaptığı eski antlaşmalara göre, çoğu zahire maddeleri olan ticari ürünlerin ülkeden çıkışı için de %3'den fazla bir vergi dayatmadığına değinen Baron, Sultanın kendisinin bu zahire maddelerini, limana gelmeden önce, değişik isimler altında değeri her zamanki gibi %7-8 oranında artan yüksek vergilere tabi tuttuğunu ifade eder. Hatta Sultan'ın ticari ürünler için zaman zaman bu oranı %22'ye çıkardığını bildiren Baron, ipeği buna örnek olarak verir ve ipeğin ancak bu vergileri ödendikten sonra satılabildiğini belirtir.²⁰⁷ Bu yönüyle Baron, Osmanlı Devleti'nin maddi olarak sıkıntılı olduğu dönemlerde yeni oluşturduğu bu vergiler ile yani yaptığı bu vergi reformları ile mali açmazdan çıkmak için bir çözüm aradığını ifade etmeye çalışmaktadır.

Sultan II. Mahmut'un ticaret sisteminde yaptığı reformları ele almaya devam eden Baron, gümrük vergilerini kastederek, bu öldürücü tedbirden çok daha "öldürücü" olan bir önlem olarak tekellerin oluşturulduğunu belirtmektedir.

Bilindiği gibi tekeller ham madde ürünlerinin yurtdışına çıkışını önlemek ve işsiz esnafı himaye altına almak amacıyla tüm imparatorluk içinde genel bir düzenleme ile oluşturulmuştu ve Yed-i Vahid (Tekel Sistemi) yönetimi yerel idarecilere ve hiç kimseye taviz vermeyen yetkililere bırakılmıştı. Dolayısıyla, örneğin bir eyaletteki herhangi bir ürünün tekel olarak satışı yahut herhangi bir emtia çeşidinin tekel olarak satın alınması yetkiye sahip makamlarca yapılmaktaydı. Bu sebeple, birçok ticari ürünün satışına kısıtlama getirilmişti ve bu malların birçoğu artık Avrupa'ya daha pahalıya ulaşmaya başlamıştı. Bu ürünler özellikle, Avrupalıların kendi sanayi malları ve endüstrileri için ihtiyaç duyduğu ipek, meyan kökü, tahıl, haşhaş gibi hammaddelerdi. Bir himaye sistemi olan Yed-i Vahid Avrupalıların tabiri caiz ise Osmanlıları gönüllerince sömürmelerine engel olan bir sistemdi. Buradan hareketle Baron, Osmanlıların bu önlemini kendileri için "uğursuz bir girişim" olarak tanımlamaktadır.

Sultan II. Mahmut'un ekonomik sistemde yaptığı reformlara değinmeye devam eden Baron, Osmanlı Türkiye'sinin içinde bulunduğu durumu yorumlamaktadır. Baron'a

²⁰⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.84.

²⁰⁷ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.85.

göre Osmanlı Hükümetini, oluşturduğu yeni sistem neticesinde kendi kendine verdiği zararlarla ilgili uyarı birçok olay vardır ve hükümetin henüz vazgeçtiği ekonomik sistemin faydalarını fark etmek için maalesef ki, bir dizi felaket ve sıkıntı dairesinden geçmesi gerektir.

Osmanlı Devleti'ni kastederek, uluslar için bu hususta iki seçenek olduğunu belirten Baron, bunların serbest ticaretin faydalarını ya bugün Asya'nın belli bölgelerinde halen var olduğu gibi, kendi düzenleri içinde ilkel ticari fikirlere bağlı kaldıklarında takdir edecekler ya da şuan İngiltere'nin yaptığı, daha sonra Fransa ve Avrupa'nın geri kalanın yapacağı gibi güce ulaşmak için çalışmalar ve etütler yaptıklarında takdir edecekler demektir. Buradan da anlaşılacağı üzere, Baron bu örneği vererek tıpkı İngiltere'nin arzu ettiği gibi, Osmanlı Devleti'nin yed-i vahit usulünü kaldırarak, devlete, Baron'un ifadesiyle "kendi faydası" için en kısa sürede serbest ticaret sistemine geçmesini tavsiye etmektedir. Fakat ardından Osmanlı'nın bu iki durumdan hiçbirine dâhil olmadığını belirten Baron, aksine bir zıtlık-karşıtlık içinde olduğunu ifade eder. Baron'a göre Osmanlı Hükümeti'nin en önemli sorunu, bu vergi düzenlemelerinin kendileri için bir etkisi olup olmadığını incelememesidir. Yani, imparatorluk yaptığı vergi reformlarında kendini ve kendi çıkarını düşünmemektedir.

Bu durum Babiâli'nin ya da daha genel bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl itibariyle içersinde içinde bulunduğu sıkıntılı dönem ile ilişkilendirilebilir. Öyle ki Baron de Bois le Comte da bu hususa Trabzon ticareti ile ilgili bir örnek vermektedir ve Trabzon'da hâlihazırda var olan bir durumdan bahsetmektedir. Bu örneğe göre, daha önceden Trabzon'un Almanya ile Gürcistan-Tiflis üzerinden yaptığı büyük ve önemli bir İran ticareti vardı. Rusya bu önemli ticaret kolundaki gelişimi görüp, buna daha çok önem vermeye çalıştıktan sonra zaten hâkimiyeti altına olan Tiflis'i kullanarak Ocak 1832'de düşük vergileri adeta yasaklayarak daha yüksek vergiler ile ticaretini sürdürmeye başladı. Bu durum karşısında Baron'un ifadesi ile Babiâli kendini "incinmiş ve yaralanmış" hissetmekteydi zira daha evvel yaptığı antlaşmalar neticesinde Rusya ve Avrupa Devletlerine ticarete bir takım imtiyazlar verilmiş, gümrük oranları düşürülmüştü. Dolayısıyla dönem ve içinde bulunduğu sıkıntılı durum itibariyle Babiâli artık bu yasaklamalara cevap veremiyor; bu düşük vergileri olduğu gibi kabul etmek zorunda kalıyordu. Bu durum karşısında sonucun dikkat çekici olduğu kadar hızlı da

geliştiğini ifade eden Baron, daha önce Tiflis üzerinden yapılan ticaretin artık Erzurum ve Trabzon üzerine yöneldiğini belirterek, Babîâli'nin bu vergi sorununu ortadan kaldıramasa da, en azından çözüm arayışında olduğuna dikkat çekmektedir.

Babîâli'nin maruz kaldığı bu durumla ilgili birkaç açıklamaya yer veren Baron, aslında konunun biraz da dışına çıktığını belirterek kendisine ilginç ve bir o kadar da önemli gelen bir konudan bahsetmektedir. Bilindiği üzere Fransa 1830'lu yıllarda Osmanlı Devleti ile ticari vergilerini ve tariflerini yenileme yoluna gitmiştir. Raporun bu kısmında bu hususla ilgili fikirlerine yer veren Baron, Türkler ile yeni tarifeler hakkında görüşürken Onlara eskiden uyguladıkları yöntemden farklı bir yöntem uygulayarak yeni bir düzen açıklamak gerektiğini savunmaktadır.

Baron'a göre Türklere eskiden sıklıkla söylenen şu cümlelerden artık vazgeçilip, onlar için farklı bir yol bulunmalıdır. Baron, *“Evet, biz gayet iyi biliyoruz ki sizin endüstrinizi yok ediyoruz ve size gümrük vergilerinizi %3'ten yukarı çıkarmamaya izin vermeyip, sizi zorlayarak, sizin finansınızı harap ediyoruz. Ama siz bu hususta bir mecburiyet altındasınız ve biz bunu size kabul ettirmek ve buna saygı duymanızı sağlamak konusunda sizden çok daha güçlüyüz”* gibi yıllardan beri kurdukları cümleleri kurmak ve Türklere içinde buldukları durumu böyle izah etmek yerine onları yükseltmek istedikleri gümrük vergileri hususunda bilgilendirip, aslında bu sistemin onlara sağlayacağı avantajlardan bahsetmek gerekliliğini vurgulamaktadır. Baron, buradan da anlaşılacağı üzere bir “üslup” değişikliğine gidip, Osmanlı Hükümeti'nin Fransa ile olan ticaretinde vergileri %3'te sabitlemesi için ikna çalışmalarına başlanması gerektiğini ifade etmektedir. Buna göre Baron, Fransa Hükümeti Türklere, Fransa ile ticaret yaptığı takdirde çok daha güvenli bir sistemin içinde olacaklarını; Fransa'nın kaçakçılığı, yolsuzluğu önlemek için 30.000 kişilik ciddi bir gümrük sistemi kurduğunu; eğer Türkler Fransız tüccarlar ile ticaret yapar ve Fransızların Osmanlı sınırlarında içerisinde serbestçe dolaşmalarına izin verirlerse bunun Türkler için birçok avantajı olacağını savunmaktadır. Bu düşünce değişikliğinin ise eskinin aksine daha kibar bir dille söylemeleri gerektiği kanaatindedir.

Baron Türklerin Osmanlı sınırları dâhilinde Fransızlara ticaret izni vermemeleri halinde, Türklerin Yunanlar ile ciddi sıkıntı yaşayabileceklerini, Yunanların oldukça zeki olduklarını ve ticarete kaçakçılık ve yolsuzluğa başvurup Osmanlı Hükümetini zarara

uğratacaklarını; bu sebeple Fransızların Osmanlı ticaretinde aktif olup, tıpkı kendi gümrüklerini koruma altına aldıkları gibi Osmanlı gümrüklerini de koruyabileceklerini Türklere açıklamak zorunda olduklarını belirtmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, dönem itibariyle Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı mali durumdan faydalanmak isteyen diğer tüm Avrupa Devletleri gibi Fransa da tabiri caiz ise atağa geçmiş; Osmanlı Devleti'ni eskinin aksine incitmeden yeni vergilerle oluşturulan sistemin avantajlarını anlatarak ikna etmek suretiyle Osmanlı ticaretinde ilk sırada yer almak ve yüzde 3 gibi düşük bir gümrük vergisinden faydalanmak kaygısı içine girmiştir. Zira Baron bu amaçlarını açıkça ortaya koyan sözler söyleyen Baron, Türklerin oluşturdukları yeni vergi sisteminde onlar için çok kâr yoksa da, onlara bu sistemin güvenliğinden ve liberalliğinden yani daha özgür bir ticari sistem oluşundan bahsederek, burada uzun zamandan beri şikâyet edildiğini duyduğu konuya bu yöntem ile çözüm getireceklerini belirtmektedir.²⁰⁸

Bundan başka, İstanbul'da halk arasında konuşulurken birçok defa şahit olduğu konuşmalardan bahseden Baron, Babıâli'nin fiyatlarını yükseltmesine izin vermeyen ve O'nun yeniden canlanmasını imkânsız kılan ülkenin Fransa olduğuna dair sözler duyduğunu ifade etmektedir. Baron birbirine benzer türden elde ettiği tecrübeler ve akabinde Osmanlı Devleti'nin finans durumu ile ilgili yaptığı araştırmalar neticesinde daha farklı bir kanaate sahip olduğunu ve esasında Osmanlıların da Fransa'nın yöneldiği bu yola yönelip, Fransa'nın fiyat listelerini uygulamaları halinde kazanç sağlayacaklarını belirtmektedir. Baron'a göre, hızlı bir şekilde kâr etmek isteyen Türklere, bu sistemden elde edecekleri faydanın zamanla geleceğinin belirtilmesi gerekmektedir. Yine Baron'un ifadesiyle, eğer Türkler bunu anlarsa, bir gün Fransızlara ve Fransızların sabitledikleri vergilerine dahi şükrederlerdir. Çünkü Baron'a göre içindeki buldukları güçsüz durumda devam etmektense Fransa ile her ne pahasına olursa olsun ticarete devam etmek Osmanlı için avantajlı olacaktır.²⁰⁹ Bu yönüyle, Fransızların Osmanlı ile ilgili taşıdıkları kanaatin, Osmanlı Devleti'nin "kötünün iyisine" boyun eğmesi gerekliliği olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'ni 12 ticaret bölgesine ayıran Baron de Bois le Comte bu raporunun sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel ticaretini Türk gümrüklerinden aldığı

²⁰⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.86.

²⁰⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/52, s.86.

bilgilere göre tablolar halinde vermektedir. Bundan başka Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracatını; Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri ve Amerika ile olan genel ticaretini Türk ve Yabancı gümrüklerin deklarasyonlarına göre tablolar halinde vermektedir. (Bkz. EK 2)

3.1.1. Osmanlı Türkiye'sinin 12 Ticaret Bölgesine Ayrılması

3.1.1.1. Mısır

Mısır, Baron'un ifadesiyle birbirinden tamamıyla farklı, çok çeşitli pazarları ifade eden bir kenttir. Bilindiği üzere Mısır eyaleti batı ve doğu arasındaki ticaret yolu üzerinde stratejik bir mevkideydi ve devlet merkezi ile güneyde doğu vilayetlerinin arasını birleştirmesi bakımından ekonomik önemi büyüktü.²¹⁰ Buradan hareketle Baron, Mısır'ın hem üretim, hem tüketim hem de Avrupa ürünlerinin Afrika ve Arabistan ürünleri ile buluşmasına ve takasına imkân sağlayan çok önemli bir pazar olduğunu vurgulamaktadır.²¹¹

Baron'un verdiği bilgilere göre, Arap gemileri Süveyş'e kahve, zamk ve güzel kokular-parfümler taşıırken, diğer kervanlar ticari ürünlerini Cosseir'e (Mısır'daki Thèbes kentinin limanı)taşırlardı. Bunlardan başka Mısır'a Berberilerin ve Fas, Tunus, Cezayir, Circe, Marakeş'ten gelen hac kervanlarının, Mısır'a birbirinden farklı ticari ürünler getirdikleri ve Mekke'ye geçmek maksadıyla Mısır'da duraklayıp, ticari faaliyetlerde buldukları Baron'un verdiği bilgiler dâhilindedir. Mısır'da ticari emtialardan başka köle ticaretinin varlığına da değinen Baron, Darfur ve Sennar'dan (bugün Sudan sınırları dâhilinde bulunan bir eyalet) Kahire'ye gelen kervanların köle taşımacılığı yaptıklarını belirtmektedir. Baron, ayrıca Mısır'ın Darfur ve Sennar'dan arap zamkı, devekuşu tüyü, fildişi, altın tozu gibi ticari emtialar ithal ettiğini belirterek, bu ürünlerin daha sonra Avrupa'ya taşınması için Kahire'den Nil ve Mahmutiye limanlarını kullanarak İskenderiye'ye geçerken az bir vergiye tabi olduğunu ifade etmektedir.

Mısır'ın ihracatına da değinen Baron, ziraatın Mısır'ın temel iktisat kaynağı olduğunu ve hububatın İstanbul ve Osmanlı'nın diğer vilayetlerine başlıca ihracat metaı olduğunu

²¹⁰ Seyyid Muhammed Es-seyyid, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c.29, s.567.

²¹¹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.91.

belirtmektedir. Buğdayın ise, büyük oranda Hicaz'a tahsis edildiğini ifade etmektedir.²¹² Bundan başka bilindiği üzere Mısır'ın başlıca tarım ürünleri pirinç, buğday, şeker kamışı, mercimek, nohut gibi ürünlerdi ve Mısır'da bu ürünlere bağlı olarak gelişen şeker, pekmez, kumaş, sabun ve yağ sanayileri vardı.²¹³

Mısır ticaretinde en önemli liman şehirlerine de değinen Baron, özellikle Nil nehrinin her bir ağzında yer alan ve Mısır'ın iç ve dış ticaretinde başta gelen kentler olan Reşid ile Dimyat şehirlerini ele almaktadır. Bu kentlerle ilgili birkaç bilgi veren Baron, İskenderiye şehrinin yaklaşık 65 km kadar doğusunda bulunan Reşid kentinin ticaretinin, İskenderiye kanalının açılmasından sonra önemini kaybettiğini belirtirken, Dimyat kentinin ticari faaliyetlerinin değerinin 6.000.000 franka ulaştığını ifade etmektedir.²¹⁴ Dimyat'ın ticaretindeki bu artışı, dimyat pirincinin satışı ve onun Türk vilayetlerince (Özellikle İstanbul ve Osmanlı Vilayetleri tarafından) satın alınması ile ilişkilendiren Baron, Dimyat'ın takas yolu ile yaptığı ticareti de, tütünün, Suriye ipeğinin ve Karaman kerestelerinin satın alınması ile ilişkilendirmektedir. Bununla beraber Baron, Avrupa'nın bu iki şehrin ticaretine tamamıyla yabancı olduklarını ifade eder.²¹⁵

3.1.1.2. Arabistan, Kızıl Deniz, Hint Okyanusu

XIX. Yüzyılın başlarında Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da hâkimiyeti ele geçirmesi ve Kızıldeniz-Akdeniz ticaretini canlandırma gayretlerine atıfta bulunarak, bölge ticaretinin hareketlendiği ve Babiâli'nin Arabistan ticaretine yeniden yaklaştığı tespitini yaparak konuya başlayan Baron, yabancıların bölge ticareti için kullandığı birbirinden farklı 4 yolu şöyle sıralamaktadır. Buna göre, bölgede ticaret Suriye'den Şam kervanları ile gelenler, Kızıldeniz'in kuzeyinden gelenler, Mısır'dan Kahire kervanları ile gelenler ve Kızıldeniz ile Umman limanlarının açılmasıyla birlikte İran körfezinden gelenler ile yapılmaktaydı. Baron'un verdiği rakamlara göre, yüzyılın başı itibariyle bölgede ithalat

²¹² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.91.

²¹³ Seyyid Muhammed Es-seyyid, *a.g.m*, s.567.

²¹⁴ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.91.

²¹⁵ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.91.

50.000.000 frank; ihracat ise 35.000.000'u kahveden, 4.000.000'u inciden olmak üzere toplamda 40.000.000 franka ulaşmaktadır.

Bilindiği üzere, Kızıldeniz'in tarihinden bugüne önemi, hac yolları ve Avrupa-Hindistan-Uzakdoğu ticaret yolu üzerinde olmasından kaynaklanmaktadır.²¹⁶ Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Vehhabi meselesini kısmen halletmesiyle, Kızıldeniz ticaret yolu tamamıyla emniyet altına alınmış ve böylece mal nakliyatı ile güvenliği konusunda sıkıntı kalmamıştı.²¹⁷ Dolayısıyla Hint okyanusundan, Suriye'den Akdeniz'den ve diğer birçok bölgeden gemiler Kızıldeniz'e gelmekte ve bölgenin stratejik konumu itibariyle mallarını Hindistan'a, Arap Yarımadası'na, Akdeniz ve akabinde Avrupa'ya transfer etmekteydiler.

Bölge ticaretinde özellikle hayli aktif olan Amerikalıların, İngilizlerin ve Hindistanlıların varlığına değinen Baron, bunların kendi emtialarını İran körfezi üzerinden Hicaz vilayetlerine; Hint Okyanusu üzerinden Umman'ın Maskat kentine; Kızıldeniz üzerinden Hicaz ve Yemen'e direkt olarak ulaştırdıklarını belirtmektedir. Ardından buradan kıymetli taşların, incinin, kahvenin, kuru hurmanın, at derilerinin, çivitin, Hint Okyanusu'nda bulunan Sokotra adasının aleo vera (sarısabır) bitkisinin, Yemen'deki Hadramut kentinin tütsü ve buhurlarının, çeşitli zamkların ve Afrika'nın içlerinden gelen parfümlerin ihracatının yapıldığını belirtmektedir.²¹⁸

Bilindiği gibi, Akdeniz ve Kızıldeniz ticaretinde bu bölgelerde bulunan Mısır limanları da oldukça öneme sahipti. Bölgenin ticareti Mısır ile de hemen hemen aynı ürünler üzerinden yürümekteydi ve Mısır bölgeden yukarıda belirtilen ticari emtiaları almaktaydı. İhracat noktasında ise Arap ve Hintli tüccarlara en önemli iktisadi kaynağı olan buğdayı satmaktaydı. Bunun yanında Arap yarımadasında, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu havzalarında yetişmeyen ve ihtiyaç duyulan gıda maddelerinin ihracatını yaptığı Baron'un verdiği bilgiler arasındadır.

Burada Kızıldeniz'deki ticaretin neredeyse tamamıyla Arap yarımadasındaki yerleşiklerin elinde olduğu ve bu yolu kullanan Mısırlıların sadece çok az kazanç sağladıkları bilgisini veren Baron, bölgedeki Arap ticaret filosunun öneminin çeşitli

²¹⁶ Mustafa L. Bilge, "Kızıldeniz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c.25, s.558.

²¹⁷ Mustafa L. Bilge, *a.g.m.*, s.558.

²¹⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.91.

dönemlere göre değişiklik gösterdiğini belirtmektedir. Hicaz bölgesini örnek vererek 1808 yılında, hicaz vilayetlerinin 870 gemisi ve 19.000 gemicisi olduğunu bildirmektedir.²¹⁹

Arabistan Yarımadasının Türkiye ve Orta Asya ile ticaret yollarına da değinen Baron, temel olarak Şam ve Mekke kervanlarının varlığından bahsederek, genel itibarla kervanların yolculuk esnasında farklı ırklardan insanlar ve halklar ile karşılaşmaları halinde herkesin birbirlerinin kanunlara saygılı davranarak alışverişlerini yaptıklarını söylemektedir.²²⁰ Bu da bize bu geniş coğrafyadaki kapsamlı ticaretin düzeni ve işleyişi hakkında fikir vermektedir.

3.1.1.3. Fırat Eyaletleri ve İran Körfezi

Osmanlı Devleti'nin Asya'daki ticari pozisyonunun üstünlüğünü ve önemini anlamak için haritaya bir göz atmanın fazlasıyla yeterli olacağı yorumu ile başlayan Baron, Osmanlı topraklarının, hem Karadeniz, hem Akdeniz hem de büyük Hint Okyanusu'na değin ulaştığını belirten Baron, bu sayede Türklerin dünyanın hemen hemen her yerinde yetişen ürünlere ulaşabildiklerini ve aynı zamanda kolayca elde ettikleri bu ürünleri coğrafi konumlarını aracılığıyla diğer toplumlara ve ülkelere kolaylıkla ulaştırabildiklerini ifade etmektedir. Bilindiği gibi Fırat havzası, Türkiye, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak'ı içinde barındırmakta ve bu yönüyle etrafında bulunan şehirlere de zenginlik ve refah sağlamaktaydı.

XIX. Yüzyılın başları itibariyle Fırat eyaletlerinin ticaretinin, özellikle Türk ve İran'ın bu nehir ile komşu olan vilayetlerinin ihtiyaçlarını sağladığına değinen Baron, bu bölgelerde onların ürünlerinin satışı veya gayet düzenli şekilde işleyen takasının Hindistan, Suriye ve İstanbul'dan gelen ticari emtialar ile olduğunu belirtmektedir.

Ortaçağdan itibaren Irak için olduğu kadar Suriye için de önemli bir yol olan Fırat nehri Osmanlı Devleti döneminde de önemini korumuştur.²²¹ Fırat ve Dicle'nin bitimindeki pozisyonu ile bölge ticaretin en önemli kolunu ise Basra oluşturmaktaydı. Baron'un

²¹⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.92.

²²⁰ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.92.

²²¹ Metin Tuncel, "Fırat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c.13, s.33.

ifadesiyle Basra, bölge ticaretinin en önemli ambarı idi.²²² Bilindiği gibi, şehrin Basra Körfezi ve Şattülarap yoluyla Akdeniz limanlarına ulaşan yolun üzerinde bulunması önemini daha da arttırmaktaydı. Bununla birlikte bölgenin Baharat ticaret yolu üzerinde bulunması da ticaretteki önemini arttıran önemli bir diğer unsurdur.²²³

Bu önemli bölge ile ilgili bilgi vermeye devam eden Baron, Basra limanının 400-500 varillik gemi alma kapasitesinde olduğunu belirtmektedir. İngiliz-Hintlilerin (Les Anglo-Hindous) Surate, Bombay, Bangladeş ve Madras'tan bu önemli Basra limanına şallar, muslin kumaşlar, çivit, Hint baharatları, Avrupa ticari ürünleri, Arap zamkı, parfüm, kahve, Arabistan atları ve Bahreyn incileri getirdiklerini ifade etmektedir.²²⁴ Bunlara ilaveten Basra vilayet kanunnamesinde belirtildiğine göre, Basra'ya getirilen ürünler arasında kumaş, ibrişim, baharat, fındık, kuru üzüm gibi ticari ürünler de bulunmaktadır.²²⁵ Baron'un bu raporda verdiği bilgiye göre Bağdat'tan Basra'ya ve Hintlilere ihraç edilen ürünler ise, direkt olarak Kızıldeniz'den, Suriye'den, İstanbul'dan ve İran'ın içlerinden kervanların getirdiği ürünlerdir. Bunlar; tütün, safran, kükürt, demir, bakır, şal ve değerli halılardır.²²⁶ Basra Vilayet Kanunnamesine göre bölgede yetiştirilen ürünler ise arpa, buğday, hurma ve pirinç gibi ürünlerdir.²²⁷

3.1.1.4. Suriye ve Kıbrıs (Akdeniz'in ve Doğu'nun Limanları)

Baron'un raporunda Suriye ile ilgili belirttiği ilk şey, Suriye'nin Avrupa için çok zayıf bir pazar olduğudur ve Suriye'nin sürekli büyüyen kendi ihtiyaçlarına dahi yetemediğidir. Baron'a göre, tam da bu sebepten dolayı Avrupa'nın ürünleri Suriye'nin içlerine gün geçtikçe nüfuz etmektedir ve bu durum Suriye'de Avrupa mallarına karşı bir beğeniyi doğurmaktadır.²²⁸ Suriye ticaretinin neredeyse tamamının Avrupalı gemiler aracılığıyla yapıldığını belirten Baron, Suriyelilerin bu ticaretteki rollerinin oldukça az olduğuna değinmektedir.

²²² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.92.

²²³ Yusuf Halaçoğlu, "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c.5, s.113.

²²⁴ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.92.

²²⁵ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.m.*, s.113.

²²⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.92.

²²⁷ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.m.*, s.113.

²²⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.93.

Avrupalıların bölge ticaretinde fazla etkin olmadıklarını belirten Baron, Suriye'nin temel ticaretinin, Fırat bölgesi, Arabistan'ın bir kısmı ve İran'ın diğer kısmı ile kervanlar aracılığıyla yapılan ticaret olduğunu ifade etmektedir.²²⁹ Ancak bu raporunda bölgede ticaretinin yapıldığı ürünler hakkında bilgi vermeyen Baron, hac kervanlarının geçtiği yol üzerinde bulunan ve Şevket Pamuk'un ifadesiyle "her yıl büyük miktarda altın ve gümüş akışının yaşandığı ve bu akıştan en çok faydalanan Suriye kentlerinden Halep ve Kahire'den" bahsetmemektedir.²³⁰ Bununla beraber Şam ile ilgili 1825 yılına ait gümrük kayıtlarından hareketle birkaç rakama yer veren Baron, Şam'ın 1825 yılında neredeyse Asya'nın tüm ticari ürünlerinden aldığını ve bu ürünlerin toplam değerinin 18.528.000 frank değerinde olduğunu belirtir. Baron'un verdiği bilgilere göre bu rakam, bütün Suriye'nin aldığı ve Avrupa'dan gelen ticari ürünlerinin değerinin iki katıdır.²³¹ Fakat Baron, raporunun sonunda Osmanlı Devleti'nin ve Suriye'nin ticaret ve denizciliğindeki ihracat ve ithalatı ile ilgili genel bir tabloya yer vermektedir. Baron, birbirinden ayırarak verdiği bu tablolarda, yabancı devletlerin Suriye ve civarındaki ticaretten elde ettikleri ithalat ve ihracat değerleri ile Suriye'nin ithal ve ihraç ettiği ürünler ile bu ürünlerin değerlerini belirtmektedir. (Bkz: EK 3, EK4, EK 5, EK 6)

Bunlardan başka, Suriye'de ticari değeri olan ipek, pamuk ve sabunun ticaretinin yapıldığı ve bölgedeki gayrimüslimlerin Tanzimat dönemi sonrasında Avrupa ticaretinde etkin rol oynadıkları bilinmektedir.²³²

Bu raporunda Kıbrıs'ın önemini Suriye ile ilişkilendirerek belirten Baron, bu adanın yalnızca Suriye'nin Akdeniz ticareti için bir depo yahut ambar vazifesini gördüğünü ifade etmektedir.²³³ Zira Kıbrıs Adası'na Anadolu ve Suriye'den tüccarlar gelmekte, ürünlerini Kıbrıs üzerinden pazarlamaktaydılar.²³⁴ Bu yönüyle Kıbrıs adasının sahip olduğu limanlar ve bulunduğu coğrafi konum itibarıyla Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanında Kıbrıs'ta üretilip ihracatının yapıldığı zirai ürünlerin yanında madenlerin ve tuzun da olması Kıbrıs'ı önemli kılan

²²⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.93.

²³⁰ Necmettin Aygün, *XVIII. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon 2005, s. 95.

²³¹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; Dragon kıyısı-İzmir, 1 Eylül 1833, no:73/36, s.101.

²³² Şit Tufan Bozpinar, "Suriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 552.

²³³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.93.

²³⁴ Kemal Çiçek, *a.g.m*, s.378.

diğer bir unsurdur.²³⁵ Baron, raporlarından birinde Kıbrıs'ta üretiminin yapıldığı ürünleri ve Kıbrıs'ın ithalat-ihracat gelirleri hakkında detaylı tablolar vermektedir. (Bkz: EK 7, 8, 9, 10,11)

3.1.1.5. Tarsus, Trabzon, İzmir, Anadolu ve Ermenistan

İran'ın ürünlerinin Bucharie'den (Keşmir Emirliğinin doğusunda bulunan bir il) uzun yıllardan beri Osmanlı Türkiye'sinin en merkezi toplanma yeri olan Erzurum üzerinden Anadolu'ya, İzmir'e ve İstanbul'a ulaştığını belirterek başlayan Baron, yaklaşık 2 yıldan beri bu ticaretin bir kısmının değişerek, Trabzon üzerinden yapılmaya başladığını belirtmektedir. Baron'a göre, Trabzon dönem itibariyle İngilizlerin yükleme yapmak için geldikleri ve İran'a satmak için kendi ürünlerini getirdikleri oldukça önemli bir şehirdi. Öyle ki, Karadeniz limanlarının yabancı gemilere açılmasından sonra İran ipeğinin ihraç limanı olarak Trabzon önem kazanmıştı.²³⁶ Özellikle 1830'larda buharlı gemi hatlarının kurulmasıyla Trabzon ticareti limanlarda hareketlenmeye başlamıştı. İngiltere'de Accounts and Papers'da (1900) Trabzon ile ilgili yayınlanan belgede, bizim çalışmamızı ilgilendiren dönem olan 1831-1835 yılları arasında Trabzon'a toplamda 535 adet gemi geldiği belirtilmektedir.²³⁷

Osmanlı Devleti döneminde ana yoldan uzaklaşıp ikinci dereceden kervan yolu üzerinde kalan ancak Anadolu- Suriye ana yolu üzerinde bulunduğu için güvenlik ve idari bakımdan önem taşıyan Tarsus'un²³⁸ da daha sonra bu ticari öneme kavuşacağını ve bu ticaretin bir kısmının da Tarsus üzerine yöneleceği Baron'un değindiği diğer bir husustur.

Eskiçağlardan beri, bereketli bir bölgenin dışa açılan kapısı olarak iktisadi bakımdan varlık göstermiş olan İzmir'in ticareti²³⁹, çoğunlukla Erzurum'dan yola çıkan kervanların getirdikleri emtialar veya Anadolu'da ve adaların kıyı şeridinde üretilen ürünlerin satışları ile beslenmekteydi. Bu adalarda yaşayan tüccarlar kendi topraklarının ürünlerini İzmir'e getirmekteydiler. Örneğin Sisam'ın şarapları, kurutulmuş meyveleri,

²³⁵ Kemal Çiçek, *a.g.m*, s.378.

²³⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c. 23, s.521.

²³⁷ Mehmet Murat Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s. 73.

²³⁸ Ali Sinan Bilgili, "Tarsus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c.40, s.113.

²³⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.m*, s.520.

portakalları, sakız mayaları, ipekleri ile Midilli'nin yağları bu gelen ürünler arasındadır. Bunlardan başka, İzmir limanının ithal ettiği ürünler arasında çuha, kalay, kurşun, yazı kâğıdı, şeker, gök ve mor bakkam da bulunmaktaydı.²⁴⁰

İzmir'in ürettiği zeytin, zeytinyağı, üzüm, incir, pamuk ve sebzelerin ihracatından başka, Erzurum-Tokat yolu ile gelen İzmir'e gelen İran ipeği de Avrupa'ya ihraç edilen ürünlerdendi.²⁴¹ Baron, İzmir'in ticaretindeki bu hareketlilikten yola çıkarak, Avrupalı gemilerin İzmir'de bolca bulunan ve ticareti yapılan bu ürünleri almak, Anadolu'nun bu zenginliklerini, ihtiyaç duydukları hammaddeleri, dokunmuş kumaşları ve diğer endüstriyel objeleri, kendi endüstrilerinde kullanmak amacıyla ülkelerine nakletmek için İzmir'e sıkça geldiklerini belirtmektedir.²⁴²

Raporunun sonlarına doğru, İzmir'in hem Osmanlı hem de Avrupa ticareti için önemini ifade etmek isteyen Baron bunu İzmir'in avantajlı konumu ile ilişkilendirmektedir ve gemilerin İzmir limanına kolayca girip, limandan kolayca ayrılmalarının önemli bir kolaylık olduğunu belirtmektedir. Bu kolaylıktan kaynaklı olacak ki, Fransız ihtilalinden sonra İzmir'in Fransa ile ticaret hacmi düşmüşse de, İngiltere ile hızla artmış; özellikle XIX. Yüzyılda İzmir'de İngiltere hem ithalat hem ihracat alanında ilk sırada yer almıştır. Bununla beraber, İzmir'in bu avantajlı konumunun İzmir'i ana-temel ticaret ambarı haline getirdiğini belirten Baron, bu coğrafi konum sayesinde tarihin tüm dönemlerinde Anadolu ile İzmir'in bir ticaret bağlantısı olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki, yıllardan beri, İzmir'in yakınındaki kentlerle ilişkili olan Anadolu ticareti, bazen Sardes'ten, bazen Efes'ten, bazen Bergama'dan ya da Milet'ten Anadolu'ya doğru yapılırdı.²⁴³ Bu yönüyle Ege ve Akdeniz bölgelerinin ticaretinde merkez konumuna yükselen İzmir, Avrupa ticareti için ise Anadolu'nun adeta son durağı pozisyonunda idi.

3.1.1.6. İstanbul ve Karadeniz

Baron'un İstanbul için "*İstanbul, bulunduğu pozisyon bakımından Karadeniz'in ticaretini dünyanın kalan diğer kısmı ile sağlayan bölge olarak isimlendirilir.*"

²⁴⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.522.

²⁴¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.523.

²⁴² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.93.

²⁴³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.93.

²⁴⁴Demektedir. Karadeniz'deki ticaretindeki zorlukların zaman zaman gemicileri korkutup, vazgeçirdiğini belirten Baron, hatta bu sebepten deniz yolu ile ticaretini sürdüren birçok tüccarın, Rusya'da, Tuna'da ve Ermenistan'da üretilip İstanbul'a getirilen ürünleri üretim yerlerine gidip almaktansa, daha pahalı da olsa İstanbul'dan almakta olduklarını ilave eder.

İstanbul ticaretinin bu yönünden bahseden Baron, bunun yanında başka bir tespit de daha bulunur. Baron'a göre, "*İstanbul, Karadeniz'in ticaretini yapmak için ne kadar avantajlı ise, imparatorlukta üretilen ürünlerin ihracatı ve satışını yapmak için bir o kadar zayıftır.*"²⁴⁵ Burada, Baron'un bu görüşünü destekler nitelikte başka bir görüşe yer vermek İmparatorluğun başkentindeki ticari durum ile ilgili bilgi vermeye yetecektir. İngiltere'de Accounts and Papers'da (1843) yayınlanan belgede İstanbul ile ilgili şu açıklama yer almaktadır. "*Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinin şu andaki ticareti sınırlı bir öneme sahiptir ve doğal olarak dünyanın en büyük ticaret depolarından olmasına rağmen, bu muhteşem ticaretin keyfini sürmek yerine, nüfusun cari tüketimi ile sınırlıdır... Türklerin ruhları ve alışkanlıkları ticari değildir ve Hıristiyan nüfus satıcı artıp Türkler tarafından kontrol edilmeyecek kadar baskın oluncaya kadar İstanbul ikincil bir ticari pazar olmaya devam edecektir.*"²⁴⁶

İmparatorluğun elindeki fırsatı değerlendirememesi hususuna da değinen Baron, Osmanlı Sultanı'nın başkent olan bu kentin bulunduğu pozisyon sayesinde sunduğu bu çok önemli avantajın değerini bilmediğini ve İzmir'deki ticaretin araçlarından-fırsatlarından hiç olmazsa bir kısmını İstanbul'a çekmek için uğraşmadığını belirtmektedir. Bu duruma bir istisna gösteren Baron, yalnızca eski Trakya'nın küçük bir kısmının bu ticaret yolunu kullanarak ürünlerini piyasaya sürdüğünü belirtmektedir.

Bununla beraber, başkent nüfusunun sadece kendi başına hayli geniş bir tüketim içinde olduğuna değinen Baron, Fransa'nın gelenek, adet ve giysilerini benimseyip kabul eden Sultan'ın -ki bu Sultan yaptığı reformlarla ve giydiği pantolon ile ses getiren II. Mahmut'tur- bu tüketimi karşılamak için Fransız mallarının satışını büyük ölçüde

²⁴⁴"Constantinople est appelée par sa position à faire de la mer noire avec le reste du monde." AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.93.

²⁴⁵AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.94.

²⁴⁶Mehmet Murat Baskıcı, *a.g.e.*, s.102.

arttırdığını ifade etmektedir.²⁴⁷ Bundan başka Baron, Sultan II. Mahmut'un Fransa'yı taklit ederek yeni ek vergiler koymak ve yönetim sisteminde düzenlemeler yapmak yoluyla tıpkı Fransa gibi her şeyi bir merkeze bağlayıp, bu merkezi sistemden yönetme gayreti içinde olduğundan bahsetmektedir.²⁴⁸ Bu yönüyle Baron'un, 1839 yılında ilan edilecek Tanzimat fermanı ve onun beraberinde getireceği merkezileşme sistemine atfı yaptığı söylenebilir. Böylece Baron, Sultan II. Mahmut döneminde mali ve idari alanlarda merkezileşmek için Tanzimat'tan yaklaşık 5 yıl öncesinde bu tarz merkezileşme fikirlerinin olduğunu, dolayısıyla Tanzimat döneminin oluşum sürecini bizlere göstermektedir. Burada bahsedilen konu ticaret ve ticaretin İstanbul merkezli yapılması bile olsa, bu girişim ve değerlendirme bize Tanzimat sürecinin gelişimi ile ilgili fikir vermektedir.

3.1.1.7. Edirne ve Meriç

Baron'a göre Edirne hatırı sayılır bir nüfusa ve ticari öneme sahip bir merkezdir. Bilindiği üzere Edirne, Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan yol üzerinde çok önemli bir noktada bulunuyordu. Baron'a göre Edirne bu avantajlı pozisyonundan yararlanarak, ihtiyaç duyduğu azıklarını hem kara yolu ile İstanbul'dan sağlayabiliyor, hem de Meriç ve Tunca nehirleri vasıtasıyla İzmir'den sağlayabiliyordu. Edirne'nin bu yönüyle avantajlı olduğunu ifade eden Baron, bu nehir aracılığıyla aynı zamanda Filibe'den pirinç tedarik ettiğini, elde ettiği bu pirinçlerin büyük bir kısmını da İstanbul'a ilettiğini belirtmektedir.²⁴⁹ Ki bu vesileyle gelen pirinç de İstanbul'un en önemli ihracat ürünü haline gelmişti. Bunun gibi Anadolu'dan gelen birçok emtia yalnızca İstanbul limanından değil, İzmir limanından da Avrupa içlerine naklediliyordu.

Bunun yanında Edirne'ye gelen Avrupalı tüccarların Manda derisi, balmumu, yün, ipek, gül yağının gibi ürünleri de satın aldıklarını belirten Baron, bunun Edirne ticaretinin önemi arttıran diğer sebep olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁰ Yaptığı tahıl ticareti ile XIX.

²⁴⁷ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.94.

²⁴⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.93.

²⁴⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.95.

²⁵⁰ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.95.

yüzyılda da ticaretteki önemini koruyan Edirne, hububat ve diğ er zirai mahsullerin pazarı olma özelliğini de taşıyordu.²⁵¹

3.1.1.8. Tuna Vilayeti

Tuna'nın stratejik olarak öneminden bahsederek konuya başlayan Baron, Tuna nehrinin ve kollarının doğ anın insanlara sunduğ u en güzel, en geniş ve en önemli ticaret yollarından biri olduğunu belirtmektedir.²⁵² Bilindiğ i gibi, konumu itibariyle Tuna ve kolları bölge ticareti için pek az ülkede bulunan doğ al bir yol ve kolaylık oluşturur.²⁵³ Bu yönüyle Tuna vilayetlerinin ticaretini aktif hale getiren en önemli unsurdur.

Tuna vilayeti (Vilayet-i Tuna) olarak tanınan Eflak ve Boğ dan'ın gösterdiğ i geliş imler ile Aşağ ı Tuna'da ticari faaliyetlerin de geliş tiğini belirten Baron, Avrupalı devletlerin özellikle Tuna'nın önemli ticaret merkezleri olan Galati ve İbrayil'e²⁵⁴ kürk, buğ day, iç yağ ı almak için yeniden gelmeye başladıklarını ifade etmektedir.²⁵⁵ Fakat Baron, Viyana ve Leipzig'in Eflak-Boğ dan ile olan ticaretinin bu dönem itibariyle kara yolundan yapıldığını ve Eflak-Boğ dan prenslikleri ihtiyaçlarını zaman zaman bu şehirlerden tedarik ettiğini belirtmektedir.

Stratejik açıdan önemi haiz olan Eflak ve Boğ dan, bu konumu itibariyle ekonomik olarak da hayli önemli idi. İstanbul'un yiyecek ambarı olarak tanımlanmakta, bunun yanında Osmanlılar için bir hububat, büyükbaş hayvan, balmumu ve süt ürünleri kaynağ ı özelliğini taşımaktaydı. Bunun yanında, Eflak ve Boğ dan'ın İstanbul'a ihracatını genel olarak bugün Ukrayna'ya ait olan Kili ve İsmail limanlarından, Bulgaristan'ın Varna limanından yüklenen gemilerle İstanbul'a taşındığı da bilinmektedir.²⁵⁶

²⁵¹ M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c.10, s.429.

²⁵² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım s.94.

²⁵³ Arzu Kılınç, "Eflak-Boğ dan ve Karadeniz'de Bal ve Balmumu", *Acta Turcica*, Yıl III, sayı 1/1, Ocak 2011, Editörler, Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altın, s.44.

²⁵⁴ İbrayil (Braila); Romanya'da bulunan, oldukça önemli Aşağ ı Tuna liman kentidir. Bkz. Mihai Maxim, "İbrail(Brahila)", TDVİA.

²⁵⁵ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım s.94.

²⁵⁶ Arzu Kılınç, *a.g.m*, s.45.

Yukarı Tuna'nın ticareti ile ilgili de birkaç noktaya değinen Baron, yukarı Tuna'da Sırbistan ve Bosna'nın nehrin kolları arasında yaptıkları hayvan, sığır, kumaş, dokuma, züccaciye, Avusturya kâğıdının ticaret ve değişiminde sıkıntılar olduğunu belirtmektedir.

3.1.1.9. Arnavutluk ve Adriyatik

Arnavutluk, Akdeniz'in İtalya yarımadası ve Balkan Yarımadası arasında kalmış bir kolu olan Adriyatik Deniz'ine açılan bir ülkedir. Bu bölgenin ticareti ile ilgili bilgi veren Baron, dönem itibariyle bölgenin sürekli hareketli olduğunu ve bölgede bir takım huzursuzluklar olduğunu belirterek, bu sebeple burada ticaret yapmanın tüccarları biraz korkuttuğunu ifade etmektedir.

Arnavutluk'un, İşkodra kentinin bulunduğu avantajlı konumu ve Adriyatik Denizi ile Avusturya'ya yakınlığı ile Osmanlı İmparatorluğu için Dıraç üzerinden en önemli ana iletişim yolu haline geldiğini belirten Baron, ticari emtiaların tümünün bu yol sayesinde Sırbistan, Bulgaristan, Makedonya'ya kadar tüm Rumeli'nin içlerine kadar iletildiğini ve Anadolu'dan gelen ürünleri tüm Rumeli'ye yaymak noktasında önemli bir merkez olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁷

3.1.1.10. Selanik ve Makedonya

Makedonya şehrinin yeni bir ticaret yolu olarak kullanıma açılmasından bahsederek konuya başlayan Baron, bu yeni yolun, Selanik ticaret yolunun önemini azaltan unsurlardan biri olduğunu belirtmektedir. Öyle ki Termakios Körfezi ve Selanik limanı gemiler için demirleme imkânı olan mükemmel bir doğal limandı ve bu sebeple çok aktif bir dış ticarete de sahipti.²⁵⁸

3.1.1.11. Teselya ve Golos (Volos)

Baron'a göre, Yunanistan'ın en eski yerleşim bölgelerinden biri olan Antik Magnesia'da yer alan Volos liman kentinin önem kazanması ile tıpkı Makedonya ticaret yolunun önem kazanması nedeniyle Selanik'in önemini bir miktar kaybetmesi gibi, Teselya da bu liman kentinin hareket kazanması ile ikinci planda kalmıştır. Baron'a

²⁵⁷ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım s.95.

²⁵⁸ Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s.44.

göre, bu durum, ülkenin ürünlerinin satılması ve Avrupa'dan gelen ticari emtialar için depo olması noktasında kendini göstermektedir. Baron'un ifadesiyle, eğer bölgede hububatın serbest şekilde ihracatına izin verilseydi, Makedonya ve Teselya'nın zenginlikleri ve konumları bu limanlara çok büyük bir önem verebilirdi.²⁵⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere Baron, birçok defa yaptığı gibi, Osmanlı Devleti'nde olması gereken ticaret serbestisine atıf yapmaktadır.

3.1.1.12.Kandiye Adası (Girit adası)

Girit adasının, sultana direkt olarak bağlı olan imparatorluğun diğer adalarından ya da Mehmet Ali paşa tarafından yönetilen adalardan daha çok Yunan adaları ve Mora ile ilişkisi olan özel bir pazar halinde olduğunu belirten Baron, adada satışının yapıldığı en önemli ürünün sıvı yağ olduğunu ifade etmektedir. Bundan başka Baron'a göre, Girit limanları, Mısır-İstanbul yolu üzerinde önemli limanlar haline gelmiştir ve adada zeytin ile narenciye başlıca ticari ürünlerdir.

Venedikliler döneminde önemli bir ara iskele görevi yapan Kandiye ise, Osmanlılar döneminde yavaş yavaş eski önemini yitirmeye başlamıştı. Uzun kuşatmalar nedeniyle terk edilen şehir eski canlılığına ve ticaret hacmine kavuşamamıştı.²⁶⁰ Baron bu raporunda tam da bu hususa değinerek, Kandiye'de iç karışıklıklar nedeniyle nüfusun azalmasıyla tüketimi de azalan ve gittikçe fakirleşen bir nüfus yapısının olduğunu belirtmektedir.²⁶¹

Fransız İhtilali'nin uyandırdığı milliyetçilik akımı ile 1821 yılında adada başlayan isyanlar, adaya mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın atanması ile bastırılmaya çalışılmıştı.²⁶² Her ne pahasına olursa olsun adayı muhafaza edeceğini söyleyen Mehmet Ali Paşa'nın sert yönetimi ile adanın aslında umutsuzluğunun ve sıkıntısının daha da arttığını belirten Baron, eğer Mehmet Ali Paşa'nın ada halkını ve Yunanları bu yönetim biçimine alıştıranabilirse, Girit adasının eski ticari önemine kısa bir süre

²⁵⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım s.95.

²⁶⁰ Ersin Gülsoy, "Kandiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.24, Ankara 2004, s.305.

²⁶¹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım s.95.

²⁶² Cemal Tukin, "Girit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c. 14, s.89.

içerisinde kavuşacağını öngörmektedir.²⁶³ Baron'a göre Mehmet Ali Paşa hükümeti nüfusu-halkı düşünmekten çok, ürünleri ve kazancı göz önünde bulundurmaktadır. Ve eğer Mehmet Ali Paşa halkın mutluluğuna özen göstermiyor ve onların fikirlerine saygı duyup dinlemiyorsa, yönetimin tüm enerjisini sadece adadaki üretimi ve gelirleri arttırmaya yöneliyor demektir. Fakat bilindiği gibi, adada 1840 yılına kadar kalacak olan Mehmet Ali Paşa'dan sonra dahi huzursuzluk sona ermeyecektir.

3.2. İzmir ve İstanbul'da Ticaret

3.2.1. İzmir'in Ticari Yapısı

Asırlar boyunca farklı kimliklere sahip birçok topluluğu içinde barındıran İzmir, adeta doğu ve batı dünyalarının bir buluşma ve kaynaşma yeriydi. Özellikle, XVII. Yüzyıldan başlayarak gelişen ve XIX. Yüzyıl ortalarından itibaren yıldızı daha da parlayan İzmir, "Osmanlı'nın dış kapısı" ya da "Doğu'nun Batı'ya açılan penceresi" benzetmeleriyle örtüşen bir liman kentiydi.²⁶⁴ Baron de Bois le Comte ise bu kent hakkında; "*İzmir ticareti beslenmek içindir. İzmir bir taraftan Anadolu'nun ürünlerinin satış için piyasa sürüldüğü, diğer taraftan Avrupa ürünlerinin tüketiminin yapıldığı bir bölgedir.*"²⁶⁵ Değerlendirmesini yapmaktadır.

Baron buradan da anlaşılacağı üzere İzmir'in hem ithalat hem ihracat noktasında hareketliliğe sahip olan bir kent olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Zira bilindiği gibi İzmir, ılıman iklim kuşağında bulunan verimli alanları ve uzun mesafeli kervan yollarını denizle bütünleştiren coğrafi konumu sayesinde canlı bir ticaret yaşantısına sahipti. Bu canlılığı İran ve Anadolu içlerinden gelen kervanlar ile Fransa, Venedik, Ragusa, Dubrovnik gibi Akdeniz ülkelerine ait tüccar gemilerinin alışverişleri oluşturuyordu. Öte yandan, bölgede yetişen ürünlerin önemli bir bölümünün deniz yoluyla İstanbul'a sevkıyatı, İzmir'in ticaret hacmini yükselten başka bir etkendi.²⁶⁶ Bunun yanında

²⁶³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53, 3.Kısım, s.95.

²⁶⁴ Abdullah Martal, *Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir*, Yazıt Yayıncılık, İzmir 2007, s. 53 (Abdullah Martal'ın birden fazla çalışması referans olarak kullanıldığından bu çalışma kısaca "Osmanlı Döneminde İzmir" olarak gösterilecektir.)

²⁶⁵ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.97.

²⁶⁶ Abdullah Martal, *XIX. Yüzyılın ikinci yarısında İzmir ve çevresinde sanayi ve ticaret*, Doktora Tezi, İzmir 1992, s.68 (Abdullah Martal'ın birden fazla çalışması referans olarak kullanıldığından bu çalışma kısaca "İzmir'de Sanayi ve Ticaret" olarak gösterilecektir.)

Anadolu'nun Avrupa ile ticareti XVIII. Yüzyılda henüz sınırlı bir düzeydeyken, XIX. Yüzyıl başlarında İzmir Anadolu'nun Avrupa'ya yönelik tek ihracat limanı pozisyonuna gelmişti.²⁶⁷

Hem iç hem de dış ticaret için çok önemli bir merkez olan İzmir, Baron tarafından ticaret hacmi ifade edilirken bölgesel olarak ikiye ayrılmıştır. Baron İzmir ticaretinde hem bir artışın hem de ciddi bir gerilemenin varlığından bahsetmekte ve bu gerilemenin İzmir'in Anadolu ve Akdeniz'e en yakın olan bölümlerinde yaşandığını belirtmektedir. Baron'a göre bölgenin ticari hareketliliğindeki azalma, bölgenin refah seviyesinin düşüşe geçtiğini göstermektedir. Bununla birlikte Baron'a İzmir'in ihracat ve ithalatında genel itibarla yaşanan bu düşüş oldukça büyüktür. Baron'un verdiği rakamlara göre, 1816-1832 yılları arasında, İzmir ihracatı 40.000.000 franktan, 22.000.000 franga düşmüş; ithalatı ise 30.000.000 franktan 19.000.000 franga düşmüştür.²⁶⁸

Baron verdiği bu rakamlardaki düşüşün birkaç sebebi olduğunu söylemektedir. O'na göre, yukarı Asya'nın ticaretinin bir kısmının Trabzon ve Tarsus'a yönelmesi, İskenderiye ve Avrupa'nın arasındaki ilişkilerin artması ve bu sebeple Mısır'ın ihtiyaç duyduğu ürünleri artık Avrupa ülkelerinden alması ve kendi ürünlerini ve bundan başka Afrika ile Arabistan'ın ürünlerini ise Avrupa ülkelerine aracısız şekilde satabilmesi bu sebeplerdendir. Bunun yanında, Halep ve Şam'ın da Avrupa ürünlerini direkt olarak alabilmesi İzmir ticaretine alternatif oluşturan unsurlardır. Bundan başka sebepler de sayan Baron, Mora ve Adalarda yaşayan ve İzmir'e gelen Rumların, önceden ürünlerini satmaya İzmir'e giderken artık Venedik ve Trieste'e gitmeleri ve hükümetin zorlaması ile bunların İstanbul'a da gelmeye başlamaları ve sonuç olarak tek el idarelerinin kurulup, ürünlerin satışının hükümet tarafından kısıtlanması, Baron'a göre, Anadolu ve İzmir'in ticaret hacmini düşüren en önemli etkenlerdir.

Baron de Bois le Comte raporuna İzmir'deki ticari yapıdan ve satışının yapıldığı ürünlerden bahsederek devam etmektedir. Baron'un bahsettiği ilk ürün, İzmir'in ticari anlamda büyümesinde en büyük paya sahip olan pamuktur. Zira İzmir'de pamuk tarla

²⁶⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, İstanbul 1994, s. 12 (Şevket Pamuk'un birden fazla çalışması referans olarak kullanıldığından bu çalışma kısaca "Bağımlılık ve Büyüme" olarak gösterilecektir.)

²⁶⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Brogli'ye; 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.97.

ürünlerinin başında gelmektedir.²⁶⁹ İzmir özellikle XVI. Yüzyıldan itibaren artık pamuk ihracatıyla adından sıkça söz ettiren bir liman haline gelmeye başlamıştır.²⁷⁰ Halil İnalçık'ın da belirttiği gibi, İzmir'in imparatorluğun en önemli ihraç merkezlerinden biri haline gelmesi, özellikle pamuk ve pamuklu ürünlerin ihracatındaki bu gelişme ile ilgiliydi.²⁷¹ Pamuğun İzmir'in en önemli ihracat ürünü olmasının yanında, özellikle XIX. Yüzyılın ilk yarısında satışındaki azalmaya değinen Baron, Yunan isyanı döneminde (1821-29) İzmir'in her yıl yaklaşık 60 bin balya pamuk sattığını, 1832 yılında ise pamuk satışının 22 bin balyayı geçmediğini belirtmektedir.²⁷² Bundan başka, pamuk ticaretindeki azalmayı Amerika'da da yapılan pamuk tarımı ile de ilişkilendiren Baron, bu sebeple ciddi bir düşüşün yaşandığını belirtmektedir. İngilizler, 1820'lerden sonra yavaş yavaş Doğu Akdeniz ticaretine yönelmeye başlasalar da, 1861 yılında Amerika'da patlak veren iç savaşlar ve karışıklıklara kadar ham pamuk ihtiyaçlarını Amerika'dan karşılıyorlardı ve ancak bu ekonomik sarsıntıdan sonra kendilerine güçlü alternatifler aramaya başlamışlardı.²⁷³ Bu bağlamda, Amerikan iç savaşının yol açtığı olumsuzluklar nedeniyle, İngilizlerin Batı Anadolu'ya ve Mısır'a yönelmeleri, bu tarihten sonra İzmir'de pamuk tarımına ihracatına ivme kazandıracığı söylenebilir.

Bundan başka Baron'a göre, Avrupalı tüccarların İzmir'den satın alarak, büyük kazançlar elde ettikleri ürünlerden biri de afyondur.²⁷⁴ Genelde Avrupalı tüccarlar tarafından satın alınan afyonun, Amerikalılar (Les Anglo-Américains) tarafından nerdeyse tamamının satın alınıp, Çin'e satıldığını belirten Baron, Çin'in ihtiyacını belirleyip ona göre afyon satın aldıklarını ifade etmektedir.²⁷⁵ Osmanlı topraklarında seyahat eden Alman seyyah Gotthilf Heinrich von Schubert de bu bölgede yetişen

²⁶⁹ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, c.II, s. 58 (İlhan Pınar'ın aynı çalışmasının birden fazla cildi referans olarak kullanıldığından, bu çalışması kısaca "XIX. Yüzyıl'da İzmir, c.II" olarak gösterilecektir.)

²⁷⁰ Abdullah Martal, *Osmanlı Döneminde İzmir*, s.35.

²⁷¹ Abdullah Martal, *Osmanlı Döneminde İzmir*, s.37.

²⁷² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Brogli'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.98.

²⁷³ Ali Bilgenoğlu, "Amerikan iç savaşı ve Mısır: Pamuk örneğinde Mısır modernleşmesi ve Amerikan iç savaşının sürece olan katkısı", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 3/11, 2010, s.147-161

²⁷⁴ Abdullah Martal, *İzmir'de Sanayi ve Ticaret*, s.78.

²⁷⁵ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Brogli'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.98.

afyonun hem Çin hem de Mısır'da yetişen afyondan çok daha kaliteli olduğunu ve bu kalitesi nedeniyle çok daha pahalı olduğunu belirtmektedir.²⁷⁶

Baron'un afyon satışı ile ilgili verdiği rakamsal bilgiye göre ise İzmir'de Afyon satışı 1820 yılında 250.000 kilograma (3000 küfe) çıkarken, 1832 yılında ancak 78.000 kilogramı (952 küfe) bulmaktadır ve bir azalma söz konusudur.

1829 yılında İzmir pazarında yaklaşık 3.000.000 kuruşluk 50.000 küfe kaba ipeğin bulunduğunu belirten Baron, 1832 yılında İzmir pazarlarında ancak 6.700 küfe ipeğin olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Baron'a göre İzmir'de ipeğin üretimindeki düşüş bu kadar fazla değildir. Yalnızca ipeğin satışı İstanbul pazarlarında ve ipek üretimin ana bölgesi olan Bursa'da çok daha güçlüdür.²⁷⁷ İzmir bu noktada, dünyanın dört bir tarafından gelen diğer ürünlere olduğu gibi, İran'dan sık sık gelen kervanların getirdiği ipeğe de antropoluk yapmaktaydı.²⁷⁸

Baron özellikle bu yıllarda köylerdeki nüfusun azalması ve şehirlerdeki nüfusun artmasından dolayı hasadın da arttığını belirtmekte ve 1834 yılında şehirde 7.000 frank değerinde olan 3.000 balyalık ipeğin elde edildiğini; bu rakamın 1827 yılında komşu köylerde oldukça azaldığını ifade etmektedir. Fakat rakamlardaki bu düşüşe rağmen İzmir'in bu ürünlerin ihracatında en önemli merkezlerin başında olduğu da Baron'un belirttiği önemli bir husustur.

Bunlardan başka, kuru üzüm ile incirin üretim ve satışının son derece geliştiğini belirten Baron, bu ürünlerin üretiminin İzmir ve yakın çevresinde özellikle 1831 yılında ticaretinin bu denli bereketli olan neredeyse tek ürün olduğunu bildirir.²⁷⁹ Bu hususta Alman seyyah Gotthilf Heinrich von Schubert de Baron'un bu fikrini paylaşmaktadır ve eğer incir için bir anavatan aramak gerekirse, bunun kesinlikle Anadolu ve İzmir çevresi olacağını, bu bölgede yetişen incir ve kuru üzümün lezzet bakımından çok ünlü olduğunu belirtmektedir.²⁸⁰ Bir başka Alman seyyah Ernst Christoph Döbel de İzmir'de kışın bile tazesinin en uygun fiyata alınabileceği kuru üzüm ve incirlerin olduğundan

²⁷⁶ İlhan Pınar, *XIX. Yüzyılda İzmir*, c. II, s. 58.

²⁷⁷ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglio'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.99.

²⁷⁸ Abdullah Martal, *Osmanlı Döneminde İzmir*, s.44.

²⁷⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglio'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.99.

²⁸⁰ İlhan Pınar, *XIX. Yüzyılda İzmir*, c. II s. 56.

bahsetmektedir.²⁸¹ Bu bolluk ve lezzet sayesinde bu ürünlerin üretimindeki ilerleme ve refah seviyesindeki artışın Türk yetkililerin dikkatini çektiğini ve onların bu ürünleri tekele almak için bir tekel idaresi önerdiklerini belirten Baron, İzmir'i ve İzmirliyi yakından ilgilendiren bu durum karşısında Avrupalı konsolosların hemen harekete geçip, ısrarlı bir şekilde bu girişime karşı geldiklerini ifade eder. Baron'a göre, Konsolosluklar, bu yolla Türk idarecileri yıldırılmaya çalışmıştı. Fakat Baron'un ifadesiyle, idarenin aldığı tekel kararı bu ticareti belki de yıkıp mahvedebilirdi.

Baron, İzmir ticaretinin içinde yer verdiği, Kütahya, Konya ve Antalya'nın yünlerinin ve Ankara keçisinin yünlerinin ise 3'te 1 oranında bir azalmaya maruz kaldığını bilgisini vermektedir.

Meşe palamudunun ise, Anadolu'da topraktan özel hiçbir tarım faaliyeti istemeden bolca yetiştiğini ve Anadolu'nun en önemli ticaret emtialarından biri haline geldiğini bildiren Baron, satışının son 4 yılda 3 kat arttığını belirtmektedir.²⁸² Fakat buna karşın, Baron kökboyasının satışının neredeyse yarıdan fazla bir oranda azaldığını ifade etmektedir.

İzmir'in bir diğer önemli ticaret maddesi olan sarı tahılın-hububatın- Fransızlar tarafından aşırı şekilde satın alındığı da Baron'un verdiği bilgiler içerisindedir. Bu bağlamda, XIX. Yüzyıl itibariyle İzmir'in en önemli ihraç malzemelerinin, pamuk, ipek, yün, tahıl, kuru meyve, incir, halı gibi ürünler olduğu söylenebilir.²⁸³

İzmir'in ticaretinde en ön sırada olan ürünleri belirttikten sonra Baron, esasında dönem itibariyle yaşanan en önemli değişimi de ele almaktadır. XIX. Yüzyıl sanayi devriminin yol açtığı, üretimde patlama ve ulaşımda hızlanma ile birlikte, Avrupa ülkelerinin ticarete pazar arayışına ve rekabete giriştikleri bir yüzyıl idi. Osmanlı İmparatorluğu da, yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan yenedünya düzeninin etkilerini derinden hissetmeye başlamıştı.²⁸⁴ Dönem itibariyle Osmanlı İmparatorluğu sanayileşen Avrupa'nın hammadde kaynağı ve işlenmiş ürünlerinin pazarı konumundaydı ancak

²⁸¹ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, c.I, s.12. (İlhan Pınar'ın aynı çalışmasının birden fazla cildi referans olarak kullanıldığından, bu çalışması kısaca "XIX. Yüzyıl'da İzmir, c.I" olarak gösterilecektir.)

²⁸² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Brogli'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.99.

²⁸³ Abdullah Martal, *İzmir'de Sanayi ve Ticaret*, s. 73.

²⁸⁴ Abdullah Martal, *Osmanlı Döneminde İzmir*, s.38.

kendi içinde çözümler yaşasa ve yeni sisteme ayak uydurmaya çalışsa da halen geleneksel yapısını sürdürmekteydi. İşte bu hususa değinen Baron, İmparatorluğun ihracatında fabrikasyon ürünlerin (Les produits de l'industrie manufacturière) neredeyse yok denecek kadar az olduğuna ve çok az bir yer kapladığına değinerek, bu noktada imparatorluğun çağdaşlarından geride olduğunu belirtmektedir. Baron, bu endüstri kolunun Osmanlı Türkiye'sinde yeterince genişleyemediğini ifade ederek, bununla beraber iki önemli yeni durumun Osmanlı endüstrisine karşı saldırıya geçtiğini, tabiri caizse Osmanlı Devleti'nin bu yeni gelişmeler karşısında köşeye sıkıştığını belirtmektedir. Baron'un ifadesiyle bunlar; ucuz İngiliz fabrikasyon malları ve Avrupa kıyafetleri ile Avrupa alışkanlıklarının artık Osmanlı içlerine girmesidir.

Baron'a göre, Avrupa adetleri Osmanlı içine girmeye başlasa da, Doğu'da imalat endüstrisi tamamıyla kıymetli kumaşlar, ipekler, uzun elbiseler, gösterişli zengin sarıklar-türbanlar ve muhteşem kemerler ile giyinen halkın ihtiyaçları doğrultusunda işlemekteydi ve dolayısıyla bu imalat endüstrisi Avrupa'nın sadeliği ile giyinmeye başlayan insanlar için çok az şey sunuyordu. En önemlisi, Baron'a göre, Osmanlı'nın bu endüstrisinin ve modasının değişmesinin zorluğu da herkesçe bilinmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine has bu endüstriyel yapısı ile ilgili değerlendirmeler yapan Baron, Anadolu'da nüfusun şehirlerde yığılması ve el işçiliğinin değerinin (*la main d'oeuvre*) azalması; geleneksel birkaç yöntemin halen uygulanması ve hammaddelerin düşük fiyatları doğal olarak Bursa ve başka birçok şehre, bugüne kadar ipeği ve ipekten üretilen kumaşları kolayca ve bolca üretme kolaylığını verdiğini belirtmektedir. Zira Baron'a göre bu ipek ve ipekli kumaşlar Türk gümrüklerince yasaklanmasa, Avrupa'da kalitesi ve fiyatlarının uygunluğu nedeniyle aranan ve aranacak olan çok değerli kumaşlardır.²⁸⁵

Anadolu'da İngiliz ürünlerinin varlığına rağmen üretimi devam eden Osmanlı ürünlerinden bahseden Baron, İzmir ve Kayseri'nin halılarının durumu hakkında bilgi verir. Baron'a göre, İngiliz halılarının Osmanlı topraklarındaki rekabetine rağmen, İzmir ve Kayseri halılarının kalitesi gerçekten en üst düzeydedir. Eğer fakir sınıf kendilerini ucuz fiyatlı İngiliz halılarına kaptırsalar bile İngiltere'deki en zengin-en üst sınıf her

²⁸⁵ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Brogli'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.100.

geçen gün artan bir şekilde yün bakımından böylesi zengin, böylesi güçlü ve parlak renkli İzmir halılarını aramaktadır.²⁸⁶ Bu yönüyle İzmir'in ve Kayseri'nin halı üretimindeki yeri ve başarısı oldukça aşikârdır.

Baron, İzmir'in Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler karşısında halen sürdürmekte olduğu ihracatını ve ürünlerini belirttikten sonra, bu gelişmelere paralel olarak ithal ettiği ürünlerden ve Avrupa Devletleri'nin İzmir ticaretindeki pozisyonlarından bahsetmektedir. Buna göre, İzmir Avrupa'ya pamuk, pamuklu ürünler, ipek, yün, tiftik, kuru meyve, incir, turuncgil gibi ürünler ihraç ederken, Avrupa'dan, Avrupa'da imal edilen fabrikasyon ürünlerden ve sömürgelerden gelen ürünlerden ithal etmekteydi. Ve XVIII. Yüzyıl boyunca Osmanlı dış ticaretinde Fransızlar üstün pozisyondaydı. Baron, 1789 Fransız İhtilali'nden önceye kadar İmparatorluk sömürgelerden gelen ürünleri sağlamak ve imparatorluğun dış ticaretini İzmir limanı sayesinde elinde tutmak konusunda Fransızların ilk sırada olduğunu belirtirken, şuan İngilizlerin Fransızların ayağını kaydırıldığını ve kendi yerlerini aldıklarını ifade etmektedir. Bilindiği üzere, 1789 Fransız İhtilali, Napolyon'un Mısır seferi ve akabinde Osmanlı- Fransız ilişkilerinin gerginleşmesi nedeniyle İngiltere, Fransa'nın rolünü üstlenerek Osmanlı Devleti üzerindeki politik ve ekonomik ağırlığını arttırmıştı. İlerleyen yıllarda ise İngiltere sadece bununla kalmayacak, 1838 yılında Balta Limanında Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasını imzalayarak "yed-i vahid" (Tekel Sistemi) sistemi nedeniyle kısıtlanan hareket özgürlüğüne yeniden kavuşacaktır.

Baron İzmir ticareti ile ilgili bu raporunu tamamlarken, bölge ticaretini daha iyi anlamak maksadıyla gümrükler tarafından verilen bir tabloya ve İzmir'in tüccarlarının yaptıkları değerlendirmeye göre ihracat ve ithalat hacmine yer vermektedir. Buradan hareketle tüccarların verdiği bilgiler doğrultusunda 1833 yılında İzmir'in ithalatı toplamda 14.385.000 frank; ihracatı ise 21.430.000 frank değerindeydi ve 40.000.000 franka kadar çıkabilirdi.²⁸⁷ Baron'un verdiği bilgilere göre, gümrük kayıtlarında dahi belirtilmeyen sıvı yağın 14.000.000 frank, kuru meyvenin 7.000.000 frank, pamuğun 5.000.000 frank, yünün 3.000.000 frank, meşe palamudunun 2.000.000 frank ve

²⁸⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Brogli'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.100.

²⁸⁷ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Brogli'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.100.

kökboyasının 500.000 frank değerinde olduğu görülmektedir. (Tablo için bkz: EK 12,13, 14, 15, 16)

Baron, raporunu bitirirken gümrük kayıtlarında kaçakçılık olduğuna değinmektedir. Bu hususta Mübahat Kütükoğlu'nun da belirttiği gibi; İzmir limanında sahil, gelen malların gümrüğe sokulmadan karaya çıkarılmasına çok müsaittir ve konsolosluk raporlarında dahi %25 oranında kaçakçılık payı bulunmaktadır.²⁸⁸ Dolayısıyla Baron'un tabloda vereceği değerler de yaklaşık değerler olacaktır.

3.2.2. İstanbul'un Ticari Yapısı ve Denizciliği

İstanbul'un tüm ticari faaliyetlerinin oldukça sıkı bir bağ ile İzmir'e bağlı olduğunu belirterek raporuna başlayan Baron, bu sebeple İstanbul ile ilgili de bir değerlendirme yapması gerektiğini söylemiştir.

İlk olarak İstanbul pazarının iki en önemli ticari ürünü olan ipek ve afyonun gümrük vergilerinin İstanbul'da kaldırılmak zorunda kalındığına değinen Baron, bu sebeple tüccarların bunları çok daha avantajlı bir şekilde İzmir'de satışa sunduğunu belirtmektedir.

Baron'un ifadelerine göre, durum özellikle afyon bitkisi için uygulanırdı ki bu sene (1834) afyonun neredeyse tamamı İzmir' gönderilmek için satın alınmıştı.

Yünün İstanbul pazarındaki durumuna da değinen Baron, yün ticaretini doğal şartların meydana getirdiğini ve İstanbul pazarlarında gelişiminin hayli hızlı olduğunu belirtir. Baron bu durumun nedenini şöyle açıklamaktadır. "*Başkent İstanbul'a en yakın olan Avrupa topraklarında yani Rumeli ve Bulgaristan'da yaklaşık 5 milyon kişi yaşamaktadır ve bu bölgede yaşayan halk şuan yaklaşık 8 milyon koyun beslemektedir. Bu koyunların başkentte toplam değeri ise 54 milyon franktır.*" Baron'un bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere İmparatorluk sınırları içerisinde yetiştirilen koyun miktarı oldukça fazladır, dolayısıyla yün ticareti de İstanbul pazarının önemli ürünlerindedir. Yün ile ilgili bilgiler aktarmaya devam eden Baron, 4 yıl önce –ki bu tarih 1830 yılına tekabül etmektedir- hükümetin yüne el koyduğunu ve bu ürünü tekel idaresine alıp satışına kontrol altına aldığını belirtmektedir. Baron, her raporunda yaptığı gibi, bu raporda

²⁸⁸ Mübahat Kütükoğlu, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir Yayıncılık, İzmir 2000, s. 290.

da Tanzimat öncesinde İmparatorluk bünyesinde uygulamada olan Yed-i Vahid sisteminin yıkıcı etkilerine atıfta bulunarak, yün ticaretini ciddi manada tehdit eden ve hatta neredeyse koyun yetiştiriciliğini durduracak olan bu sistemden kısa bir süre sonra vazgeçildiğine değinmiştir. Ancak yündeki tekelin kaldırılmasından sonra yeni koyulan vergilerin, yünün fiyatını arttıran cinsten olduğunu belirten Baron, İstanbul'da 1816 yılında 1 kental yünün²⁸⁹ 10 franga satılırken, 1832 yılında ciddi bir artışla 48 franga satılmakta oldu bilgisini vermektedir.²⁹⁰

Raporunda, başkent İstanbul'da oldukça önemli olan bir başka ürün olan tavşan derisinden de bahseden Baron, tavşan derisinin fiyatının artmasından dolayı, satışının azaldığı bilgisini vermektedir. Baron'un verdiği rakamlara göre, tavşan derisi 1816 yılında 45 franga satılırken, 1832 yılında 77 franga satılmaktaydı ki bu durum tavşan derisi ihracatının 1833 yılında neredeyse kesilmesinin nedeniydü.²⁹¹

Bunlardan başka, Osmanlı Devleti'nde özellikle para darbında kullanılan ve bolca bulunan bakır madenine değinen Baron, İstanbul'da bakırın çoğunlukla kaçak olarak satın alındığını belirtmektedir. Baron'a göre, eğer Osmanlı Hükümeti bakır işletmesini büyütüp, genişletseydi ve onun satışına izin verseydi, bakır gerçekten burada ciddi bir ticari emtia haline gelebilirdi. Burada Baron'un bu tespitinden de anlaşılacağı üzere XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti çağın gereklerine uygun bir maden anlayışına sahip değildir. Çok zengin maden yataklarına sahip Osmanlı ülkesinde, bu madenlerin işletilmesinde XVIII. Yüzyıldan itibaren bir çözüme başlamıştı. Bu durumun farkında olan Baron, hemen hemen her türden madenin bulunduğu ve bunların çok çeşitli kaynaklar arasında en önemli kaynaklar olarak sayıldığı bu ülkede, bu hususta alınması gereken ilk tedbirin yabancılara bu madenleri işletme hakkının verilmesi olduğunu belirtmektedir. Madenlerin yabancı sermayeye açılmasını savunan Baron'a göre, yabancılar, Osmanlıların hapsedtikleri madenlerden yararlanmalı, onların işletme haklarını almalı, maden mülkiyetini-ruhsatını elde edebilmeli ve ülke genelinde hem zirai hem endüstriyel şirketler kurabilmelidir. Buradan da anlaşılacağı üzere yabancılardan XIX. yüzyılın sonlarına doğru (1870 yılı nizamnamesi ile) elde edecekleri

²⁸⁹ Kental (le quintal): yüz kiloluk kütle birimi.

²⁹⁰ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım s.101.

²⁹¹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım s.101.

maden arama ve işletme imtiyazının kökenleri esasında aynı yüzyılın başına dayanmaktadır ve hemen her Avrupa Devleti “bizzat veya bil iştirak maden imal edebilme” hakkına sahip olma arzusu içindedir. Raporun kaleme alındığı dönem itibariyle Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında maden ocaklarında yabancılara yer verilmemesini “Türklerin kıskançlığına” bağlayan Baron, yabancılara madenler üzerinde herhangi bir hakka ve imtiyaza sahip olmamalarını Türklerin bu husustaki kıskançlıkları ile yorumlamaktadır.²⁹²

Bununla beraber, İmparatorluk sınırları içerisinde herhangi bir madene rastlayan bir kişinin, bunu hükümetten sakladığını belirten Baron, bu kişinin bir maden bulduğu takdirde bunu söylemediğini, eğer söylerse hükümetin bu madenlerin çıkarılması ve işletilmesinde, kendisine para ve dinlenecek zaman vermeden çalıştıracağını belirtmektedir. Buradan açıkça anlaşılmaktadır ki, dönem itibariyle Osmanlı Hükümeti’nin maden işletmeciliği konusunda ciddi problemleri bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda önemi itibariyle buğday ihracatına da değinen Baron, bunun yalnızca özel bir izin aracılığıyla yapılabildiğini belirtmektedir. Yine Yed-i Vahid sisteminin dezavantajlarına atıfta Baron, bu ticaretin serbest bırakılması halinde tarıma tamamıyla yeni bir hayat geleceği görüşündedir. Fakat Baron’a göre bu serbesti, tarıma yeni bir hayat verirken, dönem itibariyle bu özel ihracat iznini elinde tutan kişilerin elde ettiği kârı da ortadan kaldıracaktır.²⁹³

İstanbul için önemi haiz olan buğday, bilindiği üzere hükümet tarafından koruma altında tutulurdu ve buğdaydan önemli bir miktar tedbir olarak depolarda saklanırdı. Baron’un buğday ile ilgili verdiği bilgilerde, İstanbul’un ihtiyaç duyduğu buğdayın, daha önceden hükümetin tahıl ambarı olan Tuna eyaletleri aracılığıyla sağlandığını, şuan ise bu ihtiyacın başlıca Trakya ve Makedonya’dan sağlandığı görülmektedir. Baron, 1828-29 Osmanlı- Rus Savaşı döneminden birkaç örnek vererek, bu dönemde Rusya’nın Tuna eyaletleri ile denizden iletişimi kesmesiyle buğday sıkıntısı yaşayan Osmanlı Hükümeti’nin, halka çürümeye yakın, kötü ekmekler verdiğini belirtir. Bunun üzerine, halktan birinin bu durum karşısında hükümete “*Bolluğu yeniden ortaya*

²⁹² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte’dan Monsieur Brogli’ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.102.

²⁹³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte’dan Monsieur Brogli’ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.102.

çıkarmak mı istiyorsunuz, o halde buğdayı üretebilecek ve satabilecek birine izin verin.” Dediğini ve bu sayede birkaç gün sonra tüm sokaklarda halka ucuz ve kaliteli ekmeğe dağıtıldığını aktaran Baron, yaşanan bu olaya rağmen hükümetin yeniden tekeli eline aldığını belirtmektedir. Hatta son dönemde hükümetin buğday ağırlık birimi ile 1 milyon buğdaya²⁹⁴ ihtiyaç duyduğundan dolayı daha fazla buğdayı elinde tutabilmek için buğdayın ihracatını tüm imparatorluk genelinde yasakladığını belirten Baron, bu yüzden hükümetin 1 milyon buğday kazanmak uğruna, 100 milyon buğdayın değerini yok ettiğini aktarmaktadır.²⁹⁵

Raporunda İstanbul’daki buğday tohumuna da değinen Baron, Osmanlı Devleti’nin Rusya ile imzaladığı 1829 Edirne Antlaşması’nın Ruslara İstanbul’da bir tohum deposu kurmaya izin verdiğini belirtir. Rusların kurdukları bu ambar sayesinde Türklerin, Rus yöntemini takip ettiklerini ve antlaşma maddesi gereğince bunu reddetmeye cesaret edemediklerini ifade eden Baron, Türklerin Rus tehditleri ve imalarından çekindiklerinden dolayı tohum ambarları kurmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. İstanbul’daki tohum depolarının Ruslar ile böylesi sıkı bir ilişkisi olduğuna değinen Baron, Fransızlar olarak kendilerinin de İstanbul’dan aldıkları buğday için artık Rus gemilerini bile kıyılarında kabul etmek zorunda olduklarını belirtmektedir. Bununla beraber Baron, İstanbul’da kurulan bu büyük buğday işletmesinin hem Ruslar, hem Türkler hem de Fransızlar için ne kadar avantajlı olacağını tahmin dahi edilemeyeceğini dış işleri bakanı Mösyö Broglie’ye açıklamaktadır.

Baron, raporunun sonlarına doğru, tıpkı İzmir ticaretinde yaptığı gibi, İstanbul’da da aktif olarak ticaretinin yapıldığı ürünlerin ticaretteki genel değerlerini tüccarlarından aldığı bilgilere göre vermektedir. Buna göre, İstanbul’un başlıca ticaret emtialarını oluşturan yün, afyon, ipek ve buğdayın ihracat değeri 12.000.000 franktır. İthalatının yapıldığı kolonyal ürünler, şarap, döşeme eşyası, pamuklu bez, çuhanın tahmini değeri ise 20.000.000 franktır.

Baron, başkentte özellikle birkaç ürünün ithalatında görülen artış ve ilerlemeyi, başkentte görülen Avrupa kültürü, Avrupa kıyafetleri ve Avrupa modası ile ilişkilendirmektedir. Sultan II. Mahmut tarafından yapılan reformların hızla arttığını

²⁹⁴Bir ağırlık ölçüsü olan 1 Buğday: ¼ kırıat=50.11 miligrama denk gelmektedir.

²⁹⁵AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte’dan Monsieur Brogli’ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.102.

belirten Baron, kıyafetlerde de görülen bu reformların İmparatorluğun ticari faaliyetlerine de yansımalarını söylemektedir. Zira artan reformlar neticesinde Sultan'ın ordusunu ve memurlarını giydirmek için gereken işlenmiş kumaş-ürün ihtiyacı da artmıştı. Buradan anlaşıldığı üzere, XIX. Yüzyıl itibariyle Avrupa'da, ucuz hammadde temin ederek işlenmiş ürün elde etme yani imalat sanayisi artık İmparatorluk içerisinde de kendini göstermeye başlamış, Osmanlı'nın yerli ürünleri ve endüstrisi Avrupa'dan ithal edilenler tarafından tehdit edilir hale gelmişti.

Bunlardan başka, Baron'a göre, İstanbul'daki en önemli ticaret kollarından birisi de hayli geniş olan denizciliktir. Bu ticaret kolunun geniş olması, İstanbul limanının Akdeniz ve Karadeniz'den geçen gemilerin durmak için direkt olarak gelecekleri bir alana sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Baron, İstanbul limanına uğrayan gemilerin sayısını kabotajı hesaba katmadan 1828 yılında, yaklaşık 1589 adet olarak bildirmektedir. Bu sayı 1830 yılında 2774'e çıkarken, 1831'de 2201'e düşmüştür. Baron'un verdiği bilgilere göre 1832 yılında ise toplamda 400.000 varil yükü olan 3237 gemi İstanbul limanına uğramıştır. Bu bilgiler ışığında gelen gemilerin ülkelere göre dağılımını şöyledir: 774 Sardinya gemisi, 698 Rus gemisi, 598 Avusturya gemisi, 566 İngiliz ve İyonya gemisi, 503 Rum gemisi, 53 Fransız gemisidir.²⁹⁶

Bu bilgilerin ardından Avrupa'daki denizcilik hakkında da ufak bir değerlendirme yapan Baron, Avrupa genelinde Londra limanı kadar aktif ve geniş bir denizciliğe sahip başka bir ülke ve kentin olmadığı yorumunu yapmaktadır. Londra limanı için 1831 yılında toplamda 780.000 varillik 4140 geminin geldiği bilgisini veren Baron, hemen ardından Rusya ile İstanbul arasında bir kıyaslama yapmaktadır. Buna göre, 1826 yılında Rusya'nın toplam 29 limanın, İstanbul limanın tek başına aldığı kadar gemi alamadığını belirterek, Rus limanlarına 1832 ve 1833 yıllarında gelen ticaret gemilerinin dahi tonaj bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine gelen yükü geçemediğini ifade etmektedir. Buna göre, 4440 gemi ile 310.000 varil yük alan Rus limanlarına karşılık, İstanbul limanı tek başına 2934 gemi ile 359.000 varil yük olarak Rus deniz ticaretinin çok daha önüne geçmiştir.²⁹⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere,

²⁹⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Brogli'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.103.

²⁹⁷ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Brogli'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 2.kısım, s.104.

verilen rakamlar XIX. Yüzyılda “güçlü devlet” olma özelliğini hem siyasi hem de mali alanda hızla yitirmekte olan bir devlet için oldukça yüksek rakamlardır ve bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu’nun jeopolitik konumu itibariyle halen çok büyük bir güç olduğu aşikârdır. Zira Baron raporunda, Avrupa genelinde Osmanlı denizciliği ile yalnızca İngiltere’nin denizciliğinin kıyaslanabileceğini söylemektedir. Ki dönem itibariyle, İngiltere etkisiyle Avrupa Devletleri - özellikle Fransa - gerek denizcilik gerekse ticaret ve üretim alanında etkinliğini yitirmişti.

3.3. Osmanlı Devleti ile İran Arasındaki Ticaret

Baron’un ifadesiyle, Osmanlı Türkiye’si Avrupa’nın İran ile İran’ın da Avrupa ile yaptığı ticarete, İran ve Avrupa’nın hiç durmadan geçtikleri bir bölgedir. Bu avantajlı konumu sayesinde Osmanlı Devleti de İranlılar ile değeri hayli yüksek olan bir ticaret yapmaktaydı.²⁹⁸ İran ve Osmanlı Devleti’nin bu ticaretine ise Bağdat ve Erzurum şehirleri antrepo olarak hizmet etmekteydi. Baron’a göre, Bağdat ve Erzurum İranlı tüccarların kervanları ile yöneldikleri ilk iki yoldu. Arada kalan ülke olarak Kürdistan, gelen çeşitli göçebe kabileler ve neredeyse bağımsız olan küçük Kürt prenslikleri ile işgal edilmiş haldeydi, öyle ki burada tamamıyla bir anarşi mevcuttu.

Baron’un verdiği diğer bir bilgiye göre ise, İran ve Türk emtiaları arasındaki ticaret ve takas Bağdat şehri üzerinden, İran ve Avrupa emtiaları arasındaki takas ise Erzurum şehri üzerinden yapılırdı.

Baron raporunun sonunda, İran’ın İstanbul’a gönderdiği ürünleri hakkında fikir verebilecek olan bir tabloya da yer vermektedir. (Bkz: EK 17)

3.3.1. Bağdat Yolu

Baron’un ifadesiyle, Bağdat, İran ticaretinin güneydeki başlıca antreposuydu. Basra ve Şam gibi iki önemli şehri de içinde bulunduran bu bölgedeki ürünler İran’a yönelikti ve buraya gelen İran ürünleri, buradan çeşitli yerlere yeniden gönderilmekteydi. Baron’un verdiği bilgilere göre, Basra’da, Basra’nın kendi ürünleri Arap ve Hint ürünleri ile takas yapılırdı; Şam’da Şam’ın kendi ürünlerinin değişimi gelen Türk malları ile yapılırdı.

²⁹⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte’dan Monsieur Brogli’ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.106.

Baron raporunda, İngilizler tarafından yayınlanan kaynaklar ışığında İran Körfezi'ne Hintler, Araplar ve Avrupalılar tarafından getirilen ticari emtiaların 1827 yılındaki değerini 14.500.000 frank olarak vermektedir. Baron, İran Körfezi'nden Hindistan, Arabistan ve Avrupa için çıkan ürünlerin değerini ise 12.800.000 frank olarak belirtmektedir.²⁹⁹ Baron, bu ticaretin 55 gemi ile gerçekleştiğini; bunun yarısının Araplara ait olduğunu ve bu ticaretin Basra'daki Türk limanı ve İran limanları arasında paylaşıldığını ifade etmektedir.

Baron'a göre, Asya'nın en zengin şehirlerinden biri olan Şam'ın ticaret gelirleri şöyledir. Şam, 1826 yılında Bağdat'tan 10.700.000 frank değerinde; 1833 yılında ise 8.870.000 frank değerinde ticari ürün almıştır. Baron'un verdiği bilgilere göre, bu ürünlerin içerisinde tütün, ipek, halı, mazı, İran'dan gelen zamk, muslin, çivit, Hindistan'dan gelen şallar ve Bağdat'ta paşalık tarafından tedarik edilen pamuklu iplikten yapılan mantolar bulunmaktadır ve bu ürünlerin nakliyesi toplamda 4744 deveden oluşan 3 büyük kervan aracılığı ile yapılmaktadır.³⁰⁰

3.3.2. Erzurum Yolu

Burada Erzurum'un İran ticaretindeki jeopolitik önemine değinen Baron, İran'ın tüm bölgeleri için Erzurum üzerinden geçildiğini ve böylece İran'ın hem Osmanlı Türkiye'si hem de Avrupa ile olan ticaretini sağladığını belirtmektedir. Doğu'dan ve İran'dan gelen ticari malların İran ve doğu ticaretinin ilk ayağı olması hasebiyle önem arz eden Erzurum'dan, İstanbul, İzmir, Tarsus ve Trabzon'a direkt gönderildiğini bildiren Baron, böylece Erzurum'un ticarete oynadığı aktif role atıfta bulunmaktadır. Bilindiği üzere, Erzurum, tarih boyunca canlı bir ticaret merkezi olma özelliğini taşımaktaydı. Tokat yoluyla Bursa'ya ulaşan ipek yolunun üzerinde bulunması nedeniyle bu özelliği daha da artan Erzurum, Asya ülkelerinden getirilen ipek, deri, pirinç ve baharat gibi malları Osmanlı toprakları aracılığıyla Avrupa ülkelerine, Batı ülkelerinden gelen hırdavat, kumaş gibi mamul maddeleri de Asya ülkelerine nakletmekteydi.³⁰¹ Dolayısıyla Erzurum'un en önemli gelir kaynağı transit ticaretten elde ettiği gelirdi ve şehirde birçok milletten tüccar bulunmaktaydı.

²⁹⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Brogli'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.106.

³⁰⁰ AMAEF, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Brogli'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.107.

³⁰¹ Cevdet Küçük, "Erzurum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c.11, s.327.

İran'ın Erzurum üzerinden yaptığı ticarete, birçok İngiliz belgesinin yaklaşık olarak 25.000.000-30.000.000 frank değer biçtiğine değinen Baron, takasının yapıldığı İran malları için de yaklaşık bir değer verildiğini belirtmektedir.³⁰²

3.3.3. Trabzon Pazarı

Trabzon tarihin en erken dönemlerinden itibaren, ticareti ile ön plana çıkmış bir şehirdi. Bulunduğu konum itibariyle, Doğu'da Kars'tan Güney'de Diyarbakır ve Malatya'ya, Batı'da ise Tokat'a kadar Karadeniz'in güneydoğusunda yer alan önemli bir merkezdi. Aynı zamanda Erzurum, Tahran ve Tebriz'in limanıydı.³⁰³ Avrupa'nın sanayi ürünleri Trabzon limanı ve Trabzon-Erzurum-Tebriz yolundan, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu eyaletleriyle İran'daki pazarlara ulaşabiliyordu. Buna karşılık, İran ve Osmanlı ürünleri –özellikle İran ipeği- Batı Avrupa'ya ulaşma yolu bulmaktaydı.³⁰⁴

Bu yönüyle özellikle XIX. Yüzyıldaki siyasi ve ekonomik gelişmelerle Karadeniz'in en önemli liman kenti haline gelen Trabzon, Baron de Bois le Comte'un ifadesiyle dönem itibariyle, İskenderiye, İzmir ve İstanbul'dan sonra gelen ve Doğu'nun en önemli işlerinin yapıldığı bir liman kenti olma özelliğini taşımaktaydı.³⁰⁵ Baron, Trabzon'un hem ekonomik hem de eşsiz konumu aracılığıyla Kuzey İran'ın ve Ermenistan'ın ürünlerini elde etme imkânını yakaladığını belirtmektedir. Bununla beraber, Baron, bugüne kadar ihtiyaçlarını Bağdat'tan, Ümit Burnu'ndan, İstanbul'dan, İzmir'den, Halep'ten veya Gürcistan'dan tedarik eden bölgelerinde artık Trabzon limanını ve Trabzon ticaret yolunu kullandıkları bilgisini vermektedir. Baron, bu değişimi, Trabzon'un avantajlı konumu ile ilişkilendirmektedir. Bu hususta Monsieur Broglie'ye; *“Trabzon limanının bu avantajlı konumu hakkında bir kanıya varmak için haritaya bir göz atmak yeterli olacaktır. Bu öyle bir konumdur ki Trabzon'a birbirinden farklı bu pazarları garanti etmektedir.”*³⁰⁶

³⁰² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.107.

³⁰³ Özgür Yılmaz, “Karadeniz'in uluslar arası ticarete açılması ve Trabzon”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.2, sayı 7, s.370.

³⁰⁴ Özgür Yılmaz, *a.g.m*, s.370.

³⁰⁵ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.108.

³⁰⁶ *“Il suffit de jeter un coup d'oeil sur la carte pour juger de l'avantage que la situation du port de Trébisonde lui assure sur ces divers marchés.”* AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.108.

Trabzon ile ilgili değerlendirmelerini sürdüren Baron, Trabzon'un bu konumuna rağmen halen direkt bir dağıtım merkezi olmadığını ve halen gelen Avrupa rnlerinin birçoğunda İstanbul'a bir bağımlılığının olduğunu belirtmektedir.

Bundan sonra Trabzon'daki uluslar arası ticarete değinen Baron, Trabzon'un ilk olarak 1830'lu yıllarda İngiltere tarafından ciddi manada bir ticaret yolu olarak açıldığını belirtmektedir. Zira özellikle İngiltere'de 1830'lu yıllarda buharlı gemilerin kullanılmasıyla Trabzon ticareti daha da hareketlenmişti. Baron'un bu hususta verdiği bilgilere göre, Avrupa'dan gelen ürünlerin büyük çoğunluğu İstanbul'daki İngiliz şirketleri aracılığıyla dağıtılmakta ve Avrupa'ya gidecek ürünlerin de yine bu firmalar aracılığıyla gönderilmekteydi. Trabzon'un uluslar arası ticarete direkt transferde esasen çok fazla rol almadığını söyleyen Baron, bu hususta İngiltere ve Avusturya'nın istisnalara sahip olduğunu ve bugüne kadar bu direkt ticarete giriştiklerini belirtmektedir. Baron'a göre bu direkt ticaret Trieste liman kentindeki tüccarların şirketlerinin yüzünü gldrmştir.³⁰⁷

Bilindiği gibi, Rusların kazandığı savağ sonucunda imzalan 1774 Kk Kaynarca Antlağması sonucunda Osmanlıların Karadeniz ticareti üzerindeki tekeli sona ermişti ve antlağma Rus gemilerine Karadeniz'de özgürce dolağma hakkı ile Osmanlı lkelerinde ve hatta Tuna üzerinde ticaret yapma hakkını tanıyordu.³⁰⁸ Rusya'ya verilen bu ticari ayrıcalıklar kısa süre sonra diğer Avrupa Devletleri için de oluēturuldu ve akabinde Avusturya, İngiltere ve Fransa da Karadeniz sularını kullanma hakkını elde etti.³⁰⁹ Böylece Karadeniz'deki Osmanlı egemenliği son bulmuē ve bununla doğru orantılı olarak Karadeniz'de yabancı tüccarların ticari faaliyetleri de hız kazanmıētı.

Trabzon ticaretinde Rusya'nın payına da atıfta bulunan Baron, Rusya'nın, Trabzon ile yaptığı direkt "deęiē-tokuē", "takas" (changes) ile tanınmasına rağmen, Trabzon ile yaptığı ticaret ve denizcilikte halen gerilerde olduğunu ve bu iki bölge arasında yalnızca zayıf iliēkilerin bulunduğunu belirtmektedir. Baron burada Rusya'nın Trabzon ticaretinde yaēanan dēēn nedenine değinmese de, yüzyılın baēından itibaren yaēanan

³⁰⁷ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.108.

³⁰⁸ A. ner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Edt: ağlar Keyder, Y. Eyüp zveren, Donald Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.46.

³⁰⁹ ner Turgay, *a.g.m.*, s. 50.

Osmanlı-Rus savaşları ve İngiltere'nin bölgede bulunan şirketleri ve konsolosluklarının yoğun faaliyetleri bu düşüş ile ilişkilendirilebilir.

Ardından, İngiltere'ye değinen Baron, İngiltere'nin Trabzon, Erzurum ve Kırım'da şirketleri olan tek ülke olduğunu ve böylece İngilizlerin ticari dehalarında ve girişken yapılarında yeniden bir canlanma yaşadıklarını belirtmektedir.

Bu durum XIX. yüzyılın başında İran transit ticaret yolu üzerinde yaşanan rekabet ile ilişkilendirilebilir. Zira dönem itibariyle, tıpkı Rusya'daki Çarlık yönetimi gibi İngiltere de bölge ticaretinde hâkim güç olmak istiyordu. Çarlık yönetimi Avrupa mallarının Rusya üzerinden taşınmasına çalışırken, İngilizler ise İran'dan Rus mallarını çıkartmaya ve Avrupa transit yolunu Rusya'dan kaydırmaya uğraşıyorlardı.³¹⁰ Dolayısıyla İngilizler, Trabzon ticaretine verdikleri önemi daha da arttırmışlardı.

Buna ilaveten Baron, Avusturya'nın da bu ülkelerin hemen ardından geldiğini ifade ederek, Avusturya'nın 1833 yılında Trabzon'da 3.000.000 franklık satış yaptığı bilgisini vermektedir.³¹¹ Kendi ülkesiyle ilgili bir değerlendirme de ekleyen Baron, Trabzon ticaretinde Fransa'nın İngiltere ve Avusturya'nın oldukça gerisinde kaldığını belirtmektedir. Raporunun sonunda ise Mr. Outrey'den³¹² aldığı bilgiler ışığında İran'a gönderilen Avrupa ve Türk emtialarının 1834 yılındaki değerlerini vermektedir.

Tablo 6

İran'a gönderilen Avrupa-Türk ticari ürünleri

Ürünler	İthalat	İhracat
Dokunmuş Kumaşlar	13.468.000 Frank	12.392.000 Frank
Silah, Hırdavat	230.000 F	155.000 F
Şeker	90.000 F	25.000 F

³¹⁰ Hüseyin Kaleli, "XIX. yüzyılda İran Transit Ticaret Yolu İçin Osmanlı-Rus Rekabeti", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 9, 2003, s.4.

³¹¹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.108.

³¹² Monsieur Outrey, XIX. yüzyıl başında İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliğinde tercümanlık görevinde bulunan Fransız bir diplomattır. 1805 yılında İran, Tahran'da da bulunmuştur. Bkz: Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815-1914, s.30.

Tablo 6'nın devamı

Şarap, Rom, Bira	48.000 F	36.000 F
Saatçilik ve malzemeleri	5.000 F	4.000 F
	13.840.000 Frank	12.612.000 Frank

Kaynak: AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.108³¹³

Tabloların sonuçlarından hareketle Baron, Trabzon transit ticaretinin yerel tüketim için yalnızca 1-2.000.000 frank ithalat ve yine aşağı yukarı aynı değerde bir ihracatın yapıldığını belirtmektedir. Buna ek olarak, A. Üner Turgay'ın makalesinden elde ettiğimiz, O'nun da Fransız Dış İşleri Bakanlığı'ndan naklen belirttiği bilgiler ışığında 1837 yılında Trabzon'un toplam ithalatı 38.434.400 frank, ihracatı ise 35.133.200 frank idi. Buradan yola çıkarak Baron'un verdiği rakamları da göz önünde bulundurarak ilk bakışta Trabzon ticaretinde 1837 yılında ciddi bir artış yaşadığı söylenebilir. Ancak göz önünde bulundurulması gereken en önemli nokta, Baron'un verdiği rakamların Trabzon'un tüm ürünleri ile yapılan ithalat ve ihracat gelirleri olup olmadığıdır. Zira tablodan da anlaşıldığı üzere, Baron yalnızca Türk ve Avrupa'dan gelen dokunmuş kumaş, silah, hırdavat, şeker, şarap, bira, rom ve saatçilikten elde edilen ithalat ve ihracat değerlerini vermiştir. Eğer bu rakamlara, burada adı geçmeyen diğer ürünlerin eklenirse, aşağı yukarı 1837 yılındaki değerlere yakın bir değer elde edilebilir. Dolayısıyla bu iki kaynağın temelde ciddi farklılar barındırmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bunun yanında, İran'dan gelen ticari ürünlerin değerini, İngiliz ticaret belgeleri ile ilişkilendirerek değerlendiren Baron, Erzurum'dan direkt olarak İstanbul ve İzmir yolu kullanılarak gönderilen ürünlerin değerinin 12 ila 15.000.000 frank arasında değiştiğini belirtmektedir.³¹⁴

Raporunun sonunda Baron, şehirdeki ihracatı arttırmak noktasında, sarı sülfür, tütün, buğday, mısır, ravent bitkisi, keten, sıvı yağ, şarap, portakal ve limon gibi bitkilerin ticaretinin daha fazla yapılmasının, kolaylık sağlayacağını eklemektedir. Baron, bunun

³¹³ Baron, bu tabloda ithalat değerinin toplamını verirken toplama işleminde yanlışlık yapmış; ithal edilen ürünlerin toplamı 13.841.000 frank ederken, bu değeri 13.840.000 frank olarak vermektedir.

³¹⁴ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.109.

yanında Trabzon'un genel ticareti ile ilgili bir tablo vermektedir. Ekler kısmında yer alan bu tablolarda, Trabzon'dan Avrupa'ya gönderilen ürünler, İstanbul'a gönderilen ürünler, Trabzon'un genel ihracat, ithalat ve denizciliği tabloları bulunmaktadır. (Bkz: EK 18, EK 19, EK 20, EK 21, EK 22)

3.3.4. Tarsus Pazarı

Tarsus, tarihin en eski dönemlerinden beri verimli toprakları sayesinde ticari ve ekonomik açıdan önemli bir bölgeydi. Özellikle Çukurova'nın dışarı açılan kapısı olması yönüyle önemli bir liman kenti özelliğini taşıyan Tarsus'ta ekonomik yapı 1838 yılında imzalanan Balta Limanı İngiliz Ticaret Antlaşması'na kadar daha kapalı ve tarım ağırlıklı ilerlemekteydi. Çukurova'nın verimli topraklarını içinde barındırarak tarımla geçimini sağlayan Tarsus'ta, 1838 yılında adı geçen bu antlaşma ile ekonomik yapı değişmeye başlamış ve kent yabancı tüccarlarla hareketlilik kazanmıştı.³¹⁵ Bu antlaşmanın etkisi ile Tarsus'un sahip olduğu özel konum birleşince, Tarsus ilk çağlardan beri sahip olduğu önemini yeniden kazanacaktır.

Baron, bu konuyu ele almadan önce, Tarsus ve Adana'nın ticareti ile ilgili kendisine gönderilen istihbaratın oldukça eksik olduğunu ve dolayısıyla bu ticareti eksiksiz ve büyük bir kesinlikle tanıtmanın çok zor olacağını belirtmiştir. Hemen akabinde genel birkaç değerlendirme yaparak konuya giren Baron, Tarsus'un coğrafi konumunun esasında Tarsus'u ticaretini ilerletmek noktasında desteklese de, Tarsus'un ticari olarak halen yeterli ilerlemeyi sağlayamamış olduğunu vurgulamaktadır. Bununla beraber, Baron, hükümetin aldığı tedbirlerin de bu ilerlemeyi biraz daha geciktireceği kanısındadır. Öyle ki, Baron'un verimli topraklarıyla adeta bir tarım kenti olan Tarsus'un esasında içe dönük ticari yapısından bahsettiği aşikârdır. Zira bu kapalılık 1838 yılında yapılacak olan Balta Limanı Ticaret Antlaşmasına dek sürecektir.

Baron'a göre Tarsus ticaretinin sekteye uğraması ve ilerleme sağlanamaması esasında birbirleriyle adeta komşuluk ilişkisi içinde olan Avrupalı Emperyal Devletlerin ordularının tehdit edici varlıkları ve her an çıkması muhtemel olan savaş tehlikesi ile ilgilidir. Baron'un verdiği bilgiye göre, bu iki sebep Kayseri'den gelen kervanların Tarsus üzerinden geçmesini de engelleyerek ticareti sekteye uğratıyordu.

³¹⁵Songül Ulutaş, *Şer'iyye Sicillerine göre Tarsus'ta Ekonomik Yapı (1839-1856)*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2006, s.19 .

Tarsus'un ticareti ile ilgili birkaç rakam veren Baron, geçen senenin yani 1833 yılının ithalatının yalnızca 600.000 frank değerinde; ithalatın ise 250.000 frank değerinde olduğunu belirtmektedir. Artık Tarsus'ta neredeyse hiçbir İran yahut Anadolu ürününün görülmediğini söyleyen Baron, Tarsus'ta en çok bulunan ve bölge ticaretinin temelini oluşturan ürünlerin ise, ekin sapı, zambak, sarı tohum, bakır, yün, keçi kılı, tütün, bakır ve pamuk olduğunu belirtmektedir.

Baron'a göre dönem itibariyle Kilikya'ya komşu olan vilayetlerde ciddi bir pamuk eksikliği yaşanmaktadır. Kayseri de ise, her sene 40-50 tüccarını Tarsus ve Adana'ya pamuk satın almaya göndermektedir. Zira Baron'a göre, pamuk Tarsus ve Adana'nın ana ticari ürünüdür ve transferi sıklıkla kara yoluyla yapılmaktadır. Baron, kendisinin Tarsus'taki ikameti sırasında Osmanlı eyaleti olan Kilikya'nın (Ki Baron bu bölgeye Mısır Kilikya'sı "La Cilicie Egyptienne" der) 20.000 balya pamuk elde ettiğini ve bu miktarın 6.000.000 franktan daha fazla bir ticari değeri olduğunu belirtmektedir.³¹⁶

Tarsus ve Adana'nın endüstri ve ticaretindeki genel düşüş ve ürün kıtlığı hakkında da birkaç yorum yapan Baron, böylesi bir düşüşün ve ihtiyacın ortaya çıkabilmesi için, elde edilen bu hasadın neredeyse tamamının ihracata ayrılmış olması gerektiği kanısındadır.³¹⁷

Bu raporunun sonunda Baron, Tarsus ve Adana'nın ithalat, ihracat ve denizcilikten elde ettiği kazancı bildiren bir tablo vermektedir. (Bkz: EK 23, EK 24, EK 25)

3.3.5. Türk Vilayetleri ile Kafkaslardaki Rus Vilayetleri Arasındaki Ticaret

Baron, raporunu bitirirken vereceği bilgiler ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki ticareti hakkında fikir sahibi olunabileceğini belirterek, Türk Vilayetleri ile Kafkaslardaki Rus Vilayetleri arasında kara yolu ile yapılan "takas" ile ilgili birkaç değer vermektedir. Baron'un verdiği bilgilere göre, Türkler her sene Gürcülere ve Çerkezlere Anadolu'da üretilen kumaştan 1.000.000 frank değerinde satmaktadırlar. Bunun yanında, barut, demir, silah, çanak-çömlek ve deri satan Türkler, bunun karşılığında neredeyse eşit değerde olan köle alımı yapmaktaydılar. Ki Baron bu köle

³¹⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.110.

³¹⁷ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.110.

ticaretinin Rusların yasaklamasına rağmen yapıldığını ve bu yasağa rağmen kölelerin Rusya tarafından beslendiği bilgisini de eklemektedir. Ayrıca Baron'un verdiği bilgilere göre Türkler, sattıkları ürünlerin karşılığında, balmumu, bal, çeşitli kürkler, tuzlanmış et-balık ürünleri almaktaydılar.³¹⁸

Karadeniz ticaretinin en önemli ayağı olan Trabzon'un da Rusya Vilayetlerine birkaç ürün gönderdiğini belirten Baron, Trabzon'un Redoubt-Kali'ye yani bugün Rusya'da bulunan modern Kulevi'ye 300.000 frank değerinde dokunmuş Avrupa kumaşları ve sömürge ürünleri gönderirken, karşılığında yalnızca birkaç bin franka denk gelecek ticari ürünler almaktaydı.³¹⁹

3.4. Osmanlı Devleti ile Fransa Arasındaki Ticaret ve Denizcilik

Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ekonomik ilişkileri, 1789 Fransız İhtilali'na kadar oldukça iyi seyretmekteydi. Özellikle XIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ticari olarak aktif olan Fransa, gerek kendi içindeki sıkıntılar, gerekse XIX. yüzyıl'da İngiltere'nin başlattığı sanayi devrimi nedeniyle, Osmanlı Devleti'ndeki pozisyonunu yitirmiş ve Osmanlı piyasasındaki yerini İngiltere'ye kaptırmıştı.

Raporunda tam da bu hususa değinen Baron, Osmanlı İmparatorluğu ile yaptıkları ticaretin genel itibariyle bir düşüş yaşadığını belirterek, bilhassa İzmir ve İstanbul ile olan ticaretlerinin zayıfladığı bilgisini vermektedir. Baron, bir zamanlar Osmanlı limanlarına girme hakkını tek başına elinde bulunduran ve Osmanlı limanlarında bayrağı dalgalanan tek ülke olan Fransa'nın; şimdilerde 1789 öncesinde hiç olmadığı kadar güçsüz ve zayıf olduğu tespitini de eklemektedir.³²⁰ Raporuna bu gerilemenin sebeplerini açıklayarak devam eden Baron, ilk sebebin 1789 Fransız İhtilali döneminde İngiltere ve Avusturya'da başlayan sanayi devriminin olduğunu söylemektedir. Bu iki ülkede vuku bulan sanayi devriminin hızının, Fransa'nın ilerlemesini de geçtiğini belirten Baron, bir itirafta bulunarak, İngiltere ve Avusturya'da yaşanan bu devrimin ihtiyaçları karşıladığını ve kitlelere hitap ettiğini ifade etmektedir. Baron'a göre, bu endüstri devrimi ülkenin şartlarına göre çok iyi şekilde yönetilmişti ve bu sebeple

³¹⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.110.

³¹⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/53. 3.kısım, s.110.

³²⁰ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.118.

başarıyı yakalamıştı. Baron bu iki büyük güç olan İngiltere ve Avusturya'nın Doğuluların (Les orientaux) neye ihtiyaç duyduklarını ve ticari emtialarda ihtişam-parlaklık ile ucuzluk aradıklarını gayet iyi anlayarak, çalışmalarını bu gözlemden hareketle yönlendirmişlerdi.

İngilizlerin esasında kendilerine çok fazla avantaj sağlayan bu Doğu Akdeniz kıyılarına, “*Levant*”a dikkatlerini döndürmelerinin henüz çok yeni bir vakıa olduğundan bahseden Baron, bu zamana kadar İngilizlerin bu ticaretten uzak olduklarını belirtmektedir. İngiliz gümrüklerinin dikkatle takip edilmesi durumunda, İngilizlerin bir önceki yüzyıl boyunca -XVIII. yüzyıl- Doğu'dan barış döneminde toplamda 5.000.000 franklık ürün satın aldığını, buna karşılık 6.000.000 franklık ürün sattığını bildirmektedir. Bununla beraber Baron, İngiltere'nin dünya genelinde sağlanan ikinci barış döneminde de hemen hemen aynı oranda bir ticaret yaptığından söz etmektedir.³²¹

Bu tarihten hemen sonra, İngiltere'nin, Osmanlı Türkiye'sindeki ticari hareketliliği hemen fark ettiğini söyleyen Baron, Osmanlı topraklarında harmanlanan fikirlerin üretim üzerinde etkileri olduğunu ve bu fikirlerin Avrupa ile olan tüm ilişkileri desteklediğini fark eden İngiltere'nin harekete geçtiğini belirtmektedir. Artık Osmanlıların Avrupa ile ticari ilişkilere daha sıcak baktıkları bilgisini veren Baron, İngiltere'nin bu durumdan faydalanarak özellikle bu son yıllarda Doğu'daki ticaretini ciddi bir çaba harcayarak arttırmaya çalıştığını söylemektedir. Baron, İngiltere'nin bu amaçla, Trabzon yolunu yeniden açtığını ve Mehmet Ali Paşa tarafından alınan Şam'da ticarete başladığını; böylece 4 yıldan beri satın aldığı ürünlerin değerini 30.000.000 franka, sattığı ürünlerin değerini ise 70.000.000 franka yükselttiğini belirtmektedir.³²²

Baron, verdiği bu bilgiler ile ilgili önemli birkaç tespite de yer vermektedir. Baron'a göre, bir buçuk yüzyıldan beri İngiltere'nin belirlemiş olduğu fiyatlara göre yapılan tahminler İngiltere tarafından yarıya indirilip duyurulmaktadır. Bu tahminler esasında İngiltere'nin sahip olduğu büyümenin ve ilerlemenin gerçekliğini göstermemektedir. Bu durum karşısında şaşkınlığını gizleyemediğini söyleyen Baron, İngiltere'nin ticaretteki bu uyanıklığına mı, bu girişkenliğini-etkinliğini mi yahut İngiltere'nin ticaretteki

³²¹Baron XVIII. yüzyıl boyunca yaşanan iki önemli barış dönemleri ve tarihleri ile ilgili detaylı bir bilgi vermese de, biz bunların 1713 yılında Fransa, İspanya, Büyük Britanya, Savoya Dükahği, Hollanda arasında İspanya Veraset Savaşları ardından imzalan Utrecht Barış Antlaşması ile Yedi Yıl Savaşlarından sonra 1763 yılında imzalan Paris Barış Antlaşması olduğunu kanısındayız.

³²²AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.119.

yeteneğine mi şaşıracağını bilmediğini belirtmektedir. Bunun yanında Baron, bir özeleştiriyi yaparak, Fransız tüccarların bu durum karşısındaki rahatlıklarına, aldırmaçlıklarına, çekingenliklerine ve ticaretteki yetenek eksikliğine de şaşırıldığını ifade etmektedir. Zira Baron'a göre, Doğu içinde barındırdığı zenginlikler ve avantajlar ile dünya genelindeki tüm halkları ilerlemeye ve adeta bu zenginlikten yararlanmaya davet etmektedir. Ancak Fransızlar an itibariyle içinde buldukları bu rahatlık nedeniyle yalnızca XVIII. yüzyılın sonundaki ticaret ve alışveriş değerlerinin yarısından da azını korumakla yetinmektedirler.³²³

Fransızların ticarete genel anlamda yaşadıkları daralmanın sebeplerine değinmeye devam eden Baron, İngiltere'de İngiliz makinelerinin ve buharın imalat sanayisinde kullanımının yaygınlaşmasının İngilizlere, Fransızların asla ulaşamayacağı düşük fiyatlarla üretim yapabilme şansını verdiğini belirtmektedir. Bunun üzerine Fransız şirketlerinin birçoğunun aynı uygulamaya geçmek istediklerini belirten Baron, bu sebeple tüccarların Fransa, Mulhausen'de İstanbul'daki İngiliz pamuklu kumaşlarının giriş fiyatları hakkında görüşüklerini ancak sonuç olarak böylesi düşük fiyatlarda pamuklu kumaş üretmenin ve bu şartlarla çalışmanın kendileri için mümkün olmadığını yanıtını aldıklarını ifade eder. Baron, bu üretimin yapılabilmesi için, Fransız şirketlerin müdürlerinin kendisine “*Eğer Fransa'ya gelen yabancı yünler üzerinden %33 oranında alınan vergi kaldırılırsa, biz de bugün İngilizler ve Hollandalılar gibi çuhalar üretebilirdik*” dediklerini belirtmektedir.

Bu düşüşün farkında olan Baron, “*Bizim sanayimizle ilişkili olan bu zayıflama, bizim kolonilerimizi kaybetmemizde ve Amerikan denizciliği ile İngiliz denizciliğinin gelişiminde kendini gösterdi. Öyle ki onların denizciliğindeki bu ilerleme, bizi Türkiye'deki şeker ve kahve tedarik etmekten alıkoydu ve hatta İngilizler, Avusturyalılar, Belçikalılar mamul malları satmakta, İngiliz ve Amerikanlar ise hammaddeleri temin etmekte bizim yerimizi aldılar.*” Demektedir.³²⁴

³²³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.119.

³²⁴ “*A cette infériorité relative à notre industrie est venue se joindre la perte de nos Colonies et le progrès de la navigation Anglaise et Américaine qui nous ont enlevé la fourniture du sucre et du café à la Turquie; en sorte que les Anglais, les Autrichiens et les Belges se sont substitués à nous dans la fourniture des produits manufacturés, les Anglais et les Américains dans celle des produits coloniaux.*” AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.120.

Fransızların nakliye konusundaki tavırlarının da Osmanlı Türkiye'sindeki ticaretini azalttığını belirten Baron, Fransızların ürünlerin nakliyesi konusunda da dar görüşlü bir yaklaşım sergilediğini belirtmektedir. “*Bizim Fransa üzerinden nakliye edilmek istenen emtialar için koyduğumuz engelleri Avusturya büyük bir zevkle seyretti. Biz bu ulaşımı engellemek için ne kadar uğraşıyorsak, Avusturya da onu desteklemek için o kadar uğraştı. Alplerde, bilerek yeni birçok yol açtı ve ürünlerin transferi için yollarda karantinalar oluşturarak kolaylıklar sağladı. Trieste gibi, sert rüzgârların estiği, denizin dibinde yer alan şehrin dezavantajlı konumuna rağmen, gemiler aylar boyunca burada bekleyerek, Doğu'dan aldıkları pamukları ve diğer ürünleri Alplerin ve Ren Nehrinin ötesinde yer alan ülkelere taşıdılar.*” Diyerek kendi toplumu hakkında yine bir özeleştirici yapan Baron, bu ve buna benzer birçok sebebin Doğu'daki Fransız ticaretini ve önemini azalttığını belirtmektedir.³²⁵

Baron, Fransız ticaretinin geldiği konumu belirtmek için rakamsal birkaç tespiti de yer vermektedir. Baron'a göre, Fransız İhtilali'nden önce Fransa, Doğu ticaretinin yarısını elinde bulundururken, şuan ise bu ticaretin ancak altıda birini yapmaktadır. Baron'un verdiği bilgiye göre, İngiltere önceden bu ticaretin onda birini yaparken, şuan dörtte birini yapmaktadır. Bu ticaretin diğer dörtte birlik kısmını ise, bugün bu pazar üzerinde son derece önem kazanan Avusturyalıların aldığını söyleyen Baron, şuan iki yeni halkın; Rusların ve İngiliz-Amerikanların (Les Anglo-Américaines) da boy göstermeye başladığını belirtmektedir. Fakat bir zamanlar Doğu ticaretinde başlıca rol oynayan Hollandalılar için durumun aynı olmadığı ve Hollandalıların bu önemlerini artık yitirdikleri de Baron'un verdiği bilgiler arasındadır.³²⁶

Fransız ticaretindeki bu daralmanın özellikle İzmir ve İstanbul'da kendini hissettirdiğini söyleyen Baron, Fransa'nın Suriye'deki avantajlarını da kaybettiğini belirtmektedir. Ancak, bunun yerine Mısır'ın gelişme kaydettiğini ifade eden Baron, bu durumun

³²⁵ “*L'Autriche a vu avec plaisir les obstacles que nous mettons au transport des produits étrangers à travers la France. Elle a fait autant pour favoriser le transit que nous faisons pour le décourager. Elle a ouvert tout exprès de nouvelles routes dans les Alpes, donné des facilités pour les quarantaines, et malgré le désavantage de sa situation, Trieste, située au fond d'une mer d'où les vents repoussent quelque fois les bâtiments pendant des mois entiers s'est emparée de la fourniture du Coton et de divers autres produits du Levant aux pays situés au delà des Alpes et du Rhin.*” AMAEF, MD, Bois le Comte'dan Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.120.

³²⁶ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.120.

kendilerini Mısır'da daha büyük ve önemli işler yapmaya ittiğini belirtmektedir.³²⁷ Bu hususta Baron'un verdiği bilgilere göre, 1832 yılında Fransa'nın Mısır ve genel itibarla Osmanlı Türkiye'sinde satın alımı 23.000.000 franga yükselmiştir. Baron'un ifadesiyle, bunun 7.000.000 frangını Fransızlar için bir nakliye ürünü olan tohum oluşturmaktadır. Baron'un verdiği bilgilere göre, Fransa'nın satın aldığı başlıca diğer ürünler ve oranları ise şöyledir: 4.500.000 frank değerinde pamuk, 4.000.000 frank değerinde şapka yapımında kullanılmak üzere alınan kıllar, 3.500.000 frank değerinde ipek ve 1.000.000 frank değerinde yün.³²⁸

Fransa'nın aynı yıl içinde ihraç ettiği ürünler hakkında da bilgi veren Baron, ihracat değerlerinin biraz daha düşük olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre, Fransa, değeri 7.000.000 frank yapan yünlü kumaş-çuha ve şapka, değeri 5.000.000 frank olan sömürgelerden elde ettiği ürün (les produits coloniaux), değeri 500.000 frank olan ipekli kumaşlar ve 1.000.000 frank değerinde cam eşya ihraç etmekteydi.³²⁹

Baron, raporunun sonlarına doğru Fransa'nın Doğu'daki ticareti ile ilgili, Fransız Konsolosluklarından aldığı ve doğruluğundan emin olduğu bilgiler ışığında bir tabloya yer vermektedir. Baron'un verdiği bilgiye göre, tablodaki rakamlar tamamı Fransız gemilerince taşınan ticari emtiaların değerini göstermektedir. 1789 Fransız ihtilali, 1816 yılındaki genel barış ve 1832 yıllarının ithalat ve ihracat değerlerinin yer aldığı tabloda, rakamlar Fransız frangı cinsinden verilmiştir.

Tablo 7

Fransız Devrimden 1832 yılına Kadar Fransa'nın Doğu'daki Ticareti

	1789		1816		1832	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
İskenderiye	3.000.000 F	2.500.00 F	1.000.000 F	500.000 F	4.566.000F	2.860.000F
Suriye-Kıbrıs	6.300.000	4.150.000	3.000.000	3.000.000	4.654.000	5.900.000

³²⁷ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.120.

³²⁸ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.118.

³²⁹ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Mosnieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.118.

Tablo 7'nin devamı

İzmir-Tarsus	12.000.000	7.000.000	7.000.000	5.000.000	3.100.000	1.500.000
İstanbul	2.400.000	5.400.000	1.000.000	2.000.000	2.835.000	1.182.000
Selanik – Edirne	6.000.000	5.000.000	400.000	600.000	1.000.000	900.000
Girit Adası	1.000.000	500.000	900.000	100.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Mora ve Avrupa'daki Diğer Yunan Adaları	2.000.000	500.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor	347.000	596.000
Trablus- Tunus	5.350.000	1.050.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor	995.000	1.726.000
Cezayir	1.000.000	600.000			2.438.000	6.761.000
Genel Toplam	39.250.000	26.700.000	13.300.000	11.200.000	19.935.000	21.425.000
Babiâli'nin Direkt Otoritesi Altında Kalan Bölgeler: İzmir, İstanbul, Selanik	20.600.000	17.400.000	8.400.000	7.600.000	6.938.000	3.582.000

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Mosniew Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.121

Bununla beraber, Baron, Fransa'nın ticarete çok çeşitli nedenlerle yaşadığı daralmanın, Doğu'daki Fransız şirketlerinin sayısında da düşüşe yol açtığı bilgisini vererek, bu sayıları küçük bir tablo ile belirtmektedir.

Tablo 8

Doğu'daki Fransız Şirketlerin Sayısı

Şehirler	1783	1816	1833
İzmir	19	12	9

Tablo 8'in devamı

İstanbul	11	14	14
Selanik	8	4	4
Genel Toplam	38	30	27

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Mosnieur Broglie'ye,16 Ocak 1834, no: 74/55. S.114.

Baron, raporunun en sonunda ek olarak, Fransa'nın 1832 yılında Mısır ve Osmanlı Türkiye'sinin genelinden ithal ettiği ürünlerin değerleri, Mısır'a ihraç ettiği ürünlerin değerleri ve Doğu ticaretinde diğer Avrupalı güçlerin 1789 ve 1833 yıllarındaki yaptıkları ithalat ve ihracat ile ilgili detaylı tablolar vermektedir. (Bkz: EK 26, EK 27, EK 28)

Baron, bu hususa değindikten sonra, Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki denizciliğe de değinmiştir. *“Eğer Türkiye’de bizim ürünlerimizin tüketimi belirgin bir azalmaya maruz kaldıysa bu düşüşten en fazla zarar gören bizim denizciliğimiz olmuştur.”* Tespiti ile raporuna başlayan Baron, esasında Fransız denizciliğinin daha önceki yıllarda iyi bir seviyede olduğunu belirtmektedir.

İlk olarak Fransız denizciliğinin gelişimi ve içinde bulunduğu durumdan bahseden Baron, Fransa’da zahire ürünlerinin fiyatlarının yükselmesinin Fransız gemiciliğine olumlu yönde etkisi olduğunu ve gemilerdeki Fransız tayfalarının maaşları diğer ülkelere oranla çok fazla yükseldiğini belirtmektedir. Buna göre, Doğu’da ve Karadeniz’de ticaret yapan gemilerdeki tayfaların aylık maaşları güncel olarak (1834 yılı) şöyledir: Yunan gemilerinde 20-25 frank, Sardinya gemilerinde 25-30 frank, Avusturya gemilerinde 30-35 frank, İngiliz gemilerinde 30-35 frank, Fransız gemilerinde 40-45 frank, Amerikan gemilerinde 50-60 frank arasında değişmektedir.³³⁰ Fransız gemiciliğinin esasında diğer ülkelere kıyasla zengin olduğunu belirtmek amacıyla bu bilgileri paylaşan Baron, özellikle Marsilya kentinin kazancını daha da arttırmak için çeşitli çözümler geliştirdiğine değinmektedir.

³³⁰ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.121.

Fransız gemiciliğinde Marsilya örneğinden yola çıkan Baron, Marsilya gemicilerinin, satışlarını ve kârlarını arttırmak için ticaret için gittikleri şehirlerdeki ikamet sürelerini üç aya çıkartmak istediklerini belirtmektedir. Baron, gemicilerin Marsilya şehrinin pahalılığından dolayı, vergi miktarlarını da arttırdığı bilgisini vermektedir.

Bununla beraber, demir ve bu gibi materyallerin ithalatında gümrük vergilerinin yükselmesinin Fransız gemilerinin yapımını daha pahalı hale getirdiğini belirtmektedir. Ayrıca Fransız denizciliğinin önemini göstermek için bir örnek veren Baron, “*Yunan yıkımı esnasında Hydra Adası’nın tüm nüfusu biz Fransızlara herhangi bir yunan adasına gelip, yerleşmemizi, adayı bir Fransız adası yapmamızı ve buradaki denizcilikten elde edilen kazancı Fransa’ya götürmemizi önerdiler.*” demektedir.³³¹

Bundan sonra Baron, bu örneklerden de anlaşılacağı gibi aslında iyi bir pozisyonda olan Fransız denizciliğinin nasıl güç kaybettiğine değinmektedir.

Baron, yukarıda açıkladığı olumlu hadiselerden sonra, İtalyan Deniz Kuvvetlerinin nasıl bu kadar hızlı şekilde Fransızların yerine geçip, üstün geldiklerini anlayamadığını ifade etmektedir. İtalyanların Akdeniz’de güvenli bir şekilde gemi yolculuğu yapmaya başladıktan sonra, hızla ilerlediklerini belirten Baron, 1832 yılında İstanbul’a 52 Fransız gemisi gelirken, 774 adet Sardinya gemisinin geldiğini bildirmektedir.³³²

Baron’un aktardığı bilgilere göre, 1789 Fransız İhtilali’nden önce Marsilya, Doğu’ya 3530 bahriyelinin çalıştığı 280 gemi gönderiyordu ve gemideki yüklerin kârı 1.800.000 frangı buluyordu. Baron, 1828, 1829, 1830 yıllarının ortalaması alındığında ise Marsilya’nın Doğu’ya ancak 700 bahriyelinin çalıştığı 96 gemi gönderebildiğini belirtmektedir.³³³

Esasında geçmişte Marsilya’nın gemi işletmeciliğinden oldukça iyi oranda kazanç sağladığını belirten Baron, yıllık olarak, Marsilya Limanı’ndan çıkış yapan 150 gemi üzerinden, 2.000.000 frank kâr ettiği bilgisini vermektedir. Fakat şimdilerde bu ticaretin ciddi manada bir düşüş yaşadığını bildiren Baron, İstanbul’un yıl genelinde Fransız bayrağı altında ancak 15 tane gemi görebildiğini söylemektedir.

³³¹ “*Lors des désastres de la Grèce, la population entière de l’île de d’Hydra nous proposa de venir s’établir dans une des îles de la côté de Provence, de se faire Français et d’apporter à la France tous les bénéfices de la navigation que faisaient ces intrepides et industriels marins.*” AMAEF, MD, Bois le Comte’dan Broglie’ye, 16 Ocak 1834, Pera, no: 74/55. s.122.

³³² AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte’dan Monsieur Broglie’ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.122.

³³³ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte’dan Monsieur Broglie’ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.122.

Bu sebeple hükümetin, Marsilya'nın denizcilikteki gerilemesine karşı çözüm arayışlarına girdiğini belirten Baron, Fransa ticaretinin Doğu'da tamamıyla serbest bırakmanın ve vergileri azaltmanın en gerekli önlemler olduğunu vurgulamaktadır. Baron'a göre, Doğu'da serbest bırakılan Fransız ve özellikle Marsilya denizciliği sayesinde, Fransa uygun fiyata ürünler elde edebilecek ve kârını arttıracaktır. Bununla beraber, ticaretin serbest bırakılması, Marsilya gemilerini daha önceleri yaptığı masraftan ve vakit kaybından kurtaracaktır.³³⁴

³³⁴ AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no: 74/55. s.122.

SONUÇ

Fransa, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun kadim dostu gibi görünse de, Fransa'nın imparatorluk üzerindeki ticari ve siyasi alakası her zaman mevcuttu. Osmanlı Devleti ve Osmanlı Devleti'nin sorunları ile her daim yakından ilgilenen Fransa, özellikle XIX. Yüzyıl itibariyle "hasta adam" sıfatı ile anılan Osmanlı Devleti ile her alanda daha yakından ilgilenmeye başlamıştı.

Özellikle Avrupa'da XVIII. ve XIX. yüzyılda iktisadi ve üretim alanında yaşanan bünye değişiklikleri, Avrupa Devletleri'ni ihtiyaçlarını karşılamak ve ürettiklerini pazarlamak için Osmanlı Devleti'ne yöneltmişti. Özellikle İngiltere'nin bu alanda dünya genelinde ve Osmanlı pazarı üzerinde yaşadığı bu ilerleme, diğer Avrupa Devletleri gibi Fransa'nın da ilgisini çekmişti.

Fransa, fırsat bulduğu her an Osmanlı Devleti'ne yaklaşarak, İngiltere'nin ele geçirdiği üstünlüğü bertaraf etmeye çalışmaktaydı. Fransa, İngiltere'nin sanayi devrimi sayesinde ekonomik alanda yaşadığı bu üstünlüğün yanında, Mısır bunalımı esnasında Rusya'nın, siyasi ve askeri alanda Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasından ve etkinliğini arttırmasından da ciddi anlamda rahatsızlık duymaktaydı. Dönemin siyasi şartları, Fransa'nın yüzyıllardan beri Osmanlı'ya olan ilgisi ve son yıllarda Akdeniz'e olan düşkünlüğü gibi sebeplerin bir araya gelmesiyle Fransa, Osmanlı Devleti ile daha yakından ilgilenir haldeydi. Zira Fransa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri arasında ilk ticari, askeri, kültürel ilişkiler kurduğu devlet olmuştur. Bu yönüyle Fransa, Osmanlı Devleti ile her zaman ilişki içerisindeydi.

XIX. Yüzyılda, Yunan İsyanı'nı Osmanlı iç işlerine müdahale etmek için bir fırsat olarak gören Fransa, aradan çok geçmeden yaşanan Mehmet Ali Paşa isyanını da bir fırsat olarak görmekteydi. Esasında Mehmet Ali Paşa isyanı başladığında, Avrupa Devletleri hiçbir telaşa kapılmamışlardı. Ancak isyanın gelişerek, Anadolu içlerine kadar ilerlemesi Avrupa Devletleri'nin dikkatini Mehmet Ali Paşa ile padişah arasındaki kavgaya çekmişti.³³⁵ Fransa ise, Akdeniz ile yakından ilgilenmekteydi. Bilindiği gibi, Mısır Fransa'ya yabancı bir memleket değildi. Napolyon Bonaparte, 1798'de Mısır'ı almaya çalışmıştı. Sonuç olarak, Fransa her halükarda Mısır'ın Mehmet

³³⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e*, s.132.

Ali Paşa'ya ait olmasını ve bölgede uzun vadede kontrolü sağlamak istiyordu. Öyle ki bu isyan esnasında Fransa için Osmanlı Devleti her an dağılabilecek bir devletti ve olası bir dağılma ihtimaline karşı, Fransız Dış İşleri Bakanlığı bünyesinde 1829 yılının Ağustos ayının son haftasında, Osmanlı Devleti'nin paylaşımı ve Avrupa'nın yeniden organize edilmesi planları dahi yapılmaktaydı.³³⁶

Fransız bakanlar kurulu tarafından, Dış İşlerindeki mecliste yapılan bu planın hayata geçirilmesi için, bu tarihte meclis başkanı olan Monsieur Polignac tarafından Baron de Bois le Comte dış işleri bakanlığı bünyesinde görevlendirilmişti.

Dönemin Dış İşleri Bakanı Monsieur Broglie'nin 8 Nisan 1833 tarihli görevlendirme yazısı ile Osmanlı ülkesindeki görevini üstlenen Baron, Avrupa politikasındaki ve dış işlerindeki üstün tecrübesi ve bilgisi sayesinde dönemin doğu sorunu için en yetenekli kişi olarak kabul edilmişti.

Dış işlerindeki yeteneği sayesinde Osmanlı ülkesindeki bu özel göreve seçilen Baron de Bois le Comte'un tam görevi ise, akıllıca gözlemler yaparak, bu gözlemleri bölümler halinde kaleme alarak, rapor şeklinde dış işleri bakanlığına göndermekti.

Bu görevini Osmanlı Devleti'nde kaldığı süre zarfında gerçekleştiren Baron, raporlarında Osmanlı Devleti'ni her yönüyle analiz etmektedir. Osmanlı Devleti'ni eyaletlere ve bölgelere ayırarak içinde bulunduğu siyasi yapıyı, devletin idari yapısını, ekonomik yapısını, yapılan reformları, devletin gelirleri ve giderlerini detaylı şekilde incelemektedir.

Baron de Bois le Comte'un Osmanlı Devleti'nin finans sistemini ve ekonomik yapısını ele aldığı bu raporlara dair yaptığımız bu çalışma, ele aldığı konunun ana hatlarıyla ortaya çıkarılmasını hedeflemiştir. Bu çalışma ile XIX. Yüzyılın ilk yarısında, 1840 yılı öncesine ışık tutmak amaçlanmıştır. Bu tarihle ilişkili Osmanlı Dış Ticaret İstatistiklerinin henüz yayınlanmamış olması, bu çalışmanın verdiği rakamsal değerler vesilesiyle bu alandaki eksikliği tamamlamaya yardım etmiştir. Böylece bu çalışma ile eksikliği duyulan Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki ticaret hacmi, ithalat ve ihracat değerleri, Osmanlı Devlet bütçesi ve üretimi ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

³³⁶ Georges Douin, *a.g.e.*, s.37.

Bu çalışmada raporların ele alınması neticesinde, XIX. Yüzyılda Osmanlı parasının ciddi manada değer kaybettiği, II. Mahmut dönemi ise Osmanlı parasında değişimin en çok yaşandığı dönem olarak kayıtlara geçmiştir.

Baron raporlarında verdiği bilgileri ve rakamsal değerleri sıklıkla Fransız frangı cinsinden vermiş ve yıllara göre Osmanlı parasındaki değer kaybını da Fransız frangı cinsinden vermiştir. Baron'un verdiği bilgilere göre 1830'lu yıllarda 1 Osmanlı Kuruşu 33 Fransız santimine –kuruşuna- denk gelmekteydi.

Raporlarında imparatorluk gelirleri üzerinde de duran Baron, imparatorluğun gelir getiren kurumlarına, tekellerine değinmiş; bunun yanında vergi toplanırken yapılan usulsüzlere de sıkça atıfta bulunmuştur. Zaman zaman İmparatorluğun XV. ve XVI. Yüzyılları gibi görkemli dönemlerine atıfta bulunarak kıyaslamalar yapan Baron, imparatorluğun finans sistemindeki gerilemeye, gelir-gider dengesindeki bozulmaya, vergi tahsildarlarının rüşvete başvurmasına, sistemin içinde bulunan suiistimallere sık sık değinmiştir. Bunun yanında, İmparatorluğun mağlup olduğu savaşlar neticesinde ödemekle yükümlü olduğu savaş borçlarına –kendi deyimiyle iç borçlara- ve Osmanlı Sultanlarının özel gelirlerine, has arazilerine, aldıkları hediyelere de değinmiştir.

Çalışmada üzerinde durulan bir diğer konu ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari yapıdır. Bu bölümde daha çok, Osmanlı Devleti bölgelere ayrılarak yapılan ticaret ele alınmıştır. Bunu yaparken, raporlarında çeşitli rakamlara yer veren Baron, bu vesileyle bizlere bölge ticaretini tanımamızda ve bölgenin Osmanlı ticaretindeki değerini ölçmemizde yardımcı olmaktadır. Osmanlı ticaretinden bahsederken, Osmanlı ülkesinde ticaretinin yapıldığı ürünlerin fiyatlarına da yer veren Baron, bu ürünlerin ithalat ve ihracat fiyatlarını da ekleyerek, bizlere Avrupa gümrüklerinden aldığımız bu bilgileri Türk gümrüklerinden alınan bilgilerle kıyaslama imkânını sağlamaktadır. Ayrıca Osmanlı ticaretinde söz sahibi olan ülkelere de değinen Baron, özellikle XIX. yüzyılda İngiltere'de yaşanan sanayi devrimine değinerek, bunun Fransa ve Fransa'nın Osmanlı ticareti üzerindeki olumsuz etkilerine yer vermiştir. Osmanlı ülkesinde yıllara göre değişiklik-azalma gösteren Fransız şirketleri üzerinde duran Baron, İngiltere'nin yaşadığı endüstri devrimi ile Fransa'nın önüne geçerek, Osmanlı pazarında Fransa'nın yerini aldığı gerçeğinden bahsetmiştir. Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkeleri arasındaki denizciliğe de raporlarında yer veren Baron, İngiltere'nin bu alanda da Fransa'nın önüne

geçtiğini belirtmiştir. Osmanlı denizciliği ile ilgili rakamlara da yer veren Baron, doğal liman kentleri ile Osmanlı gemiciliğinin iyi seviyede olduğu tespitini yapmıştır.

Baron de Bois le Comte'un İstanbul'da kaleme aldığı bu raporların incelenmesi neticesinde, XIX. Yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı finans sistemi ve ekonomisine farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Netice itibariyle bu çalışma ile yüzyılın ekonomik yapısına dair eksiklikleri gidermeye çalışıp, imparatorluğun ticaret gelirleri hakkında bilgi edinilmiştir. Ancak raporlarda yer alan bilgilerin bir Fransız diplomatın verdiği bilgiler olması yani bir şahıstan alınan bilgiler olması yönüyle, bu dönem ile ilgili eksiksiz bilgiye ulaşmak noktasında tam manasıyla yeterli olmamaktadır. Bu konu, dönemin Türk ve diğer yabancı kaynaklarıyla derinlemesine kıyaslanıp, dönem ile ilgili ciddi bir arşiv araştırması yapıldığında, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı ile ilgili daha detaylı sonuçlara ulaşılacağı ve bu raporların daha birçok bilgiyi halen içinde barındırdığı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- AKYILDIZ, Ali, (2003), *Para Pul oldu Osmanlı'da Kâğıt Para*, Maliye ve Toplum, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ALKAN, Mehmet, (2011), *Alemdar Mustafa Paşa'nın Devlet Hayatı*, Sakarya Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- ANASTASSİADOU, Meropi, (2001), *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- AYGÜN, Necmettin, (2005), *XVIII. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon.
- BASKICI, Mehmet Murat, (2005), *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- BİLGE, Mustafa L, (2004), "Kızıldeniz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, s.557-559.
- BİLGENOĞLU, Ali, (2010) "Amerikan iç savaşı ve Mısır: Pamuk örneğinde Mısır modernleşmesi ve Amerikan iç savaşının sürece olan katkısı", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 3/11, s.147-161.
- BİLGİLİ, Ali Sinan, (2004), "Tarsus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c.40, s.111-113.
- BOZPINAR, Şit Tufan, (2004), "Suriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, s.544- 564.
- CEZAR, Yavuz, (1968) *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayıncılık, İstanbul.

- CLOT BEY, M, *Mohammed Ali Vice Roi d’Egytp*, Paris, Victor Masson et Fils.
- CÖN-GRUHLKE, Nilgün, (2006), *Almanca Filateli Dergilerinde Osmanlı Pulları ve Postaları (1863-1922)*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.
- ÇİÇEK, Kemal, (2004) “Kıbrıs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c.25, s.370-392.
- ÇOLAK, Kamil, (2008), “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, sayı II, s.141-183.
- DİA, (1988) “Haraç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c.16, s.89
- DOĞRUEL, Fatma, Suut, *Osmanlı’dan Günümüze Tekel*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- DOUÏN, Georges, (1927), *La mission du Baron de Boislecomte, l’Egypte et la Syrie en 1833*, le Caire.
- EREN, Emine, (2008), “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi”, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- ES-SEYİD, Seyyid Muhammed, (2004), “Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c.29, s.553-586.
- GENÇ Mehmet, (2007), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GENÇ Mehmet, (2004)“İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara. C.22, s. 155.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, (2004), “Edirne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c.10, s.425-442.

GÜLSOY, Ersin, (2004), “Kandiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.24, Ankara, s.303-305.

HALAÇOĞLU, Yusuf, (2004), “Basra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c.5, s.108-114.

İPŞİRLİ, Mehmet, (2004), “Babiâli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c.5, s. 378-388.

JAUBERT, Pierre Amédée Émilien Probe, (1832), “*Note sur l’altération que les monnaies turques ont éprouvé depuis 1730 jusqu’ à ce jour*”, Pour l’an 1833 présenté au Roi par le bureau des longitudes, Imprimeur libraire du bureau des longitudes, Paris 1832, s. 81-85.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, c.V.

KALELİ, Hüseyin, (2003), “XIX. yüzyılda İran Transit Ticaret Yolu İçin Osmanlı-Rus Rekabeti”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 9.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2007, c. 5.

KARANFİL, Turan,(2005), *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’ nda Edirne ve çevresi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, Ekim.

KAZICI, Ziya, (1977), *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınevi, İstanbul.

- KILINÇ, Arzu, (2001),“Eflak-Boğdan ve Karadeniz’de Bal ve Balmumu”, *Acta Turcica*, Yıl III, sayı 1/1, Ocak, Editörler, Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altın, s.40-56.
- KIRAY, Emine, (2008), *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.71.
- KURT, Yılmaz, (1999), “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *OSMANLI*, c. III, Ankara, s.59-65.
- KÜÇÜK, Cevdet, (2004), “Erzurum”,*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c.11, s.321-335.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, (2004), “İzmir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c. 23, s.515-529.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, (2000), *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir Yayıncılık, İzmir.
- MARTAL, Abdullah, (2007), *Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir*, Yazıt Yayıncılık, İzmir.
- MARTAL, Abdullah, (1992), *XIX. Yüzyılın ikinci yarısında İzmir ve çevresinde sanayi ve ticaret*, Doktora Tezi, İzmir.
- MUTLU, Abdullah, (2009), *Tanzimat’tan Günümüze Türkiye’de Vergileme Zihniyeti ve Gelişimi*, T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- ÖĞÜN, Tuncay, (2004), “Müsadere”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c.32, s.67.

- ÖZBEK, Nadir, (2009), “İkinci Meşrutiyeti Hazırlayan Koşullar, Rumeli’de Vergi Tahsilâtı ve Jandarma”, *Toplumsal Tarih*, Mart, sayı 183, s.46-50.
- ÖZDEMİR, Biltekin, (2009), *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara.
- PAMUK, Şevket, (2000), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Şevket, (2005), *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Şevket, (1994) *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, İstanbul.
- PINAR, İlhan, (1996), *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl*, Akademi Kitabevi, İzmir, c.II.
- SOYSAL, İsmail, (1999), *Fransız İhtilali ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- SUDİ, Süleyman, (1996), *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, Yay.Haz, Mehmet Ali Ünal, Isparta.
- SÜSLÜ, Azmi, (1984) “Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807”, *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, c.XLVII, sayı, 185, Ocak 1983. S.
- ŞENER, Abdüllatif, (1990), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- TABAKOĞLU, Ahmet, (1997), *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

- TARLAN, Selim, (1992), *Tarihte Para*, Maliye ve G m ruk Bakanlığı Araştırma, Planlama Ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.
- TUKİN, Cemal, (2004), “Girit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c. 14, s.85-93.
- TUNCEL, Metin, (2004), “Fırat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c.13, s.31-34.
- TURGAY A.  ner, (1994), “Trabzon”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)*, Edt: ağlar Keyder, Y. Eyüp  zveren, Donald Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.45-73.
- ULUTAŞ, Songül, (2006), *Şer’iyye Sicillerine göre Tarsus’ta Ekonomik Yapı (1839-1856)*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- VAPEREAU (G.), *Dictionnaire Uuniversel Des Contemporains*, Paris, Hachette.
- VELAY, A.Du, (1903), *Essai sur L’histoire Financi re de la Turquie Depuis la Regne du Sultan Mahmoud II Jusqu’   nos jours*, Paris.
- YARAŞLI, Genç Osman, (2005), *Türkiye’de Vergi Reformu*, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- YILMAZ,  zg r, “Karadeniz’in uluslar arası ticarete açılması ve Trabzon”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.2, sayı 7, s.370
- YORULMAZ, Şerife, (1999), “Osmanlı-Fransız İlişkileri erevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19.yüzyıl–20.yüzyıl başları)”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*

Enstitüsü, VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, 8–12 Kasım 1999, İstanbul, s.697-768.

YÜCEL, Yaşar, Ali Sevim, (2001) *Türkiye Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, c.IV.

QUATAERT, Donald, (2004), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayınları, İstanbul, c.2.

ARŞİV BELGELERİ

Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France (AMAEF),Paris, Memoirs et Documents, Turquie, no: 73/36

Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France (AMAEF),Paris, Memoirs et Documents, Turquie, no:73/39

Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France (AMAEF),Paris, Memoirs et Documents, Turquie, no:74/50

Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France (AMAEF),Paris, Memoirs et Documents, Turquie, no: 74/51

Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France (AMAEF),Paris, Memoirs et Documents, Turquie, no: 74/52

Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France (AMAEF),Paris, Memoirs et Documents, Turquie, no: 74/53

Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France (AMAEF),Paris, Memoirs et Documents, Turquie, no: 74/55

EKLER

EK 1: Zahire Ürünleri ve en çok kullanılan ticari emtiaların Osmanlı Devleti'nin çeşitli ticaret bölgelerindeki fiyatları

ÜRÜNLER	Birim	İstanbul	Edirne	Bükreş	Belgrat	Selanik	Beyrut
Ekmek	Kg	18 cent	10 c	11 c	11 c	8 c	10 c
Buğday	100kg	11 Frank	5.80 F	6.10 F	6.20 F	6.20 F	-
Çavdar	100kg	-	2.20 F	-	-	4 F	-
Arpa	100kg	3.90 F	1.10 F	3.85 F	7.85 F	2.50 F	2.70F
Yulaf	100kg	-	2.20 F	3.13 F	-	1.50 F	-
Mısır	100kg	-	-	3 F	3.70 F	4 F	6 F
Pirinç	100kg	33 F	20 F	20 F	-	15 F	22 F
Dana Eti	Kg	40 c	31 c	20 c	20 c	32 c	40 c
Koyun Eti	Kg	60 c	40 c	21 c	20 c	32 c	1.30 F
Yumurta	10 adet	16 c	13 c	36 c	30 c	25 c	20 c
Piliç	1adet	81 c	18 c	75 c	22 c	30 F	50 c
Tavuk	1adet	1.08 F	40 c	75 c	45 c	50 F	1.20 F
Taze Balık	Kg	2 F	45 c	55 c	8-80 c	22-70 c	75 c
Tuzlanmış Balık	Kg	-	-	77 c	75 c	45-70c	70 c
Süt	Kg	40 c	11 c	23 c	9-30 c	11 c	10 c
Tereyağı	Kg	1.82 F	1.22 F	1.08 F	(tuzlu)75c	84c-1.20F	1.30F
Sıvı Yağ	Kg	1 F	1.22 F	1.17 F	75-85 c	60-90 c	60 c
Şarap	Litre	18 c	11 c	20 c	20-45c	11 c	13 c
Enfiye	Kg	1.58 F	55 c	27 c	30-50 c	20-40c	1.40 F
Tütün	Kg	3.60 F	5 F	83 c	1.40-1.90 F	2-3 F	5 F
Mum	Kg	1.35 F	1.08 F	55 c	34 c	34c-1.10 F	1.30 F
Sabun	Kg	1 F	1.08 F	1.35 F	55 c	44 c	85 c
Bal mumu	Kg	2.94 F	2.30 F	2.70 F	2.40 F	2.80 F	3 F
Bal	Kg	-	1.50 F	94 c	-	30-40F	40 c
Kömür	10 kg	60 c	25 c	50 c	-	20 c	-
Tuz	Kg	10 c	5 c	6 c	15 c	4 c	-
İngiliz Demiri	Kg	20 c	30 c	32 c	3.75 F	35 c	20 F
Yeni Deri	Kg	2.80 F	1.10 F	3.24 F	1.80 F	3.80F-4.60F	-
Eski Deri	Kg	1.60 F	1.70 F	1.64 F	22-25 F	2.30F-3F	-
Sığır Derisi	1adet	-	-	8.72 F		17c-25c	-
Tavşan Derisi	100adet	77.79 F	60 F	40 F	20-75 c	65 F	-
Yıkılmamış Yün	Kg	75 c	86 c	91 c	75-95 c	65c-	-

						75c	
Yün	Kg	-	2 F	65 c	-	65c	-
Keçi Derisi	1 Adet	-	-	-	2- 2.25 F	3 F	-
İpek	Kg	25 c	30 F	35 F	15-22 F	29F-30F	30 F
Hidrofil pamuk	Kg	-	-	1.05 F	1.75-1.80 F	1.42F-2F	1.20 F
İşlenmiş şeker	Kg	1.04 F	1.32 F	1.30 F	-	1F-1.20F	1.20 F
Kahve	Kg	1 F	1.64 F	2.16 F	-	1.90F-2.10F	1.70 F
Çivit	Kg	12.74 F	13.20 F	23 F	-	19F-22F	15 F
Kırmızı Böceği Boyası	Kg	23.20 F	20. 50 F	28 F	-	22F-25F	24 F
Bakkam ağacı	Kg	70 c	75 c	1.70 F	-	1 F	-
Karabiber	Kg	1 F	1.20 F	1.35 F	-	1.30F-1.50F	1.10 F
Rom	Kg	60 c	1.70 F	2 F	-	-	-
Ala cehri (sarı boya)	Kg	50 c	1.40 F	-	-	-	-
Gül yağı	Gr	21 c	32 c	-	-	-	-
Avusturya Fesi	Düzine	4.96 F	-	-	-	-	-
Orléans Fesi	Düzine	16.71 F	-	-	-	-	-
2.Kalite Fransız londrin kumaş	Metre	1.16 F	-	-	-	-	-
2.Kalite, Floransa Salin Kumaşı	Metre	1.65 F	-	1.80 F	-	-	-
1.Kalite İndienne-Anglaise kumaş, 7/8	26metrelik 1 parça	24.70 F	-	30 F	-	-	-
1. Kalite Patiska 6/4	16.50 yard'lık 1 parça*	10.60 F	-	18 F	-	-	-
7 kişilik çadır	Adet	50 c	-	-	-	-	-
İnek	Adet	-	-	31-40 F	-	37F-50F	75 F
Sığır	Bir çift	-	-	105-200 F	-	150F-200F	200 F
Koyun	Adet	-	-	7 - 8 F	-	6F-7F	-
Keçi	Adet	-	-	7 - 8 F	-	6F-7F	5 F
At	Adet	-	-	40-45 F	-	50-90F	125 F

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/52, s.88 *: Yard: 0.914 metreye denk gelen bir İngiliz uzunluk ölçüsü.

EK 2: Türk Gümrüklerine Göre Osmanlı Devleti'nin Genel Ticareti

		İthalat	İhracat	Yıl
	Mısır	42.100.000	39.100.000	1832,33,34 ortalaması
Suriye Bölgesi	Suriye	18.600.000	11.200.000	1832 yaklaşık değer
	Kıbrıs	1.176.000	1.516.000	1832
Asya Bölgesi	Tarsus	360.000	1.000.000	1833 ortalaması
	İzmir	22.200.000	16.234.000	1831, 32 ortalamaları
	Trabzon	15.464.000	14.079.000	1833
	İstanbul	19.000.000	12.000.000	Okunmuyor
	Edirne, Enos	1.000.000	1.500.000	Okunmuyor
Tuna Eyaleti	Eflak, Boğdan	16.475.000	19.997.000	1833
	Sırbistan	2.000.000	4.000.000	1834 yılı yaklaşık değer
Adriyatik Bölgesi	Bosna	7.300.000	14.780.000	1808
	Arnavutluk	6.600.000	7.800.000	1812
Makedonya Bölgesi	Selanik	4.866.000	5.666.000	1830,31,32 ortalamaları
	Logos, Kavala, Orphano	Bilinmiyor	2.500.000	1833
	Serez, Drama	Bilinmiyor	3.000.000	1833
Teselya Bölgesi	Volo	Bilinmiyor	3.000.000	1833
	Girit	662.000	3.000.000	Resmo ve Hanya.Yıl okunmuyor
	AVRUPA VE AMERİKA İLE YAPILAN TİCARETİ N GENEL TOPLAMI	156.743.000	166.172.000	TOPLAM
			0	322.915.000
İran Ticareti		30.000.000	31.000.000	Yıl belirtilmiyor
	Arabistan, Mısır ve Körfezlerin	50.000.000	40.000.000	Yıl belirtilmiyor

Asya Ticareti	Ticareti			
	1827 yılı Hindistan, İran ve Arap Ticareti	14.500.000	12.800.000	Yıl belirtilmiyor
	ASYA TİCARETİ NDE GENEL TOPLAM	94.500.000	83.800.000	178.300.000

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/52, s.88

*Baron'un yaptığı toplam işleminde, işlem hatası bulunmaktadır. Ancak, burada tablo orjinaline sadık kalınarak verilmiştir.

EK 2-A: Yabancı Gümrüklerden Alınan Bilgilere Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Amerika ile Ticareti*

		İthalat	İhracat	Toplam
İngiltere	İngiltere 1832 resmi değerleri	30.000.000 Frank	18.000.000 Frank	48.000.000 Frank
	Malta 1832	8.970.000 F	4.556.000F	13.526.000F
Avusturya	Trieste,1833	7.161.000	9.470.000	16.631.000
	Venedik,1833	971.000	2.204.000	3.175.000
	Arnavutluk, Macaristan	15.000.000	20.000.000	35.000.000
Fransa, 1831		20.000.000	20.000.000	40.000.000
Rusya, 1832		21.670.000	4.890.000	33.550.000
Livorno, 1832		8.600.000	7.120.000	15.720.000
Amerika, 1832		3.613.000	4.595.000	8.508.000
Genes, 1832		1.707.000	4.335.000	6.842.000
Yunanistan, 1833		500.000	3.000.000	3.500.000
İyonya, 1833		1.300.000	2.000.000	3.300.000
Hollanda, 1832		-	3.188.000	3.188.000
Tunus 1832		681.000	1.037.000	1.718.000
Sicilya, 1824		865.000	469.000	1.334.000
İspanya, 1826		1.400	800.000	801.400
Hamburg, 1833		1.000.000	468.000	568.000
Ancona, 1832		176.000	188.000	364.000
Trablus, Ben Yassi, 1833		184.000	142.000	326.000

* Baron, bu raporunda ithalat ve ihracat değerlerinin toplamında işlem hataları yapmaktadır. Biz bu değerleri Baron'un belirttiği gibi vermekteyiz.

Anvers, 1833	471.000	-	471.000
Portekiz, 1819	300.000	100.000	400.000
	122.271.000	112.610.000	234.881.000
Türk gümrüklerine göre Türk İmparatorluğu'nun Avrupa ile Ticareti			322.915.000
Yabancı gümrüklere göre Türk İmparatorluğu'nun Avrupa ile Ticareti			273.765.000

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/52, s.89.

EK 3: Suriye ve Kıyısındaki Şehirlerin Denizcilik ve Ticaret Değerleri

	Ticaret			Denizcilik	
	İthalat	İhracat	Toplam	Yabancı Ticareti	Kabotaj
				Gemiler ve Varilleri	Gemi ve Varilleri
Beyrut,1833	11.000.000F	6.000F	17.000.000F	32; 4747	224;2000*
İskenderun,1833	3.500.000	2.000.000	5.500.000	13; 2460	-
Salaqos(Mısır), 1832	3.000.000	1.800.000	4.900.000*	Trablus ile birlikte: 45; 5119	-
Trablus, 1832	620.000	550.000	1.170.000		-
Süveyş, 1825	97.000	390.000	487.000	-	-
Akka, 1826	70.000	322.000	392.000	-	-
Yafa, 1825	163.000	116.000	279.000	-	-
Tarsus ve Adana'da son	300.000	1.000.000	1.300.000	-	-

* Bu değer tablodaki okunaksızlık nedeniyle, yaklaşık olarak verdiğimiz bir değerdir. 224 geminin toplamda taşıdığı varil sayısındaki küsurat anlaşılmamaktadır.

*Baron burada bir işlem hatası yapmıştır. Toplam değer 4.800.000 frank olmalıdır. Tablo içinde Baron'un yaptığı benzer hatalar nedeniyle genel toplamda da yanlışlık bulunmaktadır.

yılların ortalaması*					
TOPLAM	18.500.000	12.178.000	30.928.000		

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; Dragon kıyısı-İzmir, 1 Eylül 1833, no:73/36, s.101

* Baron, Tarsus ve Adana için net bir yıl vermemiş, “son yıllar” diyerek ortalama bir değer vermiştir. Biz bu yılların 1830 ve sonrası olduğu kanaatindeyiz.

EK 4: Yabancı Devletlerin Suriye Ticaretinden Kazançları

	İthalat	İhracat	Toplam
İngiltere	6.000.000 F	2.000.000 F	8.000.000 F
Fransa	3.000.000	3.000.000	6.000.000
Toskana	3.000.000	1.000.000	4.000.000
Sardinya	400.000	350.000	750.000
Avusturya	300.000	100.000	400.000
Yunanistan	100.000	50.000	150.000
Mısır	3.000.000	3.000.000	6.000.000
Türkiye	3.000.000	2.500.000	5.500.00
TOPLAM	18.800.000 Frank	12.000.000 Frank	30.800.000 Frank

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; Dragon kıyısı-İzmir, 1 Eylül 1833, no:73/36, s.101

EK 5: Suriye'nin İthal Ettiği Ürünler

İşlenmiş Kumaşlar	Pamuklu Bez	8.000.000 Fr	13.000.000f
	İplik Haline Getirilmemiş Pamuk	3.000.00 0	
	Yünlü Kumaş ve Başlıklar	1.500.00 0	
	İpekliler	500.000	
Çeşitli Avrupa Endüstri Ürünleri	Hırdavat	600.000	1.400.000f
	İşlenmiş ve işlenmemiş çelik-demir	300.000	
	Çini- Çam ürünleri	250.000	
	Deriler	150.000	
	Kâğıtlar	100.000	
Sömürge Ürünleri	Kahve	600.000	2.150.000f*
	Şeker	400.000	
	Baharatlar-Eczalar	350.000	
	Kırmızı Böceği	600.000	
	Çivit	200.000	
Hububatlar	Pirinç	700.000	1.200.000f
	Arpa-Buğday	500.000	
	Baklagiller	300.000	
Çeşitli gümüş veya altın eşyalar			400.000
Diğer			750.000
			18.900.000

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; Dragon kıyısı-İzmir, 1 Eylül 1833, no:73/36, s.101.

* Baron'un verdiği toplam değerlerde işlem-toplama hatası bulunmaktadır.

EK 6: Suriye'den İhraç Edilen Ürünler

İpekli Kumaş	3.000.000 F
İpek	2.500.000
Altın ve Gümüş malzemeler	2.000.000
Tütün	1.000.000
Sabun	500.000
Pamuk	500.000
Sünger	300.000
Çivit	200.000
Kuyumculukta kullanılan bakır ve çinko alaşımı (tombak)	200.000
İnciler	200.000
Yün	150.000
Meyve Kuruşu	150.000
Safran	100.000
Galbanum(Kasni Otu Sakızı)	60.000
Balmumu	25.000

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; Dragon kıyısı-İzmir, 1 Eylül 1833, no:73/36, s.101

EK 7: Kıbrıs Adası'nın 1816 yılındaki üretimi

		1816 yılındaki Üretim		
Ürün	Birim	Kg Fiyatı / Üretim Miktarı	Değer	İhracatı 1832
Pamuk	Kg	1 f / 600.000 kg	600.000 f	145.000
İpek	“	30 f / 15.000	450.000	160.000
Yün	“	80 c / 80.000	64.000	70.000
Kök Boyası	“	1.20 f / 50.000	70.000	95.000
Kabakgillerden acı hıyar	“	- / 4.000	-	2.000
Yağ	“	1 f / 60.000	60.000	-
Buğday	“	8 c / 4.500.000	360.000	243.000
Arpa	“	6 c / 9.000.000	540.000	
Kaliteli Şaraplar	Şişe	1 f / 720.000 şişe	720.000	131.000
Sıradan Şaraplar	“	20 c / 1.440.000	288.000	
Tuz				28.000
Sünger				30.000
Keçiboynuzu				30.000
Keçi ve Sığır Derisi				11.000
Pamuklu boyalı Hint bezi				115.000
			400.000	1.500.000 0

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; Pera, 10 Ekim 1833, no:73/39, s.133

EK 8: Kıbrıs Adasının 1832 yılındaki İthalatı (Fransa'dan yapılan ithalatın 1826 yılı ile kıyaslaması)

	Bütün Devletlerle Yapılan Genel Ticaret	Fransa'nın 1832 yılındaki payı	Fransa'nın 1826 yılındaki payı
Pamuklu Kumaş	221.116 f	3.376 f	-
Sabun ve Yağ	154.726	-	-
Çuha-Yünlü Kumaş	94.229	80.461 f	329.000 f
Deriler	83.323	385 f	-
Kahve	58.977	21.728	120.000
Kuru Sebze ve Meyveler	39.986	-	-
Züciye	36.404	4.272	-
Yün başlıklar	27.818	12.495	153.000
Demir	24.325	2.599	-
Şeker	18.757	14.275	80.000
İplik haline getirilmemiş pamuk	15.911	-	-
Yünlü Kumaş	15.423	-	-
Çivit	15.543	215 f	-
Kâğıt	10.773	-	-
İpler-Halatlar	9.508	360 f	-
Fayanslar	9.114	1.613	-
Parfümler, Hırdavatlar	4.719	-	-
Şaraplar ve Likörler	4.669	1.345	-
Çelik	3.697	612 f	-

Kırmız böceği	-	-	417.000
Diğer Ürünler	299.944	17.960	-
	1.176.355 F	154.411 F	1.780.000 F

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; Pera, 10 Ekim 1833, no:73/39, s.134.

*Tabloda koyu renkle verilen toplam değerlerde, işlem-toplama hatası bulunmaktadır.

EK 9: Kıbrıs'ın İthalatında Çeşitli Devletlerin Aldıkları Paylar (1832)

Türkiye (Osmanlı)	652. 057 f
Fransa	161.411
Toskana	126.796
Yunanistan	125.440
Avusturya	99.789
Diğer Devletler	10.862
TOPLAM	1.776.355 Frank

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; Pera, 10 Ekim 1833, no:73/39, s.135.

EK 10: Kıbrıs Adası'nın 1832 yılındaki İhracat ve Fransa'ya Yapılan İhracatın 1824 yılı ile Kıyaslaması

Ürünler	Bütün Devletlerle Yapılan Ticaret	Fransa'nın Satın Aldığı	Fransa'nın 1824 Yılında Satın Aldığı
Ham Pamuk	444.691 f	209.561 f	1.429.000 f
Buğday et Arpa	243.869	68.150	-
İpek	159.607	85.885	369.000
Şarap ve Brendi	131.147	215 f	-
Pamuklu boyalı Hint bezi	114.764	-	-
Kök Boyası	94.029	48.048	-
Yünler	70.559	2.923	-
Süngerler	30.058	26.615	-
Keçi Boynuzu	29.255	-	-
Tuz	27.962	-	-
Yatak Örtüleri	22.520	-	-
Ayakkabı	16.759	-	-
Sığır Derisi	8.276	-	-
Zift	4.599	-	-
Keçi Derisi	3.576	-	-
Sarı Balmumu	3.443	-	-
Bakır	2.512	-	-
Baklagillerden acı hıyar	2.250	-	-
Meşeden elde edilen boya	944 f	944	486.000
Tavşan Derisi	895	140	-
Yağ	-	-	187.000
Metal	-	-	1.130.000

Diğer Ürünler	114.513	-	-
TOPLAM	1.516.263	447.149	4.218.000

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; Pera, 10 Ekim 1833, no:73/39, s.135.

EK 11: Kıbrıs'ın İhracatında Çeşitli Devletlerden Aldıkları Paylar (1832)

Türkiye (Osmanlı)	527.195 Frank
Fransa	447.149
Toskana	311.180
Avusturya	127.198
Yunanistan	76.331
Rusya	27.678
Diğer Ülkeler	9.532
TOPLAM	1.516.263 Frank

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye; Pera, 10 Ekim 1833, no:73/39, s.136.

EK 12: İzmir Limanı'nın 1832 Yılındaki Faaliyeti

	Giren		Çıkan	
	Gemi	Varil	Gemi	Varil
Avusturya	78	15.783	89	18.175
İngiltere	80	11.163	112	15.484
Fransa	40	7.604	38	6.314
Rusya	11	1.346	16	3.488
Berberiye	24	3.067	14	1.371
Amerika	15	3.035	37	6.645
Toskana	10	2.192	11	1.645
Sardinya	12	2.200	8	1.462
Hollanda	2	330	13	2.263
Diğer Ülkeler	13	2.105	61	1.130
TOPLAM	285	49.105	344	38.274
Yabancı Devletler ile gerçekleşen denizcilikte giriş-çıkış yapan gemilerin ve varillerin toplamı	629 gemi; 107.379*			

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/53, s.103 *Baron, varillerin toplam değerini belirlerken işlem hatası yapmıştır. Olması gereken değer, 107.484 tondur.

EK 13: İzmir'in 1829, 1832 ve 1833 yıllarındaki İthalat Değerleri

Ürünler	1829	1832	1833
Kahve	1.600.000 f	6.630.000 f	4.720.000 f
Pamuklu bez ve sınıflandırılmamış kumaş çeşitleri	1.700.000	3.219.000	2.434.000
Çuha	1.444.000	1.328.000	2.767.000
Toz ve kesme şeker	1.824.000	647.000	300.000
Çivi ve Hırdavat	114.000	460.000	-
Rom	532.000	444.000	-
Çivit	836.000	437.000	-
Demir ve Çelik	305.000	298.000	-
Çin'de imal edilen pamuklu ham bez	-	276.000	-
Baharatlar ve Karabiber	150.000	218.000	-
Şapka-Başlıklar	304.000	156.000	661.000
Kalan	-	115.000	-
Kırmız Böceği	225.000	105.000	-
Çin tarçını	-	92.000	-
Buğday, Un ve Bisküvi	302.000	76.000	-
İpekliler	-	75.000	114.000
Üstübeç	22.000	71.000	-
Boya ağacı	305.000	66.000	-
Morina Balığı	-	40.000	-
Kâğıt	-	40.000	-
Ayakkabı	-	23.000	-
Tuhafiyeler	220.000	-	-
Diğer Ürünler	-	-	-

TOPLAM	19.324.500	19.329.000	14.386.374*
---------------	-------------------	-------------------	--------------------

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/53, s.104.

* Baron, İzmir'in 1833 yılındaki ithalat değerlerinin toplamını bu şekilde vermiştir ancak, Baron'un 1833'e ait verdiği değerlerin toplamı 10.996.000 yapmaktadır. Tahminimizce Baron, bir ya da birkaç ürünün değerini vermeyi unutmuştur.

EK 14: Yabancı Devletlerin İzmir'in İthalatındaki Payları

	1829	1832
Amerika	4.222.000F	8.890.000 F
Livorno	6.460.000	3.848.000
İngiliz	2.622.000	2.565.000
Fransa	988.000	1.412.000
Hollanda	988.000	246.000
Rusya	-	34.000F

EK 15: Yabancı Devletlerin İzmir'in İhracatındaki Payları

	1829	1832
İngiltere ve Malta	9.500.000 F	7.946.000 F
Venedik ve Trieste	3.500.000	4.028.000
Amerika	3.150.000	3.663.000
Fransa	3.510.000	2.990.000
Hollanda	2.850.000	1.480.000
Livorno	274.000	980.000
Rusya	667.000	924.000

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/53, s.106.

EK 16: İzmir'in 1829 ve 1832 Yıllarındaki İhracat Değerleri

Ürünler	1829	1832	Fiyat Hareketleri		
			Birim	1829	1832
Kuru Üzüm	3.000.000 F	3.550.000F	6-16 kilo kental	17.86 f	22. 70 f
Pamuk	3.940.000	2.990.000	“	68 f	63 f
Afyon	4.461.000	2.887.000	1-27 kilo okka	3.80 f	3.90 f
Endüstride kullanılan meşe türü	740.000	2.250.000	Kental	26.98 f	32 f
Yün	312.000	1.512.000	Kental	9. 02 f	14.40 f
Keçi Yünü	2.580.000	1.369.000	“	57.60 f	72.80 f
Kök Boyası	287.000	914.000	Çeki	5. 32 f	9 f
Sünger	784.000	751.000	Okka	7. 60 f	10.50 f
İncir	678.000	645.000	Kental	38. 38 f	54.60 f
Tavşan Derisi	790.000	525.000	Okka	28. 50 f	27 f
Halı-Kilim	890.000	504.000	Kental	19 f	15.90 f
Sisam Şarabı	741.000	428.000	Adet	1. 52 f	1.20 f
Kök Boya kökü	920.000	398.000	Metre	4. 56 f	3.90 f
Kitre	324.000	338.000	-	-	-
Sarı balmumu	460.000	325.000	-	-	-
Mahmute Otu	374.000	321.000	-	-	-
İpek	2.769.000	285.000	-	-	-
Mazı	168.000	161.000	-	-	-
Gül yağı	132.000	34.800	-	-	-
Yavru Dana Derisi	-	28.000	-	-	-
Çam Sakızı	-	27.000	-	-	-

Sığır Derisi	242.000	1.800	-	-	-
Yağ	403.000	-	-	-	-
Diğer Ürünler	-	-	-	-	-
TOPLAM	23.875.000	21.581.000	-	-	-
Not: İzmir'in 1833 yılındaki ihracatı: 21.430.000 frank'tır.					

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/53, s.105.

EK 17: İnan'dan İstanbul'a G6nderilen İnan Ürünler

Ürünler	İthalat	İhracat
Şeker	620.000 f	715.000 f
Kuyumculukta kullanılan bakır Ve çinko alaşımı (tombak)	216.000	210.000
Çivit	113.000	94.000
İnan kumaşları ve Hint kaşmiri	96.000	85.000
Mazı	85.000	66.000
Safran	26.000	26.000
Zamk	19.000	15.000
Afyon	16.000	15.000
Tohum-Çekirdek	12.000	10.000
Diğer Bölgelerden Gelenler	13.840.000	12.612.000

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/53, s.109.

EK 18: 1834 Yılında Trabzon'un İhracatı

ÜRÜNLER	İngiltere	İran	Rusya	Türkiye	TOPLAM
Bira, Rom, Şarap	-	22.000 F	26.000 F	-	48.000 F
Buğday	-	-	-	-	0 F
Ahşap	4.000 F	-	-	52.000 F	56.000 F
Çin Tarcını	-	-	25.000 F	500 F	25.500 F
Balmumu	-	-	-	36.700 F	36.700 F
Demir ve Çelik	-	20.000 F	-	-	20.000 F
Bakır	-	-	7.000 F	150.000 F	157.000 F
Zamk	-	-	-	15.000 F	15.000 F
Avignon Tohumu	-	-	-	10.000 F	10.000 F
Saat Malzemeleri	-	4.000 F	-	-	4.000 F
Çivit	-	-	-	94.500 F	94.500 F
Yün	-	-	-	22.500 F	22.500 F
Mazı	-	-	-	-	0 F
Afyon	-	-	-	15.200 F	15.200 F
Hırdavatlar	-	155.000 F	-	-	155.000 F
Tuz	-	-	-	-	0 F
İpek	-	-	-	715.000 F	715.000 F
Şeker	-	54.000 F	21.000 F	1.000 F	76.000 F
Avrupa'da Üretilen Kumaşlar	-	12.145.000 F	147.000 F	-	12.292.000 F
İran Kumaşları ve Kaşmir	-	-	-	85.000 F	85.000 F
Çin Bezi	-	-	-	210.000 F	210.000 F
Safran	-	-	-	26.000 F	26.000 F
Diğer	7.500 F	37.000 F	67.000 F	86.000 F	197.500 F
TOPLAM	11.500 F	12.437.000 F	293.000 F	1.519.400 F	14.260.900 F

EK 19: 1834 Yılında Trabzon'un İthalatı

ÜRÜNLER	Avusturya	İngiltere	İran	Rusya	Türkiye	TOPLAM
Bira, Rom, Şarap	2.250 F	4.450 F	-	-	27.000 F	33.700 F
Buğday	-	-	-	28.000 F	165.000 F	193.000 F
Ahşap	-	-	-	17.000 F	21.700 F	38.700 F
Çin Tarcını	-	16.000 F	-	-	-	16.000 F
Balmumu	-	-	-	-	4.500 F	4.500 F
Demir ve Çelik	2.000 F	-	-	-	19.000 F	21.000 F
Bakır	-	-	-	-	-	0 F
Zamk	-	-	19.000 F	-	-	19.000 F
Avignon Tohumu	-	-	12.000 F	-	-	12.000 F
Saat Malzemeleri	-	-	-	-	5.000 F	5.000 F
Çivit	-	-	94.500 F	-	9.000 F	103.500 F
Yün	-	-	-	-	-	0 F
Mazı	-	-	5.000 F	-	-	5.000 F
Afyon	-	-	16.000 F	-	-	16.000 F
Hırdavatlar	-	134.000 F	-	-	95.000 F	229.000 F
Tuz	-	-	-	38.000 F	31.000 F	69.000 F
İpek	-	-	610.000 F	950 F	-	610.950 F
Şeker	8.500 F	12.000 F	-	-	46.000 F	66.500 F
Avrupa'da Üretilen Kumaşlar	925.000 F	47.000 F	-	-	12.495.000 F	13.467.000 F
İran Kumaşları ve Kaşmir	-	-	96.000 F	-	-	96.000 F
Çin Bezi	-	-	216.000 F	-	-	216.000 F
Safran	-	-	26.000 F	-	-	26.000 F
Diğer	28.500 F	68.700 F	66.000 F	107.000 F	138.000 F	408.200 F
TOPLAM	966.250 F	282.150 F	1.160.500 F	190.950 F	13.056.200 F	

Ek 20: 1834 Yılında Trabzon Denizciliği

Denizcilik		Avusturya		İngiltere		Yunanistan		Rusya		Sardinya		Osmanlı		TOPLAM	
		Gemi	Tonaj	Gemi	Tonaj	Gemi	Tonaj	Gemi	Tonaj	Gemi	Tonaj	Gemi	Tonaj	Gemi	Tonaj
Limanlar	İstanbul	3	610	5	773	4	630	2	410	5	530	35	4.987	54	7.940
	Galata	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	1.562	11	1.562
	Karadeniz, Rus Kısmı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	29	4.027	29	4.027
	Karadeniz, Türk Kısmı	1	307	-	129	2	370	-	-	1	106	20	2.515	24	3.427
	Taganrog	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	350	4	350
	Trieste	1	303	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	1	303
	Londra	-	-	1	154	-	-	-	-	-	-	-	-	1	154
Toplam	Gelen Toplamı	5	1.220	6	1.056	6	1.000	1	410	6	636	103	13.441	124	17.763
	Çıkan Toplamı	5	1.220	6	1.056	6	1.000	1	410	6	636	88	12.609	114	16.932
	GENEL TOPLAM	19	2.440	12	2.112	12	2.000	2	820	12	1.272	191	26.050	238	34.695

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/53, s.111

EK 21: Trabzon'dan Avrupa ve Osmanlı Geneline Gnderilen r nler

	İthalat	İhracat
Fındık	-	421.000 F
Bakır	-	150.000
Şimşir Kerestesi	-	56.000
Balmumu	-	37.000
Y n	-	22.500
TOPLAM	-	686.500 Frank

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/53, s.109.

EK 22: Trabzon Üzerinden Gönderilen Ürünler

	İthalat	İhracat
Trabzon'da İstanbul için Satın alınan ürünler	195.000 F	-
Osmanlı Geneline satılan Buğday	195.000	-
İngiliz ve Rus Demir Çeliği	117.000	-
Rus ve Osmanlı Tuzu	68.000	-
Sınıflandırılmamış Diğer Ürünler	447.000	352.000 F
1834 YILI İÇİN GENEL TOPLAM	15.871.000 f	14.886.000 f
1833 YILI İÇİN GENEL TOPLAM	15.464.000 f	14.079.000 f

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/53, s.109

EK 23: 1834 Yılında Adana'nın İthalatı

ÜRÜNLER	Kıbrıs	Suriye	Mısır	Filistin	TOPLAM
Çelik	-	1.750 F	-	-	1.750 F
Başlık-Bere	-	7.500 F	-	-	7.500 F
Buğday	2.250 F	-	-	-	2.250 F
Kahve	9.250 F	18.000 F	-	-	27.250 F
Hurma	-	-	15.000 F	-	15.000 F
Kalay	-	4.500 F	-	-	4.500 F
İncir	-	32.500 F	-	-	32.500 F
Kırmız Böceği	-	-	57.500 F	-	57.500 F
Karabiber	-	3.700 F	-	-	3.700 F
Pirinç	-	-	75.000 F	-	75.000 F
Kesme Şeker	-	12.500 F	-	-	12.500 F
Sabun	-	5.000 F	-	150.000 F	155.000 F
Tütün	-	7.250 F	-	-	7.250 F
Tombak	-	11.250 F	-	-	11.250 F
Brendi	9.250 F	-	-	-	9.250 F
Diğer	31.250 F	30.700 F	8.750 F	4.500 F	75.200 F
TOPLAM	52.000 F	134.650 F	156.250 F	154.500 F	497.400 F

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/53, s.112.

EK 24: 1834 Yılında Adana'nın İhracatı

ÜRÜNLER	İngiltere	Kıbrıs	Suriye	İstanbul	Fransa	TOPLAM
Kök Boya Kökü	90.000 F	-	-	-	-	90.000 F
Pamuk	-	45.000 F	-	-	45.000 F	45.000 F
Balmumu	-	8.750 F	12.500 F	-	8.750 F	21.250 F
Tavşan Derisi	-	10.000 F		-	10.000 F	10.000 F
Siğir Derisi	-		17.500 F	-	-	17.500 F
Kalas ve Tahta	-	-	5.000 F	-	-	5.000 F
Diğer	-	-	-	11.250 F	-	11.250 F
TOPLAM	90.000 F	63.750 F	35.000 F	11.250 F	63.750 F	200.000 F

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/53, s.112.

EK 25: 1834 Yılında Adana'da Denizcilik

Denizcilik		FRANSIZ		İNGİLİZ		TÜRK		DİĞER		TOPLAM	
		Gemi	Tonaj	Gemi	Tonaj	Gemi	Tonaj	Gemi	Tonaj	Gemi	Tonaj
Limanlar	KIBRIS	1	179	2	298	30	2.700	8	480	41	3.667
	SURİYE KIYISI	-	-	3	500	50	3.750	2	135	55	4.385
	MISIR	1	179	0	-	25	4.000	2	120	28	4.299
	FİLİSTİN	-	-	-	-	30	2.250	1	160	31	2.410
ÇIKIŞ		2	358	5	798	135	12.700	13	895	155	14.761
		2	358	5	798	135	12.700	13	895	155	14.761

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/53, s.112.

EK 26: Fransız Gümrüklerine Göre Fransa'nın Mısır ve Osmanlı Ürünleri ile 1832 yılında Yaptığı İthalat

ÜRÜNLER	Miktarı / Birim Fiyatı	FİYATLAR
Tohum	34.000.000 litre / 30 c	6.850.000 f
Pamuk	3.834.000 kilo / 1.20 f	4.480.000
İp ve şapka yapımı için yün	85.000 kg /40 f	3.400.000
Tavşan Derisi	39.000 kg/ 12 f	468.000
Deve Tüyü	34.000 kg/ 85 f	272.000
Ham ve yıkanmamış ipek	88.000 kg/ 40 f	3.520.000
Yün	-	1.035.000
Afyon	20.800 kg / 32 c	641.000
Mazı	307.000 kg/ 2 f	614.000
Zeytin Yağı	7.761.000 / 70 c	521.200
İri Fındık	607.000 / 30 c	182.000
Süngerler	25.000 kg / 5 f	116.000
Brendi	4.000 / 16 f	64.000
Zamk	90.000 kg / 1.40 f	127.000
Reçineler	45.700 / 2.40 f	110.000
Bakır	45.000 / 2 f	90.000
Balmumu	10.000 / 2 f	20.000
Gerçek inci	900 g / 20 f	18.000
Diğer ürünler		1.200.000
İTHALATIN ARA TOPLAMI		23.731.000 Frank
Altın külçe	92.000 g / 3 f	276.000
Altın bozuk para	276.000 g / 3 f	828.000
Gümüş Külçe	8.831.000 g / 20 f	1.766.000

Gümüş bozuk para	14.709.000 g / 20 f	2.941.000
GENEL İTHALAT TOPLAMI		29.542.000 Frank

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/55, s.130.

Ek 27: Fransa'nın 1832 yılında Osmanlı Geneline ve Mısır'a Yaptığı İhracat

ÜRÜNLER	Miktarı/Birim Fiyatı	FİYATLAR
Çuha	218.000 kg / 27 f	6.356.000 f
Tuhafiye	17.600 “ / 26 f	465.000
İnce Şayak	7.200 “ / 26 f	160.000
Rafine edilmiş şeker	1.983.000 “ / 1.20 f	2.879.000
Şeker (sucre terré)	269.000 “ / 1.10 f	295.000
Kırmız Böceği	39.664.000 gr / 3 c	1.188.000
Kahve	984.000 / 1.20 f	1.088.000
Karabiber	120.000 / 1.40 f	168.000
Çivit	3.000 / 20 f	60.000
İpekliler	-	-
Zücaciye	-	-
Tabaklanmış Deri	51.000 / 3.70 f	200.000
İşlenmiş Deri	32.000 /24 f	628.000
Kurşun	814.000 / 45 c	386.000
Dövülmüş Kurşun	62.000 / 55 c	40.000
İşlenmiş Kurşun	125.000 /1.30 f	160. 000
Şarap	- / 20 c	240.000
Demir- Brüt	250.000 / 25 c	62.000
Demir- İşlenmiş	140.000 / 90 c	121.000
Tuhafiye-Çorap- Giyim	-	222.000
Ev eşyaları	-	181.000
Pamuklu Kumaş	-	172.000
Kaplama malzemesi	16.000 / 10 f	160.000 f
Mantar yapımında kullanılan ve ağaçlardan elde edilen malzeme	50.000 / 3 f	150.000

Saat malzemeleri	-	-
İşlenmiş Bakır	22.000 / 5.50 f	115.000
Terebentin	128.000 / 70 c	90.000
Paris ürünleri	-	78.000
Kitaplar	-	65.500
Kâğıtlar	-	60.000
Aletler	-	60.000
Bıçaklar	-	56.000
Diğer Ürünler	-	1.227.000
Basılmış Altın	-	388.000
Basılmış Gümüş	-	1.110.000
Fransa'nın Osmanlı'ya yaptığı ihracatın Genel Toplamı		21.132.000 F

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/55, s.131.

EK 28: Avrupalı Devletlerin 1789 ve 1833 Yıllarında Doğu'da Yaptıkları Ticaretin Karşılaştırmalı Tablosu

ÜLKELER	1789	1833
Fransa	70.000.000 F	40.000.000 F
Almanya	35.000.000 f	55.000.000
İtalya		25.000.000
İngiltere	17.500.000	60.000.000
Hollanda	17.500.000	3.000.000
Rusya	-	35.000.000
Amerika	-	8.000.000
Yunanistan, İyonya Adaları, İspanya, Portekiz	-	8.000.000
TOPLAM	140.000.00F	234.000.00F
İTHALAT	60.000.000	122.000.000
İHRACAT	80.000.000	112.000.000

Kaynak: AMAEF, MD, Baron de Bois le Comte'dan Monsieur Broglie'ye, 16 Ocak 1834, no:74/55, s.131.

EK 29: Baron de Bois le Comte'un 8 Nisan 1833 Tarihli Fransız Dış İşleri Bakanlığı'ndan Aldığı Görevlendirme Yazısı ve Orijinal Fransızca Metni

“Krallık hükümeti tarafından size yüklenen görevlerin konusu hakkında sözlü olarak bilgilendirilmiş bulunuyorsunuz. Sanırım, size güvenilir kişi olarak teklif edilen görevin amacı ve bu görevin hangi niyetle verildiği hususunda bazı açıklamaları da iletmek yararlı olacaktır.

Yeni bir kraliyet elçisinin Konstantinople'a geleceğini çağrıştıran hadiseleri biliyorsunuz. Neredeyse aynı zamanda, Koramiral Roussin Osmanlı İmparatorluğu'nun anılan başkentine çıkarma yapmış; İbrahim Paşa'nın kazandığı başarılar karşısında, Sultan tarafından Babiâli'nin korunması için davet edilen bir Rus filosu Boğaz'a giriş yaparak demir atmıştı. Bununla birlikte, gerek ciddi, gerekse karmaşıklıklara ve zorluklara gebe bir hadisenin majestelerinin büyükelçisinin takındığı tavır ve Babiali ile birlikte harcanan çabaların sonucunda ortaya çıkan bir anlaşmayla derhal ekarte edilebileceği tahmin edilebilir. Divan'ın görüşüne adanmış bir tutum sergileyen Koramiral Roussin, Mehmet Ali Paşa'ya daha önce aynı şartlarla Majestelerince sunulan barışı kabul ettirmek için gayret sarf etmişti. Öte yandan şartlar gereği daha önce talep edilmiş olan dış yardımdan vazgeçen Osmanlı Hükümeti, Rus Ortaelçiliğinden elverişli ilk fırsatta artık yardımları amaçsız hale gelen Rus filusunun ayrılmasının sağlamasını istemişti. Ne var ki, şartların müsait olmasına rağmen filo Boğaz'da oyalanmaya devam etmiş; öte yandan Rus gemilerinin Boğazdan ayrılmasını destekleyen Saint –Petersbourg'dan ulaşan haberlerle Rus hükümetinin ve Padişahın resmi tebliğlerini göz ardı eden filo yardımlarının istenmemesi durumunda bile bu niyetinden vazgeçmemiş, Krallık ortaelçiliğiyle Osmanlı vekâleti arasında, şartlar gerektirdiğinde filonun yeniden Boğaziçi'ne dönmeye hazır bulundurulması için Gelibolu açıklarında bekletilmesi kararı alınmıştı. Bu iki gerçek Fransa'yı neredeyse, Koramiral Roussin'in kendi adına dayanışmayı onaylayan taahhüdünden kurtarıyordu.

Mehmet Ali Paşa, majestelerinin büyükelçisince kendisine bildirilen barış koşullarını imzalamayı kesinlikle reddetmiş, Fransa'nın kararına bu noktada katılmanın imkânsızlığını dile getirerek derin üzüntülerini sunmuş ve sergilenen tutumdan ciddi bir şekilde etkilendiğini göstermiştir. Bugüne kadar kazandığı menfaatleri yeterince kanıtlamış ve destek olmuş, böylelikle yerini, yücelikle sonsuz gurura bırakan bir güç

tarafından kendisini mahkûm ve kurban edilmiş hissediyordu. Üstünlüklerinden vazgeçmektense, kendini alın yazısına terk ederek, bu katı tutumunu ve savaşı sürdürmeye, sonuç olarak gördüğü yararları bir yana bırakmayarak başlangıçtan bu yana öne sürdüğü iddialarını kovalamaya devam edeceğini, barışı yeniden tesis etmek için durmayacağını beyan etmiştir. Söz konusu iddialar bilinmektedir: Mehmet Ali Paşa, ordularınca fethedilen Suriye'nin güvenliğinin sağlanmasını, dahası Karamanın girişinde konumlanmış bulunan Adana bölgesinin devrini istemekle birlikte, Osmanlı Hükümeti Akka, Tripolis ve Kudüs yönetimlerini elden çıkarmak isteğinde değildi.

Burada akla gelen ilk soru, kuşku yok ki, Ön Asya'nın Mısırlılar tarafından işgal edilmesi ve ardından Osmanlı İmparatorluğunca geri verilmesi, önceden gözlenmemiş benzer durumlardan meydana gelen karmaşanın bir Avrupa sorunu olup olmadığı meselesidir. En önemli konu söz konusu sorunun ciddi yapısını olabildiğince hızlı bir biçimde kaybetmesi ve Fransa'nın bu durumla özellikle ilgilenmesi, Babiâli'ye olan taahhütlerini indirgerken yeni bir hareket tarzını benimsemeyi görev saymayı ve Mehmet Ali Paşa'ya Ön Asya'nın tahliye edilmesi gerekliliğini anlatmaktı. O zamandan beri Krallık hükümeti İskenderiye'ye güvendiği ve bunun yanı sıra Paşa'nın niyetini Mısır'ın gerçek menfaati yönünde etkileyerek, değiştirmek ve bu konuda onu yüreklendirecek bir sözcünün gönderilmesi kararını almıştı. Bu kişi de tereddütsüz siz olacaksınız Baron hazretleri. Majestelerinin hükümeti bu konudaki engin bilginizin ve tecrübelerinizin ışığında bu önemli görev için uygun olduğunuz konusunda kararlıdır. Mehmet Ali Paşa'ya sizi, bu tehlikeli ve Avrupa'yı tedirgin eden sorunda önderlik edebilecek duyguların sesi ve görüşü olarak takdim edeceğiz. Majestelerinin İstanbul'daki büyükelçisinin Osmanlı Hükümetine sunduğu taahhütler bağlamında onu ikna ederek, uygun açıklamalarda bulunmanızı, kendisini bu yöne çevirmenizi böylelikle Koramiral Roussin'in kendini danışmaya mecbur hissetmesine ve her şeyden önce Avrupa'nın barışını ve dengesini tehdit eden sorumlulukları üstlenmekten kaçınmamasına yol açacaktır. Böylesine zorlu şartlar ve böylesine baskıcı sebeplerde onun, hükümet örneğinde olduğu gibi tüm Fransa halkında Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da canlandırdığı muhteşem gücüne sevecenlik ve sempati duyguları uyandırmak zorunda olduğu Kral naibine söylenmelidir. Diğer taraftan, benzer bir anlaşma Kralın büyükelçisinin hareket tarzını yönlendiren dürüstlüğü ve bağlılığı sergileyen en aşikâr, en itiraz edilemeyecek tanıklık belgesi değil midir?

Paşa'ya, uzun süredir sorunun kendisiyle Osmanlı Hükümeti arasındaki bir anlaşmazlıkla sınırlandırıldığını, ordunun Suriye'yi aşmadığını, Avrupa'nın bu konuda kendisi için bir endişe konusu duymadığını ve Fransa'nın özellikle Mehmet Ali Paşa'ya Osmanlı İmparatorluğu'nu korumaya ve dengede tutmaya yönelik tavsiye kararlarına uyumsuz olmayacağı hususunu beyan edersiniz. Ne var ki, İbrahim Paşa'nın Ön Asya'da hareket ettiği, İstanbul üzerine muzaffer yürüyüşünü devam ettirdiği, geçtiği her yerde halkı sarsıp, kendi otoritesiyle Sultan'ın heyetlerini değiştirdiği ve davranışları ve beyanlarıyla Büyük Senyör'ün (burada kastedilen Osmanlı sultanıdır) gücünü devireceğini hissettirmesi durumunda -ki hâlihazırda böyledir- Osmanlı hükümetinin bir müdahalenin yürürlüğe girmesini zorlayacağı bunun ise önsezimiz uyarınca Mehmet Ali'nin zaferinin istismarı niteliğinde olacağını sunacağız.

Tehlike giderek yaklaşmaktadır. Bir yanda Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı İbrahim Paşa'nın ilerleyişiyle ciddi bir tehdit altına girecek, diğer yandan Boğaz'da ortaya çıkan Rus filosu Osmanlı Hükümeti'nin fiili bağımsızlığını yok edecektir. Bu sorunlar açısından bakıldığında, bu kadar güç yeni sorunların ve kendisinden talep edilen görevlerin etkisi altında Krallık Büyükelçisi, şartların kesinlikle barışı, Mehmet Ali Paşayla Büyük Senyör arasında mümkün olabilen barışı gerektirdiği ortamda ciddi bir kararlılık göstererek bunu değerlendirmek ve bunun elde edilebilecek en acil sonuç olacağını bilincinde danışması yerinde olacaktır.

Bu bakış açısıyla yaklaşıldığında hiçbir şeyin değişmediğini, tehlikelerin halen aynı olduğunu, bütün bu itibarın Mehmet Ali Paşa'nın gerçek menfaatleri için gösterildiğine inanmasını istediğimizi, kendini devamlı bir biçimde ispatlayan dostluğun adına, sonuçların kendisi için felaket olacağı bir krizin durdurulmasını, diğer bir ifadeyle Ön Asya'yı tahliye etmesini ve böylece Avrupa'nın genel menfaatlerine bağlı bulunan sorunla ilgilenmesi gerektiğini eklemekte acele edin. Bize benzer bir uyum kanıtı sunarak Mehmet Ali Paşa, bizi şimdiye kadar kendisi için nasıl olduysak yine öyle bulacağına güvenebilir; samimi, yeni bir iyi niyet kanıtı sunmak için çabuk davranan bir dost, buna ilaveten mümkün olduğunca Avrupa'nın huzuruyla hiçbir şekilde uyumsuz olmayan görüşlerimizi ileri sürdüğümüze inanabilir. Paşa'ya, kendi refahı için gözettiğimiz menfaatlerinin garanti altında olduğunu, Osmanlı Hükümeti ile imzaladığımız anlaşmanın şartlarından sıyrılacağımız gibi bir düşünceye kapılmaması

gerektiğini belirtmeyi gereksiz buluyoruz. Tam tersine, Mehmet Ali Paşa Divan karşısındaki gerçek konumumuz hakkında gelişime açık bir tereddüt taşınmalı, ona karşı beslediğimiz duyguların ilhamını alana kadar, rıza gösterirse, talebimiz üzerine Avrupa'nın gözünde bir sorun oluşturan her şeyden hızlı bir şekilde sıyrılmalıdır. Ancak böylece daha önceleri şiddetle karşı çıktığımız projeleri ve teşebbüsleri engelleyebilme şansını elde edebiliriz. Bu önemli değerlendirmelere siz kral yardımcısının karakterini yansıtacak ve uygun bütün gelişmeleri en iyi biçimde kotararak onun ruhuna hitap etmek zorundasınız. Krallık hükümetinin düşüncelerini paylaştığınızı bir de beklenen sonuçların acil olduğunu belirtin ve başarı kazanmak için hiçbir şeyden geri kalmayın. Avrupa politikası ittifadı açısından ülkesinde böylesine üstün ve önemli bir konuma yükselen Mehmet Ali Paşa, Avrupa'nın oyu konusunda güvensizliğe düşüyor ve genel menfaatler bilimini öğrenmeye yönelik bir çeşit izzetinefis gösterisine giriyordu. Mehmet Ali Paşa'nunki gibi makul ve aydınlık bir zekânın kendisine sunmak yükümünde olduğunuz gözlemlerin muhtevasını kavrayacağı konusunda ikna olduğunuz hususunda onu inandırınız.

Söylendiği gibi, Mehmet Ali Paşa'nunki gibi adaletli ve aynı zamanda aydınlık bir belleğin ona sunmak yükümünde olduğunuz bütün gözlemlerin kapsamını anlayabilmesi için onu önceden ikna ediniz. Özellikle bu görüşlerinin kendi çıkarlarından fazla Avrupa'nın çıkarlarına dayanmadığı, uğraştığı sorunun kabinenin politikasıyla örtüştüğü ve bugünkü konumda ıımlılığın kendisi için bir zafer ve aynı zamanda gereklilik olduğu hususunda onu inandırınız.

Bunun dışında, tüm adımlarınızda, İskenderiye'de bulunan Kralın konsülü tarafından desteklenecek ve bu bağlamda onun yerel tecrübesinden bekleyebileceğiniz kolaylıkları bulabilecek, onun Mehmet Ali Paşa'ya olan yakınlık konumundan yararlanabileceksiniz. Bunun yanı sıra görevinizin başarısının şimdiden öngörülmesi mümkün olmayan şansa bağlı olduğunu ve Mısır'a varacağınız dönemdeki gelişmelerin önceden verilmiş olan talimatları hedefsiz hale getireceğini sizden gizlemeyeceğiz. Ne olursa olsun, söz konusu görevi tamamladıktan sonra, sonucu dikkate almadan İskenderiye'den ayrılarak Kralın büyükelçisine yakın olacağınız İstanbul'a dönün. Böylesine uzak mesafelerde ve hâlihazırdaki durumu değiştirebilecek belirsizlik görevinizin ikinci bölümünde izleyeceğiniz süreci önceden belirtmeyi imkânsız hale

getirmektedir. Bunu şartlar gösterecektir. İstanbul'a vardığınızda, Majestelerinin hükümetince Koramiral Roussin'e ulaştırılan talimatları bulacaksınız. Roussin size Kralın size sunduğu güven belgesini sunacaktır. Dahası, İstanbul'da bulunduğunuz sürede Majestelerine gerçek bir yararınızın dokunmadığını fark eder ve amaca uygun hizmet vermediğiniz kanaatine kapılırsanız oradaki kalışınızı uzatmaktan kaçınarak Fransa'ya dönmek için uygun bir fırsat yakalamalısınız.

Bu aynı zamanda size yüklediğim görevin sürdürülmesinin özel bir konuyla sınırlandırılmaması gerektiğini vurgulayacağınız anlamına gelir. Çember giderek genişlemekte; başka bir ifadeyle arşınlamanız gereken yerler bir sahneyi andıran olayların önemini sergilemektedir. Mükemmel gözlem kabiliyetinizin farkında olan Krallık Hükümeti, böylesine ciddi böylesine kesin sonuca götüren koşullar altında gerçekleştirilecek bir Doğu seyahatinin durumu faydalı bir amaç doğrultusunda incelemenize ve onu gerçek konumuyla değerlendirmenize yardımcı olacağı inancındadır.

Not: Krallık Büyükelçisi tarafından İstanbul'a gönderilen 19 Mart tarihli telgrafları almış bulunuyorum. Anılan dönemde durumda bir değişiklik gözlenmediğini belirteyim. Rus donanmasının gidişini gerekli gören ve Osmanlı Hükümeti'nden bu sözünü tutmasını isteyen Amiral Roussin'in bu talebi üzerine Hükümet bu sefer ılımlı bir dille, oldukça ölçülü bir anlatım tarzıyla Rus Ortaelçiliğine söz konusu deniz güçlerinin uzaklaştırılmasını bildirmiştir. Talebi, çeşitli bahanelerle atlatan Ruslar gerekçe olarak İbrahim Paşa'nın başkente beş kilometrelik bir yürüyüş mesafesinde bulunduğunu, tehlikenin önemini henüz kaybetmediğini ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte, İbrahim Paşa Krallık Büyükelçisinin kesin emrinden beri herhangi bir ileri harekete geçmemiş ve öte yandan verilmiş olan talimatın uygulanması bağlamında İzmir'deki Fransız Başkonsolosluğu'nun bayrak çekmesi, bunu izleyerek İngiltere, Avusturya ve Rusya Konsolosluklarının aynı tutumu sergilemeleri bu vilayette Osmanlı Hükümeti'nin otoritesini eski konumuna getirmiştir. İbrahim Paşa tarafından yerleştirilen genel vali kudreti dâhilinde gücünü yeniden hükümet temsilcisine bırakmıştır. Gördüğümüz gibi bu gelişmeler, telgrafın muhtevastaki bilgileri kesinlikle değiştirmemiştir.”

Le 8 avril 1833, le duc de Broglie remettait au baron de Boislecomte les instructions suivantes :

« Après vous avoir fait connaître de vive voix l'objet de la mission que le gouvernement du Roi vous appelle à remplir, je crois devoir vous adresser quelques explications propres à vous bien pénétrer de ses intentions et du but qu'il s'est proposé en vous la confiant.

« Vous connaissez les événements qui ont signalé l'arrivée du nouvel ambassadeur du Roi à Constantinople. Presque en même temps que M. le vice-amiral Roussin débarquait dans cette capitale de l'Empire ottoman, une escadre russe, appelée par le Sultan pour protéger la Porte contre les succès d'Ibrahim pacha, entra dans le Bosphore et y jeta l'ancre. On put croire toutefois qu'un incident aussi grave, aussi fertile en complications, allait être promptement écarté par l'attitude que prit l'ambassadeur de Sa Majesté et par l'arrangement qu'il s'empressa de conclure avec la Porte. M. le vice-amiral Roussin s'étant engagé vis-à-vis du Divan à faire accepter la paix à Méhémet Ali aux conditions précédemment offertes par Sa Hautesse, la Porte qui, de son côté, avait expressément renoncé à toute espèce d'assistance étrangère qu'elle avait demandée en raison des circonstances, invita la légation de Russie à faire partir au premier vent favorable l'escadre russe dont le secours était devenu sans objet. Cependant cette escadre a prolongé son séjour dans le Bosphore, malgré les vents qui lui permettaient d'en sortir; et l'on voit d'un autre côté, par les nouvelles venues de Saint-Petersbourg ainsi que par les communications officielles du Cabinet russe, que comme le Sultan, tout en demandant que les bâtiments russes quittassent le Bosphore, ne renonçait point encore à profiter de leur secours, il avait été décidé entre la légation impériale et le Ministère ottoman que l'escadre irait séjourner à Sizeboli pour être plus à portée de rentrer dans le canal de Constantinople si les circonstances venaient à l'exiger de nouveau. Ce double fait a pleinement délié la France de l'engagement que M. l'amiral Roussin avait pris en son nom et dont elle avait accepté la solidarité.

« Méhémet Ali, de son côté, a positivement refusé de souscrire aux conditions de paix que l'ambassadeur de Sa Majesté lui avait fait notifier. En exprimant le vif regret de ne pouvoir déférer sur ce point aux vœux de la France, il s'est montré péniblement affecté de l'attitude qu'elle avait

prise à son égard; il s'est cru abandonné, sacrifié par la Puissance qui jusqu'alors lui avait donné tant de preuves d'intérêt et d'appui; mais en même temps, cédant à un mouvement d'exaltation et de fierté, il a déclaré la ferme résolution de s'abandonner à ses destinées et de poursuivre la guerre à outrance plutôt que de renoncer aux avantages qui en avaient été pour lui le résultat, plutôt que de se relâcher de prétentions que, dès le début de la lutte, il avait mises en avant, et dont il n'avait cessé de faire la base du rétablissement de la paix. Ces prétentions, vous les connaissez : Méhémet Ali réclame l'investiture de toute la Syrie conquise par ses armes et, de plus, la cession du district d'Adana, situé à l'entrée de la Caramanie, tandis que la Porte ne veut abandonner que les gouvernements d'Acre, de Tripoli, de Naplouse et de Jérusalem.

« La question, ainsi posée, n'aurait sans doute rien d'alarmant, si l'invasion de l'Asie Mineure par les Égyptiens, l'imminence du renversement de l'Empire ottoman et les complications déjà produites par un semblable état de choses n'avaient fait de cette affaire une question vraiment européenne. Il importe au plus haut degré qu'elle perde le plus promptement possible ce grave caractère; la France y est particulièrement intéressée, et maintenant que, déliés de nos récents engagements envers la Porte, nous nous trouvons replacés à l'égard de Méhémet Ali dans une attitude que la force seule des choses nous avait obligés de quitter, tout nous fait un devoir d'agir de nouveau et plus fortement que jamais sur lui pour lui faire comprendre la nécessité d'évacuer l'Asie Mineure. Dès lors le gouvernement du Roi a jugé qu'il était utile d'envoyer à Alexandrie une personne investie de sa confiance et plus propre, par cela même, à influencer sur les déterminations du Pacha et à le ramener, par le poids de ses exhortations, dans des voies conformes aux véritables intérêts de l'Égypte. C'est vous, M. le Baron, que le gouvernement de Sa Majesté, convaincu de vos lumières et de votre expérience des affaires, a bien voulu désigner pour cette importante mission.

« En vous présentant à Méhémet Ali comme organe des sentiments et des vues qui nous guident dans la grave question qui tient l'Europe en suspens, vous vous attacherez à lui donner sur la démarche que l'ambassadeur de Sa Majesté à Constantinople a cru devoir faire auprès de lui, sur l'engagement qu'il avait souscrit envers la Porte, les explications les

plus propres à le convaincre qu'en agissant de la sorte, M. le vice-amiral Roussin s'est vu dans la nécessité de consulter, avant tout, des intérêts et des devoirs qu'il ne pouvait méconnaître sans assumer sur lui la responsabilité des complications qui menaçaient à la fois l'équilibre et la paix de l'Europe. Il a fallu, direz-vous au vice-roi, des circonstances aussi impérieuses, des motifs aussi pressants, pour l'obliger à faire violence aux sentiments de bienveillance et de sympathie dont tout Français, à l'exemple de son gouvernement, est animé pour Méhémet Ali et la puissance si glorieusement fondée par lui en Égypte. Mais, d'un autre côté, une semblable détermination n'est-elle pas la preuve la plus manifeste, le témoignage le plus incontestable du caractère de droiture et de loyauté qui a présidé à la conduite de l'ambassadeur du Roi ?

« Vous déclarerez alors au Pacha qu'aussi longtemps que la question s'est renfermée dans les bornes d'une querelle entre lui et la Porte, et que ses armées n'ont pas dépassé la Syrie, l'Europe n'a pas vu là pour elle un sujet d'inquiétude, et que la France, en particulier, a fait pour Méhémet Ali des vœux qu'elle ne trouvait pas incompatibles avec le vif intérêt qu'elle prend au maintien et à la stabilité de l'Empire ottoman ; mais qu'il n'en pouvait plus être ainsi du moment qu'Ibrahim, s'élançant dans l'Asie Mineure, poursuivant sa marche victorieuse sur Constantinople, ébranlant partout les populations et changeant de sa pleine autorité les délégués de celle du Sultan, annonçait par ses actes et laissait entrevoir par ses proclamations le dessein de renverser la puissance du Grand Seigneur, mettant ainsi la Porte dans le cas d'invoquer l'appui d'une intervention que nous avions fait pressentir à Méhémet Ali comme une conséquence de l'abus qu'il ferait de la victoire.

« C'est en présence de périls aussi imminents, c'est lorsque d'une part l'existence de l'Empire ottoman était si gravement compromise par les progrès d'Ibrahim pacha et lorsque, d'un autre côté, l'apparition d'une flotte russe dans le Bosphore allait anéantir de fait l'indépendance de la Porte, c'est à la vue de tant de complications et sous l'impression des devoirs qu'elles lui commandaient, que l'ambassadeur du Roi, prenant une détermination grave comme les conjonctures, jugea avec raison que la paix, et la paix la plus prompte possible entre le Grand Seigneur et Méhémet Ali, était le besoin le plus pressant à consulter, le résultat le plus urgent, à

obtenir. Vous vous hâterez d'ajouter que sous ce point de vue les choses n'ont pas changé, que les dangers sont toujours les mêmes, qu'à tous ces titres nous croyons devoir adjurer encore Méhémet Ali dans son propre intérêt, comme au nom d'une amitié si constamment éprouvée, de faire cesser une crise dont les conséquences ne pourraient que lui être funestes à lui-même, c'est-à-dire d'évacuer l'Asie Mineure et de dégager ainsi la question de ce qui la met en contact avec les intérêts généraux de l'Europe.

« En nous donnant un semblable témoignage de déférence, Méhémet Ali sera sûr de nous retrouver tels que nous avons toujours été pour lui, amis sincères, empressés de lui accorder de nouvelles preuves de bienveillance et disposés à seconder autant que possible des vues qui n'auraient rien d'incompatible avec la tranquillité de l'Europe. Je n'ai pas besoin de dire qu'en exprimant au Pacha les assurances générales de l'intérêt que nous prenons à sa prospérité, vous devez éviter tout ce qui tendrait à lui laisser supposer que nous nous croyons pleinement déliés de l'engagement que nous avons souscrit envers la Porte. Il faut au contraire que Méhémet Ali conserve un doute salutaire sur notre véritable position vis-à-vis du Divan, qu'il puisse rester sous l'impression de cette idée qu'autant nous serons portés à écouter l'inspiration de nos sentiments pour lui, s'il consent, sur notre demande, à débarrasser promptement la question de tout ce qui la complique aux yeux de l'Europe, autant nous pourrions l'être à mettre obstacle à des projets et à des entreprises que nous avons déjà hautement condamnés.

« Vous saurez donner à ces importantes considérations tous les développements dont elles sont susceptibles et les présenter à l'esprit du vice-roi sous les formes les plus propres à faire impression sur son esprit. Pénétré comme vous l'êtes de la pensée du gouvernement du Roi et de l'urgence des résultats qu'il s'agit d'atteindre, vous n'omettrez rien pour y parvenir. Méhémet Ali si supérieur à sa nation et si digne, par la position à laquelle il a su s'élever, de compter dans les combinaisons de la politique européenne, se montre jaloux du suffrage de l'Europe et met une sorte d'amour-propre à paraître initié dans la science de ses intérêts généraux. C'est assez dire qu'en parlant au nom de ces intérêts qui s'unissent pour vouloir le maintien de l'Empire ottoman, vous devez vous montrer per-

suadé d'avance qu'un esprit aussi judicieux et aussi éclairé que celui de Méhémet Ali comprendra de lui-même toute la portée des observations que vous êtes chargé de lui présenter. Mais vous devez surtout vous appliquer à le convaincre que ces considérations ne reposent pas moins sur son intérêt que sur celui de l'Europe, que dans la question dont il s'agit, sa politique bien entendue se trouve d'accord avec celle des Cabinets et qu'au point où en sont aujourd'hui les choses, la modération est pour lui tout à la fois une gloire et une nécessité.

« Vous serez d'ailleurs secondé dans vos démarches par le consul du Roi à Alexandrie, et sous ce rapport vous trouverez dans M. Mimaut tout l'appui, toutes les facilités que vous pouvez attendre de son expérience locale et de l'excellente position qu'il a su prendre auprès de Méhémet Ali. Du reste, nous ne nous dissimulons pas que le succès de votre mission reste subordonné à des chances qu'il n'est pas toujours possible de prévoir et qu'à l'époque où vous arriverez en Égypte, la rapidité des événements pourrait déjà avoir rendu sans objet les instructions qui précèdent. Quoi qu'il en soit, après avoir accompli cette mission et quel qu'en ait été le résultat, vous voudrez bien quitter Alexandrie pour vous rendre à Constantinople auprès de l'ambassadeur du Roi. A d'aussi grandes distances et dans l'incertitude des événements que peut amener la situation actuelle, il me serait impossible de préciser d'avance la marche que vous aurez à suivre dans cette seconde partie de votre mission; les circonstances en décideront, et en arrivant à Constantinople, vous y trouverez d'ailleurs les instructions que le gouvernement de Sa Majesté aura été dans le cas de transmettre à M. le vice-amiral Roussin que j'informe du témoignage de confiance qui vous est accordé par le Roi. Au surplus, dans le cas où vous jugeriez que votre présence à Constantinople ne saurait y avoir un but d'utilité réelle pour le service de Sa Majesté, vous devrez éviter d'y prolonger votre séjour, et saisir la première occasion de revenir en France.

« Ce n'est d'ailleurs point à vous qu'il peut être nécessaire de faire observer que votre mission ne doit pas se restreindre à l'objet spécial dont je viens de vous entretenir. Le cercle s'en agrandit pour aussi dire de l'étendue des lieux que vous êtes appelé à parcourir, comme de toute l'importance des événements dont ils sont le théâtre; et le gouvernement du Roi, qui connaît votre excellent esprit d'observation, a pensé qu'un voyage en

Orient dans des conjonctures aussi graves, aussi décisives vous mettrait utilement à portée d'en étudier la situation et de la lui faire apprécier sous ses véritables aspects.

« P. S. Je reçois de l'ambassadeur du Roi à Constantinople des dépêches datées du 19 mars. A cette époque la situation était encore la même. La Porte, sommée par l'amiral Roussin de tenir sa promesse en exigeant le départ de l'escadre russe, avait invité de nouveau, mais mollement et en termes très mesurés, la Légation Impériale à éloigner ces forces navales. Les Russes avaient éludé cette demande sous divers prétextes, notamment sous celui qu'Ibrahim n'étant toujours qu'à cinq jours de marche de la capitale, le péril n'avait rien perdu de sa gravité. Cependant Ibrahim, depuis l'injonction que l'ambassadeur du Roi lui avait adressée, n'avait fait aucun mouvement en avant; et, d'un autre côté, l'exécution de l'ordre en vertu duquel le Consul général de France à Smyrne avait amené son pavillon, exemple immédiatement suivi par les consuls d'Angleterre, d'Autriche et de Russie, avait suffi pour rétablir dans cette ville l'autorité de la Porte, le gouverneur institué par Ibrahim s'étant empressé de résigner le pouvoir entre les mains du délégué de la Porte. Ces nouvelles, comme vous le voyez, ne changent absolument rien aux instructions contenues dans cette dépêche ⁽¹⁾. »

*
* *

M. de Boisilecomte se mit en route aussitôt. Trois jours après son départ, le Ministre des Affaires étrangères lui adressait une dépêche fort importante qui précisait l'attitude du Gouvernement britannique dans l'affaire d'Orient.

« Le Cabinet de Londres, mandait le duc de Broglie le 12 avril, vient de nous annoncer qu'une escadre considérable va être dirigée sur Alexandrie; elle sera à la disposition de M. Campbell ⁽²⁾, et dans le cas où, lorsqu'elle se présentera sur les côtes d'Égypte, la paix ne serait pas encore

⁽¹⁾ A. E. *Mémoires et documents*, Turquie 72, folios 5-11.

⁽²⁾ Consul général et agent diplomatique de S. M. Britannique en Égypte.

ÖZGEÇMİŞ

Aslı ŞENOL, 1988 yılında İzmit'te doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İzmit'te tamamladı. 2005 yılında girdiği Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü 2009 yılında bölüm ikincisi olarak bitirdi. Aynı yıl, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans öğrenimine başladı.